

VUOROVAIKUTUKSESSA

Ihmisenä olemisen ehdot kohtaamisen näkökulmasta

Eveliina Tuulia Pentikäinen

Maisterintutkielma

Filosofia

Yhteiskuntatieteiden

ja filosofian laitos

Humanistis-

yhteiskuntatieteellinen

tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2019

TIIVISTELMÄ

VUOROVAIKUTUKSESSA

Ihmisenä olemisen ehdot kohtaamisen näkökulmasta

Eveliina Tuulia Pentikäinen

Filosofia

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Olli-Pekka Moisio

Syysy 2019

Sivumäärä: 81 sivua

Tutkielman tehtävänä on selvittää, mitkä ovat ihmisenä olemisen keskeisiä piirteitä ja sitä, kuinka ne heijastuvat vuorovaikutukseen. Väitän, että omalla olemisen tavalla on keskeinen rooli siinä, kuinka ihminen kohtaa toisen. Tämä edellyttää itsetuntemusta, jota lähestyn elännäkökulman kautta. Tutkielmani kimmoke on empiirinen, mutta varsinainen sisältö perustuu kuitenkin teoreettiselle tutkimukselle. Pyrin tulkitsemaan ja analysoimaan aihetta kirjallisuuden pohjalta. Teoreettinen viitekehys muodostuu erityisesti Erich Frommin ihmisyyttä koskevista pohdinnoista. Tavoitteenani on ymmärtää ihmisyyden eri puolia, joten tulokulma aiheeseen on monitieteellinen ja lähdeaineistoni koostuu filosofisen kirjallisuuden ohella psykologiasta ja evoluutiobiologiasta neurotieteiden näkökulmaa unohtamatta. Tutkielman tuloksista voidaan päätellä, että ensisijaista on ihmisen oma sisäinen maailma, jonka vaikutukset heijastuvat ulkopuolelle. Keskeistä on vapautuminen ajattelua leimaavista sisäistetyistä rakenteista, jotka ovat pahimmillaan este inhimilliselle kohtaamiselle, läsnä olevalle ja puhtaalle vuorovaikutukselle.

Avainsanat: Ihmisluonto, olemassaolo, kohtaaminen, vuorovaikutus, tietoisuus, tiedostaminen

SISÄLLYS

1. Johdanto	2
2. Ihmisyydestä	
2.1 Ihmisluonnosta	7
2.2 Tietoisuus osana psyykkistä rakennetta	15
2.3 Persoonallisuus osana ihmisluontoa	22
2.4 Auktoriteetti ja vapaus	27
3. Vuorovaikutus ja viestintä	
3.1 Käyttäytymisen evolutiivinen perusta	43
3.2 Ihminen ja eläin, signaalit ja kieli	47
3.3 Ihmisielen sosiaalisuus	52
4. Kohtaaminen	
4.1 Martin Buber	56
4.2 Buberin suhteet	59
4.3 Suhtautuminen ja empatia	62
4.4 Onnellisuus ja ihmiseksi kasvaminen	69
5. Lopuksi	72
6. Lähdeluettelo	77

JOHDANTO

Tutkielmani käsittelee ihmisyyttä ja niitä ehtoja, jotka määrittelevät ihmisenä olemista ja etenkin kanssaolemista. Olen valtavan kiinnostunut vuorovaikutuksesta ja erityisesti niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat tapaamme olla vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutuksella käsitän vuorovaikutuksen kokevan subjektin ja jonkin toisen välillä, mutta yhtä lailla vuorovaikutuksena oman itsensä kanssa. Oletankin, että jopa niin sanotusti ulkoista vuorovaikutusta tärkeämmäksi nousee sisäinen vuorovaikutus. Väitän nimittäin, että kaikki vuorovaikutus on palautettavissa ihmisen sisäiseksi.

Mitkä ovat inhimillisen kohtaamisen edellytykset? Tämä on kysymys, jonka ympärille tutkielmani rakentuu. Päähypoteesini mukaan kohtaamiseen vaikuttaa monet tiedostamattomat rakenteet ja nämä määrittelevät kohtaamisen suunnan ennalta. Väitän edelleen, että osa näistä rakenteista ovat tietoisia ja osa tiedostamattomia, mutta tärkein huomio on se, että näitä piilotehtäjiä voidaan tunnistaa. Tunnistaminen puolestaan kytkeytyy kykyyn kohdata oma itsensä paremmin, mikä heijastuu välttämättä tapaan olla toisten kanssa. Kyseessä on siis pitkälti inhimillisen kohtaamisen ehtojen etsiminen ja löytäminen.

Hypoteesistani on luettavissa oletus tiedostamattomien tekijöiden haitallisuudesta, tai niiden kohtaamista vääristävästä luonteesta. On kuitenkin huomattava, että rakenteiden vaikutukset voivat olla myös kohtaamisen kannalta edullisia. Tutkielmani tarkoituksena on löytää ihminen inhimillisenä omana itsenään, joten tästä syystä piilorakenteiden positiivisetkin vaikutukset on ikään kuin rajattava selittävistä tekijöistä pois. Yhtä lailla esimerkiksi yltiöoptimistisuus voi muuttaa kohtaamisen suunnan ja estää aidon, puhtaan tilanteen syntymisen.

Johtava ajatukseni liittyy hyvin vahvasti siihen, kuinka oman itsen tiedostaminen, kyky olla aidosti läsnä tilanteessa johtaa myös vuorovaikutukseen, jossa muille annetaan sama vapaus. Tärkeää on se, että tällöin minä ei ole valtaa käyttävässä asemassa suhteessa toiseen, vaan muiden ihmisyyden on yhtä lailla tunnistettavissa ja arvokasta kuin omakin.

Tutkielmani on filosofista ihmistutkimusta. Filosofinen ihmistutkimus tutkii ihmistä ja ihmisluontoa. Omakin tarkoitukseni on selvittää sitä, minkälainen ihminen on pohjimmiltaan ja millaisten tekijöiden vaikutuksesta. Pyrin hyödyntämään tutkielmassani monitieteellistä lähestymistapaa ja siksi filosofian ohella etsin vastauksia kysymyksiini

persoonallisuuspsykologian, evoluutiobiologian ja neurobiologian kautta. Teoreettisena viitekehyksenä toimii Erich Frommin ajatukset ihmisluonnosta ja vapaudesta. Itse asiassa takerrun melko tiukasti Frommin näkemykseen ihmisestä; sen mukaan ihmisen muista erottava piirre, siis ainutlaatuisiksi tekevä seikka, on juuri se, mikä erottaa ihmisen jostakin alkuperäisestä, luonnosta. Tämä luo hyvän tarttumapinnan tutkimuskysymyksiini selvittämiseen. Toinen olennainen viitekehys tarkastelulleni on Martin Buberin kohtaamisen filosofia, jonka kautta pyrin ymmärtämään paremmin ihmisen ja toisen kohtaamiseen vaikuttavia tekijöitä ihmisestä itsestä käsin.

Vaikka tutkielmani onkin teoreettinen, on sen lähtökohta empiirinen. Kiinnostukseni aiheeseen nousee nimittäin omasta kokemusmaailmastani, omista havainnoistani. Lähestymistapaani voisi pitää myös hermeneuttisena sikäli, että pyrin todella ymmärtämään aihetta kirjallisuuden valossa.

Myös Frommin vapauden ajatus on äärimmäisen kiehtova ja se liittyy olennaisesti ihmisluontoa koskeviin tutkimuksiini. Väitän nimittäin, että vapauden käsite tarjoaa oivan lähtökohdan sen tarkastelulle, miten ihminen hahmottaa itsensä suhteessa muihin ihmisiin. Vapauden tematiikka liittyy olennaisesti ihmisten välisiin vuorovaikutussuhteisiin. On hyvä pohtia sitä, mitä vapaudella tarkoitetaan ja onko se aina edes toivottava tila. Tämä liittyy myös siihen, minkä asteinen vapaus on ihmisen kehitykselle hyväksi ja onko kenties tilanteita, joissa ihminen toivoo vapauttaan rajoitettavan. Onko vapaus esimerkiksi aina toivottava tila ja miksi olemme valmiita luopumaan vapaudestamme?

Olen ollut vuosikaudet kiinnostunut käyttäytymisestä ja ihmisistä, etenkin sitä, kuinka ihmiset käyttäytyvät toistensa seurassa. Toinen intohimoni kohde on ollut hevoset. Jo vuosien ajan olen tarkastellut ja tehnyt huomioita hevosten laumakäyttäytymisestä ja elekielestä, sekä soveltanut oppimaani työelämässä opettajana. Tästä syystä käytän illustroivana esimerkkinä empiirisesti keräämiäni havaintoja hevosten käyttäytymisestä, sekä luonnollisesti myös koulumaailmasta. Liitän hevosten kanssa työskentelyn erityisesti itsensä tiedostamisen tematiikkaan ja niihin mekanismeihin, joiden kautta omaa olemisen tapaa on mahdollista tunnistaa paremmin. Lähestyn myös empatiaa eläinmaailman kautta.

Hevoset ovat saaliseläimiä ja tästä syystä ne toimivat erinomaisena peilipintana oman olemuksen tiedostamiselle. Saaliseläinten mieli toimii eri tavalla kuin ihmisten, saalistajien. Olennaista on myös se, että kasveja ravintonaan käyttävät eläimet eivät perusta vuorovaikutuksellisia tarpeitaan ruuan löytämiselle. Perustarpeet, jotka ohjaavat

laumakäyttäytymistä perustuvat muuhun. Saaliseläimille lauman tarkoitus on ensisijaisesti turvan tuominen. Turvallisuuden takaaminen on lauman johtajan keskeisin tehtävä. Onko näin myös ihmisillä? Hevoset ovat lisäksi äärimmäisen herkkiä lukemaan olemusta, tunnetilaa. Hartioiden asento, tapa hengittää ja katseen suunta ovat valtavan merkityksellisiä hevosen kanssa työskennellessä. Esitänkin, että merkitys on suuri myös ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

Aloitan tutkielmani Erich Frommin filosofiasta käsin tarkastelemalla ihmisluontoa. Tarkastelen ajatusta ihmisestä lajityypillisenä olentona. Ihmisluontoa käsittelevässä kappaleessa pyrin luomaan jonkinlaisen kuvan siitä, minkälaisesta ihmisestä puhumme. Rajaan ihmisenä olemisen ehtoja Frommin filosofian valossa tarkoitukseni selvittää, mitkä asiat ovat tutkimuskysymykseni kannalta olennaisia seikkoja. Pyrin selvittämään ihmisen monimuotoisuutta ja kokonaisvaltaisuutta. Esitän, että ihmisyyteen kuuluvien ristiriitojen taustalta löytyy hukattu alkuperäisyys. Nostan siis esiin teemoja ihmisyyden alkuperäisyydestä ja vaistoista, sekä vuorovaikutukseen ehkä suuremmin vaikuttavista tekijöistä, kuten ennakkoluuloista ja inhimillisyyden puutteesta. Lähestyn myös empatian tematiikkaa liittäen siihen hevosenäkökulman. Sivuan myös omantunnon ja vapauden käsitteitä, sekä ajatusta siitä, onko itseensä keskittyminen itsekkyyttä.

Tästä jatkan ihmisielen tietoisuuden tarkasteluun. Luvussa 2.2 tarkoitukseni on selvittää tarkemmin Frommin ajatusta ihmisen alkuperäisyydestä. Pohjaan tarkasteluni Antonio Damasion tutkimuksiin tietoisuudesta. Esitän, että itsensä tiedostaminen on vuorovaikutuksen ja itsensä kohtaamisen kannalta yksi keskeisimmistä asioista. Damasion mukaan itseen liittyvä kokeminen on tuntemista. Tämä ajatus kiehtoo minua aivan erityisellä tavalla, sillä mikä olisi tunteita inhimillisempää. Keskityn myös itsen prosessiluonteisuuteen ja minän muuttuvuuteen.

Minän muuttuva luonne on yksi kantavia ajatuksia persoonallisuuspsykologiassa. Tästä syystä jatkan ihmisyyden selvittämistä psykologian näkökulmasta käsin. Haluan selvittää, mikä tekee ihmisestä juuri sellaisen, kuin ihminen pohjimmiltaan on. Mikä ihmisen psyykkisessä rakenteessa tekee ihmisestä itsen, minut? Minua kiinnostaa myös se, minkälainen vaikutus ympäristöllä on ihmiseksi kasvamiselle. Aihe nivoutuu myös vapauden tematiikkaan, johon palaan myöhemmin luvussa 2.4. Olen kiinnostunut siitä, minkälaisena ihminen muille näyttää ja miksi. Kysynkin, missä määrin ihminen itse vaikuttaa siihen, kuka hänet saa nähdä ja millaisena? On nimittäin äärimmäisen kiehtovaa,

missä määrin ihminen itse voi määrittää omaa ulkoista kuvaansa ja missä määrin tämä on riippuvaista toisesta ihmisestä.

Kappaleessa 2.4 perehdyn siis vapauden tematiikkaan Erich Frommin filosofian valossa. Aihe on keskeinen tutkielmani kannalta. Pyrin selvittämään vapauden psyykkisiä mekanismeja ja kysyn muun muassa sitä, onko vapaus aina toivottava tila. Miksi vai miksi ei? Pohdin ihmisten tarvetta passiivisuuteen ja turvallisuuden tunteeseen, sekä pyrin ymmärtämään ihmisten valintoja vapautta koskien. Lähestyn aihetta myös koulumaailmasta käsin, sillä se tarjoaa mielestäni oivan tulokulman vallan ja auktoriteetin tarkastelulle vuorovaikutuksen näkökulmasta.

Kappaleessa kolme keskityn tarkastelemaan vuorovaikutusta ja viestintää. Olen erityisen kiinnostunut siitä miksi ihmiset käyttäytyvät niin kuin käyttäytyvät ja mitkä asiat vaikuttavat ihmisten valitsemiin toiminta- ja suhtautumistapoihin. Yritän selvittää, onko ihmisillä joitakin sellaisia ihmisyyteen olennaisesti kuuluvia lajityypillisiä ominaisuuksia, jotka eristävät ihmisen alkuperäisestä olemisesta. Otaksun, että evoluutiobiologian avulla löydän vastauksia siihen, mikä osa käyttäytymistä on omissa käsissämme. Nostan esiin myös geenien näkökulman, sillä on tutkittu, että sikiöaikainen kehitys voi vaikuttaa ratkaisevasti käyttäytymiseen välillisten tapahtumien kautta. Esimerkiksi seksuaalinen suuntautuminen määräytyy jo sikiöaikana ja sanelee käyttäytymistämme ja taipumuksiamme läpi elämän. Onkin kiinnostavaa, miten ihminen itse ja ympäristö suhtautuvat näihin ominaisuuksiin ja miten tämä puolestaan vaikuttaa tapaamme käsittää oma itsemme. Kysyn myös, mikä on ihmisen vastuun rooli omassa elämässä.

Kappaleessa kolme tarkastelen myös sitä, miten minä välittyä toisille. Mitä välitämme eleiden, kielen ja signaalien avulla? Kyky tuntea koskee muitakin kuin ihmisiä, tähän aion perehtyä tarkemmin, sillä se liittyy olennaisesti vastavuoroisuuteen. Tarkemmin ihmismielen sosiaalisuutta ja vuorovaikutusta tarkastelen luvussa 3.3. Minua kiehtoo erityisesti ihmisten asenteet suhteessa muihin. Pohdin sitä, miksi vaikuttaa siltä, että oma minä halutaan muodostaa usein negaation kautta, minä asetetaan vastakkain vieraalta pidetyn asian kanssa. Väitän, että tämä luo turhia ennakkoluulojen sävyttämiä ristiriitoja ihmisten välille. Kehollisuus on myös varsin kiinnostava näkökulma. Huolimatta mieleemme läsnäolosta, kehomme on aina läsnä ja viestii jotakin jatkuvasti. Tarkastelen myös vuorovaikutustilanteiden syntymisen taustalla olevia motiiveja käyttäen peilipintana koulumaailmaa, opettajan ja oppilaan välistä suhdetta.

Kohtaamisen tematiikkaan paneudun luvussa neljä. Teoreettisena viitekehyksenä toimii Martin Buberin filosofia. Tässä luvussa aion selvittää erilaisia tapoja kohdata toinen ja syitä näiden tapojen taustalla. Buberin Minä-Sinä ja Minä-Se – suhteet avaavat hienosti näkökulmaa siihen, kuinka toinen ihminen nähdään. Erityisen kiinnostavaksi koen sen, kuinka toinen kohdataan inhimillisestä näkökulmasta. Pystyykö siihen yksin, vai onko se jokin tila, joka muodostuu kahden toimijan yhteisvaikutuksesta? Viimeisessä luvussa käsittelem lisäksi toiseen ihmiseen suhtautumista myös empatian näkökulmasta. Tarkoitukseni on selvittää sitä, miten ennakkoluuloista vapaa vuorovaikutusyhteys on mahdollista muodostaa. Käytän taas esimerkkinä koulumaailmaa ja erilaisten roolien merkitystä. On nimittäin tärkeää huomata se, millä tavalla toiselle asetetut odotukset muokkaavat itse tilannetta, toimintaa, sisäistettyä minäkuva. Väitän, että suhtautumistapa vaikuttaa suuresti siihen, miten muut tilanteessa ovat, ja mitä he siinä tuntevat.

Lopuksi paneudun vielä ihmisenä olemiseen onnellisuuden näkökulmasta. Pyrkimyksenäni on saada luotua jonkinlainen kokonaiskuva ihmisyydestä, etenkin onnistuneesta sellaisesta. Tällä tarkoitan tietysti ihmisyyttä, jossa ihminen voi olla oma itsensä, vapaa ja hyväksyty.

Tutkielmassani keskityn vuorovaikutuksen vaikuttaviin osatekijöihin. Kuitenkin kaiken perustana on ihminen itse, ihmisen tapa olla läsnä. Väitän, että ihmisen tapa kohdata toinen riippuu pitkälti siitä, miten ihminen kokee itsensä. Väitän edelleen, että ihmisen olemisen perustuu jatkuvaan vuorovaikutukseen; jos ei muuten, niin vuorovaikutukseen ihmisen omien ajatusten ja tunteiden, toisin sanoen, olemisen tavan kanssa.

2. IHMISYYDESTÄ

2.1 Ihmisluonnosta

Kun puhutaan ihmisestä kaikkine niine piirteineen, jotka tekevät ihmisestä ihmisen ja etenkin lukien mukaan ne seikat ja mekanismit, jotka vaikuttavat toisiin, on selvitettävä, minkälaisesta ihmisestä puhumme. Tällöin selvinnee myös ihmisyyteen olennaisesti liittyvät vallan, vapauden ja vuorovaikutuksen nyanssit. Aikomukseni on verrata ihmistä muihin eläinlajeihin, joten on syytä perehtyä tarkemmin perustavanlaatuisen asiaan, kuten ihmisyyteen ja sen ilmenemiseen. Se, miksi toimin näin, juontuu Erich Frommin ajatuksesta, jonka mukaan ihmisen erottaa eläimestä piirre, joka on negatiivinen. Tämä piirre liittyy vaistonvaraisen toimimisen ja sopeutumisen heikkouteen, joka eläinten kohdalla johtaisi kuolemaan. Frommin mukaan eläin sopeutuu olosuhteisiin joko autoplastisesti, eli muuttamalla itseään, tai alloplastisesti eli olosuhteita muuttamalla. (Fromm 1984, 51). Eläin siis sopeutuu. Tiedämme, että esimerkkinäni käyttämäni hevoset sopeutuvat luonnon olosuhteisiin ja lauman käytäntöihin. Varsa oppii heti synnyttyään se, kuinka laumassa toimitaan ja sopeutuu näihin olosuhteisiin. Mitä tarkoittaa ihmisen sopeutuminen?

Ihminen eroaa muista eläimistä kuitenkin myös muiden piirteidensä kautta, näistä olennaisia on Frommin mukaan esimerkiksi itsensä ymmärtäminen muista erilliseksi olennoiksi, mielikuvitus ja järjen käyttö. Ihmisen biologinen heikkous, avuttomuus, on kuitenkin ihmisille tyypillisten ominaisuuksien kehittymisen perimmäinen syy. Muun muassa edellä mainitut seikat ovat ristiriidassa eläimillä olevan sopusoinnun kanssa. Frommin mukaan ihminen on osa luontoa ja sen laeista riippuvainen, mutta kuitenkin luonnon yläpuolella. (Fromm 1984, 52). On mielenkiintoista, että ihminen vaikuttaa olevan luontaisten ominaisuuksiensa vuoksi erkaantunut luonnosta, vaistomaisesta toiminnasta ja väitän tämän olevan myös seikka, joka myös vääristää ihmisten välisiä vuorovaikutussuhteita ja toisen kohtaamista.

Vuorovaikutuksen näkökulmasta pidän tärkeänä sitä, miten ihminen asettuu suhteeseen itsensä kanssa. Vasta siihen liittyvien oivallusten jälkeen ihminen voi olla aidosti läsnä muiden kanssa. Kun ihminen kohtaa toisen, tuo hän tuohon hetkeen kaiken, mitä kantaa mukanaan. Oman persoonansa, eletyn elämän ja kokemukset,

ennakkoasenteet, tilanteelle luodut odotukset ja niin edelleen. Mitä jos näitä ei olisi ja kohtaaminen saisi muodostua vapaasti omanlaisekseen? Jos kohtaamista määrittää osapuolten oletukset, ei vuorovaikutus pääse syntymään vapaasti polveillen sen jäsenten kesken. On kiinnostavaa miettiä, onko kuvailemani vapaa vuorovaikutustilanne tai kohtaaminen edes mahdollista ihmisten välillä. Ihmisen ja eläimen välillä tämä on nähdäkseni sen sijaan mahdollista, koska toinen osapuoli kykenee välittömään reagointiin. Hevonen toimii peilinä, johon ihminen voi peilata omia reaktioitaan. Tämä on mahdollista juuri sen vuoksi, että vuorovaikutuksen toinen osapuoli ei pysähdy arvioimaan reaktion syitä tai motiiveja. Ihmiset tuntuvat olevan monesti jumissa omassa nerokkuudessaan, taipumuksessaan analysoida ja tietää.

Vaikuttaa siltä, että ihmiset rasittavat omia kohtaamisiaan turhilla ennakkoluuloilla. Liittykö tämä sitten juuri Frommin mainitsemaan vaistonvaraisen toiminnan puuttumiseen, joka samalla osoittautuu ihmisten heikkoudeksi, sitä en tiedä. (Fromm 1984, 51). Toisaalta jokaisella ihmisellä on tarve tulla nähdyksi omana itsenään, mihin liittyy ehdottoman hyväksytyksi ja rakastetuksi tulemisen kokemus. Onko kyse siis enemmänkin siitä, että ihmiset eivät tunnista tai näe näitä samoja tarpeita muissa ihmisissä? Ovatko ihmiset yksilöityneet liikaa, koteloituneet omaan kuplaansa? Eläimen kanssa tilanne on eri, koska eläimeen on helpompi suhtautua empaattisesti. Eläin aiheuttaa ihmisessä monesti tunnereaktion, joka usein sivuaa joitakin lämpimiä tunteita. Väitän tämän johtuvan siitä, että eläin toimii peilaten ihmisen *omaa* käytöstä ja tunnetilaa. Tällöin ihminen näkee tilanteessa enemmän itseään. Lisäksi hän saa myös suoran reaktion, vastauksen omalle tavalleen toimia tilanteessa. Parhaimmillaan tämä on hyvin palkitsevaa. Toisaalta taas rakentava palautekin ilmenee vain eläimen käytöksen tasolla, jolloin ihmisen on kenties helpompaa luopua puolustuskannastaan ja muuttaa käytöstään. Vaistonvaraisesti.

Vaistonvaraisuus onkin sitten seikka erikseen. Vaisto terminä on monisyinen, sillä voidaan viitata mystisiin kokemuksiin tai toimintaan, joka perustuu tiedostamattomiin tiedonkäsittelyprosesseihin. Vaistoihin vaikuttaa ihmisen eletty elämä ja kokemukset. Mitä Fromm oikein tarkoittaa sillä, että ihmiset ovat erkaantuneet luontaisista vaistoistaan? (Fromm 1984 52-53). Tulkitsen Frommin väitettä niin, että ihmisten toimintaa häiritsee ympärillä pyörivä ärsyketodellisuus, joka saa ihmisen erkaantumaan omasta itsestään. Väitän nimittäin, että kohtaamisessa ensisijaista on oman itsensä kohtaaminen ja tämä nimenomaan on olennaista hevosten kanssa työskennellessä. Tai vielä täsmällisemmin

ilmaistuna, ensisijaista on tämän tilan tunnistaminen. Kun ihminen etäännyy luontaisista vaistoistaan, tulee hän alttiiksi ympäristön vaikuttimille. Tällöin motivaatioon vaikuttavia tekijöitä on valtavasti. Se minkälaiseksi ihminen ja hänen persoonansa lopulta rakentuu, on luonnollisesti riippuvaista sekä perimästä, että ympäristöstä. Jos kuitenkin keskitytään ihmiseen itseensä, siihen, mitä hän pohjimmiltaan on, siis puhtaaseen kokemukseen omasta itsestään, palataan mielestäni takaisin johonkin alkuperäiseen, jossa ihminen vielä kokee olevansa osa jotain laajempaa kokemusta, eli luontoa.

Järjen kehittyminen on asettanut Frommin mukaan ihmisen tilanteeseen, jossa ihminen on pakotettu etsimään jatkuvasti uusia ratkaisuja. Uudet kehitysvaiheet jättävät ihmisen tyytymättömäksi ja hämmentyneeksi. Frommin mukaan tällainen ihmisluontoon kuuluva pirstaleisuus, jatkuva uuden etsintä ja eteneminen johtaa erilaisiin dikotomioihin, joista perustava ja eksistentiaalinen vastakohtaisuus on elämän ja kuoleman välinen. Tietoisuus omasta kuolevaisuudesta vaikuttaa elämään vaikka sitä ei voi ymmärtää elämästä käsin. (Fromm 1984, 53-54). On jopa huvittavaa, että Fromm näkee ihmisen eräänlaisena itsensä ja oman mielensä vankina, etenkin kun Frommin vapauden filosofiaa suuntaa nimenomaan ympäristön asettamat rajoitukset. Siinä ihmisen alkuperäisyyden tukahduttaminen johtaa helposti ristiriitaan yksilön ainutlaatuisuuden ja ympäristön kanssa; nyt ristiriita tuntuu kuitenkin olevan ihmisen sisäinen. Toisaalta tämä käy järkeen. Itsensä kanssa tasapainossa olevan ihmisen voisi kuvitella kykenevän kohtamaan myös toiset samalla tasapainoisella otteella. Ehkä väitteessä, jossa ihmisen nähdään siirtävän omat ominaisuutensa myös toisten ominaisuuksiksi, lienee jotakin perää. Näkökulmaa mukailen itseensä vaativasti suhtautuva ihminen vaatii myös muilta paljon. Palaan aiheeseen uudestaan tuonnempana.

Frommin mukaan ihmisen kuolevaisuus johtaa myös toisenlaiseen kaksijakoisuuteen. Ihmisessä on kaikki inhimilliset mahdollisuudet, mutta elämä ei salli kaikkien niiden toteutumista. Tämä luo Frommin sanoin traagisen ristiriidan etenemisen ja esteiden välille. Se mitä ihminen *olisi* voinut toteuttaa, aiheuttaa tuskaa. Se, että ihminen on samanaikaisesti yksin ja yhteydessä muihin, voi niin ikään luoda ristiriitaisuutta. (Fromm 1984, 54-55). Elämän tarkoitus ei ehkä olekaan yksiselitteisesti ihmisen ainutlaatuisuus, vapaus, itsensä kehittäminen ja kasvu, vaan vaatimuksia tulee myös yhteiskunnallisista puitteista. Ympäristön odotukset ja vaatimukset voivat sivuuttaa yksilölliset pyrkimykset ja näin vaikuttaa vapautteen rajoittavasti. Toisaalta vapauttansa voi

rajoittaa myös ihminen itse. Sitä pidänkin aivan erinomaisen mielenkiintoisena; yksilön itse itselleen asettamia rajoituksia.

Ihmisenä oleminen on ainakin tässä valossa tarkasteltuna sopeutumista erilaisiin ristiriitoihin. Yhteiskunnalliset ja historialliset ristiriidat ovat kenties ihmisen oman toiminnan kautta ratkaistavissa, mutta eksistentiaalisista ristiriidoista ihminen ei pääse, vaikka niihin voikin valita reagoivansa haluamallaan tavalla. Ihminen voi esimerkiksi juuri luopua vapaudestaan ja sopeutua ulkopuolisten voimien välikappaleeksi, mikä ei kuitenkaan Frommin mukaan poista levottomuutta ja ahdistuneisuutta. Fromm esittääkin, että ratkaisu on vain hyväksyä tosiasia omasta kertakaikkisesta yksinäisyydestään maailmankaikkeudessa, joka ei lopulta piittaa ihmisen kohtalosta. (Fromm 1984, 57).

Ihminen ei pääse mihinkään siirtämällä oman elämänsä vastuuta muille. Fromm puhuu mielellään elämän tarkoituksesta ja siitä, miten ihmisen tulee ymmärtää itse ottaa vastuu omasta elämästään. Epävarmuus ajaa ihmisiä kohti tarkoitusta, eli itsensä kehittämistä. Jos ihmisluonnon tai ihmisyyden ymmärtää tästä näkökulmasta, on ihmisen henkisen vapauden riistäminen yhteiskunnallisista rakenteista käsin peräti julmaa. Nyt kuitenkin tavoitteena on keskittyä siihen, minkälainen kuva ihmisyydestä muodostuu Frommin filosofian valossa, joten lykätään yhteiskunnan pohdiskelua vielä tuonnemmaksi.

Ihmiselämä sisältää siis monia eksistentiaalisia ristiriitoja, joiden kanssa ihmisen tulee oppia elämään. Frommin mukaan ihmisluonnon keskeisin piirre on kuitenkin intohimojen ja pyrkimysten tavaton intensiivisyys. Intensiivisyys on seurausta ihmisen olemassaolon ristiriitaisuudesta ja tästä seuraa pakottava tarve päästä tasapainoon itsen ja luonnon kanssa. (Fromm 1984, 59). Nähdäkseni siis Fromm palaa ajattelussaan alkuperäiseen, eli ihmisluontoon osana luontoa. Olkoonkin niin, että ihmiset ovat, Frommin mukaan, erkaantuneet siitä jo pelkästään lajityypillisten ominaisuuksien kautta, on ihmisissä säilynyt pyrkimys säilyttää yhteytensä johonkin perustavanlaatuisen.

Fromm ajattelee, että ihmiset ovat kaikki toistensa kaltaisia, koska kaikki elävät samassa inhimillisessä tilanteessa. (Fromm 1984, 63). Tarkastellaan tätä ajatusta hetken ajan. Jos ihmiset ovat toistensa kaltaisia, miksi on niin helppoa lokeroida muut itsestä erillisiksi? Tarkoitan, että ihmisille tuntuu olevan tyypillistä rajata ihmisiä esimerkiksi tiettyjen ominaisuuksien mukaan eri ryhmiin ja näin kenties samalla vahvistaa ajatusta siitä kuka itse on. Tämä vastakkainasettelu luo juuri vuorovaikutusta ja kohtaamista heikentäviä ja häiritseviä ennakkoluuloja ja ne myös määrittelevät kohtaamisen sävyn. Väitän, että

esimerkiksi erilaisuuden pelko on ihmisillä suuressa roolissa, mitä itsen ja muiden vastakkainasetteluun tulee. Jos toinen nähdään jonkin määritellyn piirteen valossa, ei häntä tule kohdattua ihmisenä, inhimillisenä olentona. Väitän, että ihminen asettaa itselleen ja ajattelulleen valtavasti rajoituksia näillä vastakkainasetteluilla, eli toisin sanoen rajoittaa itse omaa vapauttaan. On merkillistä, miten helppoa toinen ihminen on lokeroida. Liekö se sikäli sisäsyntyistä, että esimerkiksi yhteiskunta tuntuu tekevän samaa?

Ihmisen kehityksen ja kasvun seuraaminen alkaa välittömästi julkisen terveydenhuollon kautta. On tietyt standardit, joihin pyritään. Kyse on toki perusterveydenhuollosta, mutta samalla syntyvä lapsi määritellään jo joidenkin standardien mukaan. Tämä sama normaalin käyrän seuraaminen jatkuu syntymän jälkeen kyseenalaistamattomana toimintatapana. Esimerkin tarkoituksena on valottaa sitä, että se mikä hyväksytään, otetaan osaksi kulttuuria. Tarkastelun kohteena ei tarvitse olla spesifisti terveydenhuoltojärjestelmä tai koulu, vaan mikä hyvänsä normittamaan pyrkivä rakenne tai toimintatapa. Jos lokerointi tapahtuu näin automaattisesti, ei ole ihme, että ihmisen todellinen kohtaaminen ainutlaatuisena yksilönä voi tuntua vaikealta. Yhteiskuntaamme ja normaaliin toimintaan on sisällytetty ajatus siitä, minkälainen on normaali ihminen, mitä on normaali toiminta, minkälainen on toivottava urapolku ja niin edelleen. Yhteiskunnassa ja ajattelussa olevat piilorakenteet ohjaavat, tai pyrkivät ohjaamaan, vahvasti sitä, millaiseksi yksilö kehittyy.

Fromm tarkoittaa persoonallisuudella yksilön synnynäisten ja hankittujen sielullisten ominaisuuksien kokonaisuutta, joka tekevät yksilöstä ainutkertaisen. Temperamentiksi Fromm puolestaan käsittää erilaiset reagoititavat. Ongelmia syntyy, kun ihmisiä aletaan arvottamaan jonkin temperamenttipiirteen kautta ja luetaan näin ihminen hyväksi tai huonoksi. Frommin mukaan temperamentin ja luonteen sekoittaminen on vaikuttanut etiikkaan ja johtanut ihmisiä tuomitsemaan esimerkiksi kokonaiset rodut pelkän eroavaisuuden perusteella. (Fromm 1984, 66). Tästä tuntuu olevan kyse tänäkin päivänä. Ihmiset ovat niin sisäänoppineita me- ajattelussaan, että muut nähdään vihollisina tai ainakin karsastettavina olentoina. Tämä liittyy olennaisesti siihen, miten toiseen ihmiseen suhtaudutaan. Ihmisillä on taipumuksena valita se, kehen suhtaudutaan empaattisesti ja kehen puolestaan ei.

Hevosilla tätä valinnan taipumusta ei ole. Ylen artikkelissa *Mitä esimiehet voivat oppia hevosilta* (<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/11/13/mita-esimiehet-voivat-oppia->

hevosilta-ole-aito-lasna-ja-myotatuntoinen) Esa Korhonen ja Henriikka Maikku korostavat, että hevoset aistivat ja viestivät vain kehollaan. Tästä syystä hevonen arvostaa aitoutta ja huomaa heti, mikäli ihminen ei ole tilanteessa läsnä. Hevosta kiinnostaa vain se, mitä kohtaamisessa tapahtuu ihmisen ja hevosen välillä. Eli kyse on siitä, onko ihminen läsnä vai ei. Korhonen ja Maikku jatkavat kertomalla, että hevonen on sisäsyntyisesti myötätuntoinen eläin. Ihmisen asemalla, pukeutumisella tai varallisuudella ei ole hevoselle merkitystä. Hevonen tietää, että oma pärjääminen tarkoittaa samaa asiaa, kuin koko lauman pärjääminen. Kuten aiemmin jo totesin, ihmisille tuntuu olevan tyypillistä toisten ihmisten lokerointi. Myös se on hyvin tyypillistä, että hetkeen keskittyminen tuottaa vaikeuksia. Hevonen puolestaan on kiinnostunut ainoastaan siitä, mikä tunne hetkessä välittyy ja toimii sen pohjalta. Ihmisen puolestaan ovat usein jo valinneet toimintatapansa ennen itse vuorovaikutustilannetta päättämällä ennalta oman suhtautumistapansa. Tässä piilee se syy, miksi ihmiset voivat oppia paljon hevosilta ja miksi hevoset toimivat niin hyvänä vertailukohtana kun pyritään selvittämään vuorovaikutukseen liittyviä tekijöitä.

Humanistisen etiikan kritiikin valossa oman itsensä tiedostaminen ja kehittäminen on egoismia. Koska humanistisen etiikan valossa hyve on sitä, että tehdään oikein omaa itseään kohtaan, on sen yleisin vastaväite helppo perustaa egoismiin. Se, että ihmisten egoismista tehdään käyttäytymisen normi, saattaa humanistisen etiikan ongelmiin. Mikäli ihmisen keskittymistä omaan itseensä pidetään itsekkyytenä, niin missä valossa tämä näyttäytyy vuorovaikutuksen näkökulmasta? Väitän toistamiseen, että voidakseen kohdata muut, ihmisen on ensin kohdattava itsensä. Itsekkyyden ja itsensä rakastamisen pahe näyttäytyy kuitenkin ristiriitaisena, sillä samaan aikaan korostetaan yksilöllisyyttä ja yksin pärjäämistä. Omaan itseen kohdistuva rakkaus liittyy kuitenkin Frommin ajattelussa erottamattomasti toista kohtaan tuntemaan rakkauteen (Fromm 1984, 147).

Suhtautuminen toisiin ja suhtautuminen itseen liittyvät olennaisesti toisiinsa, olemme itsekkin omien tunteidemme kohteita. Rakkaus omaa minää kohtaan ei sulje pois kykyä rakastaa myös muita. Minän rakastaminen on ominaista etenkin niille, jotka kykenevät rakastamaan myös muita. (Fromm 1984, 147). Frommilaisittain rakkautta voi pitää jakamattomana sikäli, että se ei tee eroa kohteidensa välillä. Ajatus on kiehtova ja tukee ajatustani siitä, miten olemisen tapa on opeteltavissa oleva asia. Nimenomaan hyväksyvä ja toisen ihmisen kohtaava läsnäolo on taito, jota voi harjoitella kohtaamalla ensin itsensä ja omat toimintatapansa. Kuten Korhonen ja Maikku korostavat, hevonen on

empaattisuudessaan mahtava peili ihmisen läsnäololle. Kun reagointi on välitöntä ja ilmenee hetkessä sen herättämien tunteiden pohjalta, on ihmisen hyvä tulkita sitä, mikä hänen läsnäolossaan sai reaktion aikaan.

Itsensä rakastaminen ei ole itsekkyyttä. Itsekäs ihminen on kiinnostunut vain itsestään, rakastaminen puolestaan liittyy hyväksymiseen. Itsekäs ihminen näkee muut toiminnan kohteina, hyödykkeinä omalle itselleen. Itsekäs henkilö ei rakasta itseään liikaa vaan liian vähän. (Fromm 1984, 149). Olennaiseksi nousee nyt juurikin se seikka, että ihminen kykenisi kaiken keskellä hyväksymään itsensä ja etenkin tunnistamaan oman aidon itsensä. Fromm väittää, että ihminen elää jatkuvassa ristiriidassa, mikä aiheuttaa eriasteista ahdistusta ja tyytymättömyyttä. Tulkitsen tätä niin, että vapautuakseen ihmisen tulee löytää oma alkuperäinen itsensä, oli se alun perin tukahdutettu tai ei.

Ihmisen vapautta voi rajoittaa monin tavoin ja tähän itsensä rakastamisen tematiikkaan liittyy oman itsensä rajoittaminen. Jos ihminen jatkuvasti kohdistaa itseensä erilaisia odotuksia tai määrittelee itsensä ulkopäin, jos hän siis suhtautuu itseensä ulkopuolisesti hyväksymisen sijaan, rajoittaa ihmisen ajatusmaailma häntä itseään valtavasti. Tällöin ihminen omaksuu itse itselleen asettamia rajoituksia, joiden mukaan toimia. Jos Frommia on uskominen, tämä suhtautumistapa heijastuu myös muihin. Esimerkiksi Chomsky erottaa identiteetistä erilaisia tasoja, joista omaksuttu identiteetti sisältää juuri ihmisen itselleen asettamat tiukat rajat ja odotukset. Tähän liittyy myös samat, korkeat vaatimukset kaikkia kohtaan. Jos ihminen ei ole kyennyt ratkaisemaan kehityskriisejään onnistuneesti, ei identiteettikään rakennu kestäväksi, vaan voi jämähtää omaksutun identiteetin tasolle. (Fieldt, Metsäpelto 2010, 182). Tästä näkökulmasta ihmisyyden ja ihmislunnon tarkasteleminen on vallan ja vuorovaikutuksen kannalta erittäin tärkeää. Yksi kiehtova kysymys liittyy muun muassa siihen, miten eri tavalla itseensä suhtautuvat kokevat vallankäytön ja vapauden.

Fromm liittää tähän omantunnon käsitteen. *Autoritäärinen omatunto* on sisäistetty ulkoisen auktoriteetin ääni. Frommin mukaan huonon omantunnon kokemus, syyllisyys, on tässä yhteydessä todellisuudessa auktoriteetin pelkoa. Omatunto on tällöin muodostunut siitä, että tiedostamatta tai tiedostetusti hyväksytään jokin auktoriteetti moraaliseksi mittapuuksi, jonka pakotteet ihminen hyväksyy ja sisäistää. Omatunto on tehokas käyttäytymisen säätelijä, paljon ulkoista määräysvaltaa tehokkaampi. Luonteeltaan autoritäärinen ihminen saavuttaa turvallisuuden tunteen yhteydestään auktoriteettiin ja

kokee näin saavansa myös osansa tämän voimasta. Varmuus ja identiteetti perustuvat tähän tunteeseen. (Fromm, 1984, 164-167). Kun ulkoinen auktoriteetti sulautetaan osaksi omaa minää, alkaa yksilö ehkä huomaamattaankin rajoittaa itse vapauttaan. Luulen, että kokemus omastatunnosta kuitenkin vailla tietämystä siitä, mistä tunne nousee, rajoittaa yksilön toimintaa valtavasti. Uskon tämän lisäävä myös joissain tapauksissa ahdistusta. Ratkaisevaa on se, minkälaisia ajatuksia ihminen on sisäistänyt.

Humanistinen omatunto puolestaan on ihmisen oma ääni, persoonallisuuden reaktio oikeaan tai virheelliseen toimintaan. Tämä omatunto arvostelee toimintaamme inhimillisenä olentona. Humanistinen omatunto liittyy oman itsen tuntemiseen ja tiedostamiseen. Fromm vertaa humanistista omaatuntoa huolenpitoon itseä kohtaan, joka sisältää tietoisuuden elämän tarkoituksesta. (Fromm 1984, 180-181). Humanistinen omatunto voidaan nähdä ikään kuin ihmisyyden kokoavana rakenteena, joka sisältää minuuden ytimen, tarpeet ja päämäärät. Omantunnon kuunteleminen edellyttää oman itsen kuuntelemista ja kohtaamista. Ja aivan kuten toisen rakastaminen edellyttää itsensä rakastamista, samoin omantunnon kohdalla itsensä kuunteleminen on edellytys toisen kuuntelemiselle, aidolle läsnäololle.

Frommin filosofiassa erityisen kiehtovaa on ihmisen ja toisen suhteen kokonaisvaltaisuus ja se, miten keskiössä on loppupelissä kuitenkin yksilö. Frommin luoma ihmiskuva tai ihmiskäsitys on siis sikäli aktiivinen, että ihminen nähdään kehittymisen ja kasvamisen mahdollisuuden kautta. Lisäksi mielenkiintoista on se, miten ihmisen vastuu omasta itsestä on keskeisessä asemassa ja kuitenkin yksilö liitetään saumattomasti osaksi muita ja alkuperää, luontoa.

Itsensä kohtaamisen vaikeuden, omantunnon kuulemisen, Fromm selittää pelon kautta. Pelkäämme kohdata itsemme ja selvittää keitä todellisuudessa olemme. Frommin mukaan ihmiset pelkäävät olla yksin itsensä kanssa, mikä johtuu yksinkertaisesti yksinjäämisen pelosta. (Fromm 1984, 183). Jos turvaamme oman itsemme jatkuvasti muihin, jää oma itse kohtaamatta, kokematta. Tällöin itsensä kanssa yksin jääminen voi tuntua turvattomalta ja hypyltä tuntemattomaan. Ajatus voi tuntua vieraalta tai runolliseltakin, mutta sillä on täysin arkinen puoli. Jos ihminen tulee esimerkiksi jatkuvasti määritellyksi ulkoapäin jonkinlaiseksi, muodostuu tästä annetusta roolista helposti ihmiselle ”turvapersona”, valmis ja helppo malli jonka mukaan toimia. Konkreettisesti arjessa tämä voi ilmetä annetun roolin mukaisena käyttäytymisenä, esimerkiksi luokan

pellenä toimimisena, joka puolestaan johtaa aina samankaltaisiin selkkauksiin. Tällaisen voi nähdä jopa yksilön vapauden rajoittamisena; odotuksiin on vastattava yksinjäämisen uhalla. Tällöin näin toimiessaan yksilö täyttää ympäristön odotukset, olivat ne hyviä tai pahoja. Tämä on vain yksi esimerkki, mutta samalla tärkeä huomio siitä, miksi toiseen ihmiseen kohdistetut odotukset tai oletukset vääristävät syntyvää suhdetta. Mitä tapahtuu, jos ihminen alkaa toimia roolinsa vastaisesti? Onko hän enää hyväksytty?

Omatunnon voidaan nähdä heijastavan sitä, miten ihminen kohtaa itsensä. Ulkoapäin omaksutun auktoriteetin herättämät syllisyyden tunteet rajoittavat yksilöä valtavasti aiheuttaen mahdollisesti kurjia lieveilmiöitä. Humanistinen omatunto voidaan puolestaan nähdä yhteytenä omaan itseensä ja identiteettiinsä. Frommin maalaama ihmiskuva vaikuttaa monipuoliselta, mutta ydinasiaksi nousee kuitenkin oman itsensä kohtaaminen, rakastaminen ja arvostaminen. Tämä kaikki heijastuu siihen, miten me suhtaudumme muihin.

2.2 Tietoisuus osana psyykkistä rakennetta

Kun puhutaan ihmisluonnosta, yritetään valottaa itse asiassa sitä, mikä tekee ihmisestä ihmisen. Fromm tarjosi vastauksesi järkeä ja ihmisille tyypillisiä kognitiivisia ominaisuuksia. Samalla nämä ihmisistä ihmisen tekevät ominaisuudet kuitenkin saivat ihmisen erkaantumaan luonnosta, jostakin luonnollisesta olemassaolosta, vaistoista. Vaistot voidaan käsittää myös tietoisuuden näkökulmasta, etenkin, jos käsitteen erottaa mystisestä aspektista ja valitsee määrittelyksi ihmisen alkuperäisen olemisen tavan. Oletan, että Fromm lisäksi viittasi juuri ihmisen tietoisuuteen ihmisluonnon keskeisillä ominaisuuksilla, vaikkakin nämä ominaisuudet tuntuvatkin juuri loitontavan ihmistä ihmisyydestä. Vaikuttaisi siis siltä, että ihmisen olemassaolon koetinkiviä ovat juuri olemassaolo ja tietoisuus.

Mitä oikeastaan tarkoitetaan sillä, että ihminen voi tulla tietoisemmaksi omasta itsestään ja mitä tietoisuudella tarkoitetaan? Jos tarkastellaan esimerkiksi hevosten kanssa vietettyä aikaa ihmisen tietoisuutta lisäävänä työkaluna, mitä tällä tarkoitetaan? Tietoisuudella viitataan esimerkiksi ihmisen kykyyn tunnistaa oma itsensä ja sen kannalta olennaiset seikat. Antonio Damasion (2010) mukaan minuun liittyvässä kokemuksessa on

tuntemista. Mielen sisältö liittyy minuun ja tämä liittyminen tunnetaan. Tietoisuus on subjektiivisuuden saanut mieli jota ilman ihmisellä ei ole keinoa tietää olemassaolostaan tai siitä, kuka on ja mitä ajattelee. (Damasio 2010, 15-16). Tietoisuus on siis kokemus omasta itsestä, omista tunteista. Mielenkiintoista on etenkin tunteiden näkökulma, sillä ne nousevat keskeiseksi asiaksi vuorovaikutuksessa, toisen kohtaamisessa. Se, minkälainen tunne ihmisessä herää, ei ole vähäpätöinen ja ohitettava seikka, vaan määrittää pitkälti sitä, minkälaiseksi tilanne nyt ja myös myöhemmin muodostuu. Esimerkiksi Maikku ja Korhonen korostivat tunteen välittymistä vuorovaikutustilanteessa; hevosella millään muulla ei ole mitään väliä. Tunteet ohjaavat toimintaamme ehkä enemmän kun tiedostammekaan, joten tunteiden käsittäminen minuuteen erottamattomasti liittyvänä perustana vaikuttaa luontaiselta, mutta lisäksi tärkeältä huomiolta. Vaikka useimmat ihmiset kykenevät sivuuttamaan spontaanisti heränneen tunnereaktion tarvittaessa, mikä on hyödyllinen taito, nämä reaktiot muokkaavat vahvasti mielikuviamme.

Damasion mukaan ilman tunteita ystävyys olisi pelkkää yhteistyön tilaisuutta. (Damasio 2010, 16). Ajatus on mielenkiintoinen. Voidaanko siis tulkita niin, että puhdas kohtaaminen edellyttää jonkin asteista tunnesidettä? Ei liene järkevää ajatella, että kaikki kohtaamiset olisivat ainutlaatuisia, sillä joskus kohtaamista ja vuorovaikutustilannetta voi määrittää yksinkertaisesti jokin tarve tai päämäärä. Jos kuitenkin ajatellaan, että aidossa minän ja minuuden tunnistamisessa olennaista on tunne, voisiko tämä mekanismi myös luoda aidon kokemuksen aspektin esimerkiksi tarvekohtaamisiin? Tällöin tunne liittyisi erityisesti siihen, että minä tuntisi toisen niin kuin tuntee itsensä. Pyrkimyksenä olisi tällöin tunnistaa ja tunnustaa toinen. Tietoisuus on henkilökohtainen ulottuvuus. Jos oleminen perustuu tiedostamiselle, perustana olisi siis henkilökohtaisuus eli tunteminen.

Damasio toteaa, että tietoisuus on ihmisille itsestäänselvyys ja helppo käyttää, onhan se aina saatavilla. (Damasio 2010, 16). Tietoisuus on kuitenkin monimutkainen ilmiö, joka ei oikeastaan olekaan helposti ymmärrettävissä. Väitän, että joskus jokin todella itsestään selvä asia jää täysin vaille huomiota ja tämä onkin yksi syy sille, miksi ihmisten voi olla vaikeaa tiedostaa itseään. Tietoisuuden tutkimuksen juuret ulottuvat 1900-luvulle, jolloin tietoisuus liitettiin aivorunkoon. Tätä hypoteesia tukee myös neurologisilla potilailla tehdyt tutkimukset, joiden tietoisuuden vaurio liittyi fokaaliseen aivovaurioon. Tutkimus ja tieto on lisääntynyt näistä ajoista, mutta edelleen tietoisuuden tutkimuksen voi perustaa aivojen rakenteisiin. (Damasio 2010, 18-19).

Damasio asettaa itsen tutkimuksensa etusijalle ja pitää sitä lähtökohtana tietoisien mielen tarkastelussa. Damasio uskoo, että tietoinen mieli syntyy lisättäessä itsen prosessi perustavan mielen prosessiin. Itsen tulee siis esiintyä mielessä, jotta tietoisuus on mahdollista. Damasion mukaan itse on todella olemassa, mutta asian sijaan itse on prosessi. Prosessi on aina läsnä oletettaessa, että ihminen on tietoinen. (Damasio 2010, 18-19). On mielenkiintoista tarkastella itseä siitä näkökulmasta, että se on pysyvän asian sijasta prosessi. Itse on siis jotakin muuttuvaa, mikä tuntuu loogiselta, kun se yhdistetään mieleen. Itsen luonne mahdollistaa tästä näkökulmasta myös ihmisen sisäisen muutoksen. Kun puhutaan ihmisen kyvystä tiedostaa omaa toimintaansa ja ajatteluaan leimaavia rakenteita, nousee tämä itsen prosessiluonteisuus olennaiseksi sen mahdollistavaksi rakenteeksi.

Damasio pyrkii yhdistämään kaksi eri suuntaa tietoisuuden tutkimuksessa, jotka luovat duaalisen itsen käsitteen. Toisaalta itsen prosessia tutkitaan dynaamista objektia tutkivan havainnoijan suunnasta, jolloin huomio keskittyy ihmismielen toimintoihin, käyttäytymiseen ja elämänhistoriaan. Toisaalta prosessia tarkastellaan itsen tietäjänä näkökulmasta, jolloin keskiössä on yksilön kokemukset. (Damasio 2010, 19). Näiden näkemysten yhdistäminen perustuu ajatukselle, että itse tietäjänä syntyy itsestä esineenä. Itse *minänä* on huomattavasti hankalammin määriteltävissä oleva asia, kuin itse biologisin termein ilmaistuna. Itse minänä rakentuu biologisten prosessien päälle.

Siinä missä esimerkiksi David Hume luopui itsen käsitteestä täysin niin William James puolestaan pyrki vahvistamaan itsen olemassaolon korostamalla sen yhtenäisyyttä ja monimuotoisuutta. Jos Hume halusikin pilkkoa ihmismielen vain irrallisten havaintojen jatkumoksi, niin Jamesin pyrkimys oli päinvastainen. (Damasio 2010, 22). Edelleenkin neurotieteilijöiden parissa nämä kaksi näkemystä korostuvat, mutta Damasion pyrkimys puolestaan on yhdistää ne. Kirjassa esitetyt todisteet, oletukset ja hypoteesit perustuvat monien eri tieteenalojen kehitykseen. Damasion pyrkimyksenä on siis ymmärtää, kuinka aivot tekevät mielestä tietoisien. Tämän vuoksi Damasio pyrkii yhdistämään käyttäytymisen, mielen ja aivojen tapahtumat toisiinsa. Koska edellä mainitut osa-alueet yhdistyvät evoluutiobiologiaan, saa tietoisuus ja sen tutkimus samalla luonteen, jossa se on sidoksissa historialliseen elinympäristöön ja muun muassa myös luonnonvalintaan.

Damasion keskeisin ajatus on se, että tietoisien mielen perusta on ruumis. Ruumiin toiminnan piirteet esitetään aivoissa karttoina, jotka luovat mielelle kuvia. Nämä

mielikuvat muodostavat Damasion mukakaan *esi-itseen*, joka ennakoi tulevaa itseä. Toinen keskeinen hypoteesi on, että esi-itseen rakenteet eivät koske vain ruumista, vaan ne kirjaimellisesti liittyvät ruumiiseen. Damasio korostaa, että ne liittyvät erityisesti ruumiinosiin, jotka ovat aivojen kanssa jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Esi-itse rakentuu ruumiin varaan ja mieli puolestaan rakentuu esi-itseen luomalle perustalle. (Damasio 2010, 30-31). Damasion tutkimuksessa on mielenkiintoista se, kuinka hän pyrkii rakentamaan tietoisuudesta kuvaa, joka yhdistää monia toisistaan erillisinä pidettyjä näkemyksiä. Kun tarkoituksena on tarkastella ihmisen oman olemisen tavan merkitystä vuorovaikutukselle ja kohtaamiselle, on tärkeää pyrkiä ymmärtämään ihmistä, tai ihmisluontoa, kokonaisuutena. Väitän, että ilman varsinaista *ymmärtämistä*, ei voi päästä minkään perustavanlaatuisen äärelle.

Esi-itseen liittyä Damasion mukaan *alkutunteet*, jotka ilmenevät jatkuvasti ja spontaanisti. (Damasio 2010, 31). Nämä ovat juuri niitä, jotka liittyvät itse olemassaoloon. Näenkin tässä yhteyden puhtaan kokemuksen ja vaistojen varaisen toiminnan tematiikkaan, eli siihen, joka tuntuu olevan erona myös eläinten ja ihmisten toiminnassa. Alkutunteet ovat suora kokemus yksilön ruumiista ja näin myös kenties rinnastettavissa vaistojen varaiseen kokemukseen. Alkutunteet ovat tuntemiskyvyn välittömiä ilmentymiä, ei vain aivojen tuottamia ensimmäisiä kuvia. Alkutunteet ovat Damasion mukaan esi-itseessä oleva perusta monimutkaisemmille itsen tasoille. (Damasio 2010, 32). Tässä kohdassa erinomaisen mielenkiintoista on etenkin alkutunteiden välittömyyden luonne. Ne ovat siis jotakin niin alkuperäistä, että ne liittyvät ihmisen olemassaoloon itseensä jonakin ulkoisten seikkojen tavoittamattomissa olevina prosesseina luoden näin pohjaa itselle.

Tietoinen mieli alkaa rakentua, kun itse rakentuu esi-itseen alkutunteiden seurauksena. Tälle pohjalle rakentuu *ydinitse*, joka liittyy toimintaan, erityisesti eliön ja esineen suhteeseen. Ydinitse keskittyy kuvailemaan esi-itseen kohdistuvaa esinettä, joka muuntaa esi-itseä myös alkutunteet mukaan lukien. Lopuksi on vielä omaelämäkerrallinen itse, joka itse määrittellään elämäkerrallisen tiedon perusteella. (Damasio 2010, 32). Tulkitsen tätä niin, että Damasion mukaan on olemassa jokin alkuperäinen ihmisyyys, joka luo pohjan varsinaiselle tietoiselle minälle. Esi-itse ja ydinitse vastaavat lähinnä aineellista minää, mutta omaelämäkerrallinen itse vastaa puolestaan lähinnä sosiaalista tai hengellistä minää. Damasion mukaan voimme havaita itsen piirteet

omassa mielessämme ja tutkia niiden vaikutuksia toisten käyttäytymisessä (Damasio 2010, 33.).

Ihmisten aivoilla on outo kyky luoda karttoja. Kun aivot tekevät karttoja, ne samalla informoivat itseään. Tätä informaatiota voidaan käyttää ei-tietoisesti ohjaamaan motorista käytöstä. Kuitenkin tietoisuuden ansiosta voimme aistia kartat kuvina ja tehdä niistä päätelmiä. Olennaista on se, että näitä karttoja rakennetaan kun *vuorovaikutamme* esineiden, kuten ihmisen tai ympäristön, kanssa aivojen ulkopuolelta niiden sisäpuolelle. Kartat, jotka ovat olennaisia toiminnan parantamisen kannalta, syntyvät usein juuri vuorovaikutuksessa, toimintaympäristössä. (Damasio 2010, 69). Neurologisellakin tasolla ihmisen toiminnan kannalta olennaiseksi osaksi nousee vuorovaikutus. Karttoja rakentuu myös sisäisessä vuorovaikutuksessa, silloin kun ihminen esimerkiksi palauttaa esineitä mieleensä.

Ihminen vaikuttaisi rakentavan näitä karttoja jatkuvasti, unissaankin. Ihmisavot rakentavat kartan jokaisesta ulkopuolisesta esineestä, kaikesta ulkopuolisesta toiminnosta, ajallisista ja avaruudellisista suhteista. (Damasio 2010, 69-70). Ihmisavot vaikuttavat toimivan siis niin, että vuorovaikutus on keskiössä kaikessa toiminnassa. Vuorovaikutus ohjelmoi aivojamme jatkuvasti. Vuorovaikutuksella ei tarkoiteta tässä kohdassa konkreettista kahden ihmisen välillä tapahtuvaa kohtaamista, vaan ylipäätään sitä, että jokin ihmisen ulkopuolinen vaikuttaa ihmisen sisäpuolelle, aivoihin. Tämä ulkopuolisen ja sisäpuolen ajatus on sikäli kiehtova, että ihminen itse tekee ulkopuolisesta sisäpuolista jatkuvana prosessina. On kuitenkin huomattava, että nämä aivojen rakentavat kartat eivät tarkoita vielä samaa asiaa kuin ihmisen mieli. Se, miten ihminen näitä luotuja karttoja tulkitsee, on sitten ihmisen tietoisuuden vastuulla.

Kartat eivät ole staattisia, vaan jatkuvassa muutoksessa. Muutoksen aiheuttaa niinkin konkreettiset seikat kuin esimerkiksi etäisyys suhteessa esineeseen. Aivojen karttojen muutokset siis heijastavat sitä, että ihmiset itsekin ovat jatkuvassa liikkeessä. Karttojen luominen ei keskity vain näköhavaintojen ympärille, vaan kaikenlaisiin aistimuksien hahmoihin. Mieli on seurausta aivojen tauottomasta kartoittamisesta. (Damasio 2010, 72-75).

Mielen kuvat ovat aivojen karttoja kaikesta siinä hetkessä. Esimerkiksi tunteetkin ovat kuvia, ja ne muodostavat kunkin hetken mentaalisen taustan. Mielen prosessit ovat kuvien virtaa ja osa kuvista vastaa parhaillaan tapahtuvaa todellisuutta, osa vastaa mieleen

palauttamisen prosessia, muistamista. On huomattava, että mieli voi olla tietoinen tai e-tietoinen. Vaikka kaikki kuvat eivät ole tietoisia, ne vaikuttavat ajatteluamme. (Damasio 2010, 75-77). Kun aivot luovat karttoja ulkopuolisista tapahtumista niistä tulee ikään kuin sisäisiä. Vuorovaikutuksessa itsen ulkopuoliset asiat tulevat kokemuksen ja tunteiden piiriin ja vaikuttavat sitä kautta sen hetkiseen ja myöhempään toimintoihin.

Lienee itsestään selvääkin, että aivojen ja ruumiin välillä on yhteys ja että tämä yhteys on tietoisuuden kannalta olennainen. Ruumiin ulkopuolinen maailma pääsee aivoihin vain ruumiin kautta. Ruumis ja ympäristö ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja tämän vuorovaikutuksen aiheuttamat muutokset kartoitetaan sisällä aivoissa. Aivot vaikuttavat luovan ratkaisevan osan siitä, mistä itse syntyy. Ruumiin ja aivojen poikkeuksellinen suhde on myös erittäin oleellinen emootioiden ja emotionaalisten tunteiden kannalta. (Damasio 2010, 94-95).

Ruumis on siis aivojen tarkkaavaisuuden ensimmäinen kohde. (Damasio 2010, 96). Aivot kartoittavat ruumista olemalla jatkuvassa keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Tämä on olennaista esimerkiksi tunteiden synnyssä; aivojen ajatukset voivat synnyttää emotionaalisia ajatuksia, joille ruumis antaa kehollisen vasteen. Jotta voidaan ymmärtää paremmin sitä, miksi ihminen toimii tavallaan, on tärkeää ymmärtää tunteiden rooli tässä prosessissa. Se miten asiat koetaan, liittyy olennaisesti tunteisiin. Kokemuksemme puolestaan muokkaavat asenteitamme ja odotuksiamme, kaikkea mikä heijastuu toisen tai oman itsen kohtaamiseen.

On tavallaan hullunkurista ajatella, että jokin joskus hyvin epämääräinenkin asia, *tunne*, voi vaikuttaa ratkaisevasti esimerkiksi päätöksentekoon. Joskus oman olon tai kokemuksen määrittely on vaikeaa ja vetoamme vain tiettyyn tunteeseen. Se, millä tavalla tiedostamme tunteidemme alkuperän ja niiden vaikutuksen toimintaamme ja ajatteluamme vaikuttaa ratkaisevasti muodostuviin vuorovaikutustilanteisiin. Esimerkiksi vapauskin on konkreettisten ominaisuuksiensa rinnalla myös kokemus, tunne, mutta se kuinka korkealle arvostamme tätä voi puolestaan riippua monista eri tekijöistä. Ihmisluontoon vaikuttaisi liittyvän olennaisesti kummallisia ristiriitaisuuksia. Emootioiden laukaisijoina toimii sen hetken kuvat tai muistiin palautuvat aiemmat kuvat, kokemukset ja hetket. Kuvat käynnistävät tapahtumaketjun, olivat ne todellisia tai kuvitteellisia, muistoja tai tästä tietystä hetkestä nousevia. Joskus ärsykkeet ovat niin epämääräisiä, että ne synnyttävät ”sekatunteen”, emotionaalisten tilojen yhdistelmän. Emotionaalinen purkaus aiheuttaa

muutamassa sadassa millisekunnissa useiden sisäelinten, sisäisen ympäristön, asennon ja kasvolihasten tilan, mielen toimintanopeuden ja ajatustemme teemat. (Damasio 2010, 114-115).

On mielenkiintoista, miten valtavan mullistuksen ihminen kokee tuntiessaan jotakin. Jokin ärsyke laukaisee tunnereaktion, jonka viriäminen saa aikaan valtaviakin muutoksia hyvin lyhyessä ajassa. Onko siis ihme, jos tunteet ottavat joskus vallan? Jos ajatellaan toimintatapoihimme liittyviä ja niitä tukevia ajatuksia, on niitä kenties jopa helpompi ymmärtää tästä näkökulmasta. Esimerkiksi jokin asia saattaa herättää meissä vahvan tunnereaktion. Kuten edellä todettu, aivot ja ruumis toimivat erottomasti yhdessä. Jokin ulkopuolinen ärsyke laukaisee sisäisen prosessin, aivot rakentavat karttoja ja laukaisevat emootioita. Kuten myös edellä todettu, emootio voi viritä myös jostain kuvasta, joka ei ole välttämättä edes todellisuutta vastaava. Ihminen vaikuttaa olevan siis jatkuvassa prosessoinnin virrassa ja olennaiseksi muodostuukin ihmisen kyky käsitellä viriäviä kuvia ja niiden aiheuttamia tunteita.

Damasio erottaa tietoisuudesta kaksi lajia. Ydintietoisuus on minimaalisen tietoisuuden laji, joka on aistimus tästä ja nyt. Sitä ei sekoita menneisyys tai rasita tulevaisuus. Ydintietoisuus pyöriikin ydinitseen ympärillä ja koskee lähinnä persoonaa. (Damasio 2010, 165-166). Tämä ydintietoisuus vaikuttaa siis liittyvän juuri hetkessä olemiseen, läsnäoloon, tarkemmin vielä ihmisen *olemassaolon tapaan*. Se on tila, jossa ihmisen olemista ei määritä aiemmat kokemukset, eikä myöskään tilanteelle asetetut odotukset. Onko tällaista tilaa mahdollista saavuttaa tietoisesti ja vielä spesifimmin; tietoisesti keskellä kohtaamista? Jos ihminen pääsisi halutessaan kosketukseen ytimensä kanssa, olisiko silloin kyse nimenomaan oman itsensä kohtaamisesta? Oletan kuitenkin, että oman itsensä kohtaaminen edellyttää jonkinlaista kokemusta omasta itsestä, johon ihminen voi halutessaan palata. Eli toisin sanoen ihmisen tulisi ensin tunnistaa oma perimmäinen itsensä, jotta tätä tiedostuksen prosessia ei tarvitsisi aina käydä läpi uudestaan; muistuttaminen riittäisi. Jos oman itsensä kohtaaminen olisi kuvailemani prosessin kaltainen, olisi itsensä ja toisen kohtaaminen kenties helpompaa. Helpompaa sikäli, että kohtaamiseen vaikuttavat tekijät tuntuisivat tietoisemmilta.

Toinen tietoisuuden laji on laajempi ja koskee sekä persoonaa, että identiteettiä. *Omaelämäkerrallinen tietoisuus* ilmenee vahvimmillaan silloin, kun eletty menneisyys ja ennakoitu tulevaisuus dominoivat tapahtumia. Damasion mukaan omaelämäkerrallinen

itse ohjaa sitä. (Damasio 2010, 166). Vaikka Damasio erottaa tietoisuudesta kaksi lajia, katson, että molemmat ovat edellytyksiä toisilleen. Voiko ihminen kyetä olemaan ydinitse, ilman elämäkerrallista itseä? Ja toisaalta, voiko elämäkerrallinen itse muodostua ilman ydinitsen muodostamaa pohjaa? Itse tuntuu olevan keskeinen, kun puhutaan ihmisestä, minuudesta, tietoisuudesta. Kuka on minä itse, miten itsen kokemus heijastuu minun kauttani muihin ihmisiin?

Damasio olettaa, että aivot rakentavat tietoisuuden luomalla itsen prosessin valvetilassa olevaan mieleen. Itsessä olennaista puolestaan on mielen kohdistaminen aineelliseen eliöön, jossa mieli asuu. Toisekseen itse rakentuu vaiheista, kuten edellä on todettu. Esi-itsen keskeinen tuote on spontaanit alkutunteet ja se on neuraalinen kuvaus eliön suhteellisen vakaista piirteistä. Ydinitse syntyy, kun esi-itse muuntuu eliön ja esineen vuorovaikutuksen seurauksena; tätä suhdetta kuvataan narratiivisena jaksoneuvina, joista osa on tunteita. Kolmas vaihe, eli elämäkerrallinen itse, ilmenee kun yksilön elämäkerran esineet synnyttävät ydinitsen pulseja, jotka kytkeytyvät yhtenäiseksi hahmoksi. (Damasio 2010, 176-177). Itse ja itsen prosessi on siis olennainen tietoisesta mielen kannalta. Tulkitsen itsen prosessia niin, että elämäkerrallinen itse, joka liittyy nähdäkseni myös identiteettiin, edellyttää myös tietynlaista tietoisuutta itsestä syntyäkseen. Elämäkerrallinen itse vaikuttaisi muodostuvan sellaiseksi, millaiseksi ihminen sen tekee, tai millaiseksi on sen valmis tekemään. Tulkintani mukaan siis ihmisen tietoisuus omasta itsestä *eristettynä olentona*, on keskeinen.

2.3 Persoonallisuus osana ihmisluontoa

Miten ihmisen minuus heijastuu vuorovaikutukseen? Miten siis se, kuka minä olen ja millaiseksi itseni koen, vaikuttaa tapaan olla läsnä ja tapaan vastaanottaa toisen reaktiota? Ihmisen persoonallisuus on sekä arkikielinen käsite, jolloin persoonallisuus rinnastetaan yksilön voimakkaasti erottuviin luonteenpiirteisiin, että tieteellinen käsite, jolloin persoonallisuuden ymmärtämisen lähtökohtana ovat ihmisen psykologiset ominaisuudet, tapa tuntea, ajatella ja käyttäytyä (Metsäpelto, Fieldt 2010, 13). Juuri ihmisen persoonallisuus on se osa ihmisestä, mikäli näin halutaan ajatella, minkä katsotaan vaikuttavan omaan olemiseen tapamme. Kykyymme olla läsnä vaikuttaa monet seikat,

kuten aiemmin on jo todettu. Aiemmin eletty elämä kokemuksineen, mutta myös juuri persoonallisuuden piirteet ja pysyvämmät, geneettisesti määräytyneet temperamenttipiirteet.

Kun tarkastellaan yksilön olemisen tavan merkitystä vuorovaikutuksen näkökulmasta, lienee olennaista pohtia identiteettiä ihmisen persoonallisuutta kokoavana rakenteena. Identiteetillä tarkoitetaan jonkinlaista pysyvää käsitystä omasta yksilöllisyydestä, omista arvoista ja päämääristä. Identiteetti kuitenkin rakentuu osana vuorovaikutusta ja siksi ympäristö asettaa rajat identiteetin kehittymiselle. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 179). Se miten koemme itsemme ja se, mikä kokemus meillä on itsestämme erilaisina toimijoina, on merkittävää, kun puhutaan tavastamme olla vuorovaikutuksessa. Identiteetin kehittymisen kannalta on keskeistä se, minkälaisen prosessin yksilö käy läpi ennen identiteetin kypsymistä. Fromminkin mukaan ihminen on aina yksilö, vaikka hänellä olisi samat perusominaisuudet kuin kaikilla muillakin lajinsa jäsenillä (Fromm, 1947, 31).

Identiteetti liittyy siis oman itsensä ja oman minuuden rakentamiseen. Identiteetti mahdollistaa myös muutokset omassa minässä ja voi näin ollen toimia jopa suojaavana rakenteena. Fromm näkee ihmisen yksilöllisyyden muista eristävänä rakenteena, vaikkakaan ihminen ei kestä tätä erillisyyttä ja on siksi tuomittu hakeutumaan muiden seuraan. Identiteetin muodostumisen näkökulmasta ihminen on kykenevä sovittamaan yhteen Frommin mainitsevat kaksi puolta. Jos oletuksena on se, että puhdas vuorovaikutus edellyttää yhteyttä omaan itseensä, omana itsenä olemista, on identiteetin käsite olennainen.

Mitä sitten tarkoitetaan omana itsenä olemisella ja mitkä asiat liittyvät siihen? Tiedetään, että ihmiset tarvitsevat muita oman itsensä luomiseen. Ihminen ja ihmisuus muodostuvat vuorovaikutuksessa perimän ja ympäristön kanssa. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 18). Ihminen tarvitsee toista muodostaakseen käsityksen omasta itsestään, eli ihminen tarvitsee muita monessakin mielessä. Jos rinnastaa ihmisen laumaeläimeksi, ympäristön merkitys kasvaa entisestään. Vaikuttaisi siltä, että omana itsenä oleminen edellyttää myös muiden läsnäoloa.

Missä määrin ihminen päättää itse kuka hänet saa nähdä? Joonas Taipaleen artikkelissa *Social Mirrors. Tove Jansson's invisible child and the importance of being seen* viitataan Winnicottin ajatukseen todellisesta (true self) ja valheellisesta (false self) minästä. Keskeistä ajatuksessa on se, että ihminen päättää itse sen, mitä haluaa kenellekin itsestään paljastaa ja missä tilanteessa. Periaatteessa tämä ajatus lähenee myös ajatusta ihmisen

erilaisista rooleista, joihin ihminen itse tai ympäristön odotuksista johtuen sitoo itsensä. Oma oletukseni kuitenkin on se, että olennaista puhtaasti kokemuksen kannalta on oman itsensä löytäminen, oman itsensä kohtaaminen ja sen mukainen vaistonvarainen ja laskelmoimaton toiminta myös toisen kohtaamisessa. Se, minkälaisia olemme ja millaisina toisille ilmenemme, johtuu monesta eri seikasta. Ihmisyys itsessään on käsitteenä moniulotteinen ja tarkastelutapa riippuu paljon valitusta näkökulmasta. Jos pohditaan sitä, miksi olemme sellaisia kuin olemme tai toimimme niin kuin toimimme, on hyvä tarkastella ihmisyyttä myös psykologian, persoonallisuuden ja identiteetin näkökulmasta.

Kuka minä olen? Tarkastellaan persoonallisuutta hetki tarkemmin. Persoonallisuudella tarkoitetaan kognitioiden, emootioiden ja käyttäytymisen kokonaisuutta. Tämä kokonaisuus on ihmisille luonteenomainen ja melko pysyvä rakenne. Persoonallisuus on rakenteena kuitenkin joustava ja vaikuttaa siihen, kuinka ihminen suuntautuu ympäristöönsä. Persoonallisuus on heijastus osaltaan ihmisen geneettisestä perimästä, että ympäristövaikutuksista. Kaksos-, adoptio- ja molekyylogeneettisen tutkimuksen avulla on tarkasteltu varhaisen kasvuympäristön ja geneettisen perimän osuutta ihmisen persoonallisuuden kannalta. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 18).

Persoonallisuudelle on siis ominaista pysyvyys ja säännönmukaisuus, mutta myös muuttuminen ja kehittyminen. Jos persoonallisuutta käsittelee ihmisluonnon näkökulmasta, mitään selkeää ja stabiilia, täysin muuttumattomana pysyvää rakennetta ei ole, joskin synnynnäinen temperamentti määrittää paljon automaattisia reaktioitamme. Persoonallisuuspsykologian valossa ihmisluontoon vaikuttaisi kuuluvan suurelta osin ihmisen oma vastuu siitä, minkälaiseksi ihmiseksi kasvaa. Ihmiseksi kasvaa ei siis voi ulkoistaa pelkästään genetiikan tai ulkoisten ärsykkeiden ohjaamaksi prosessiksi.

Dan McAdamsin persoonallisuusmallin mukaan persoonallisuus on jaettavissa kolmeen eri tasoon. Ensimmäisen tason muodostavat taipumukselliset piirteet kuten juuri edellä mainittu temperamentti ja persoonallisuuden piirteet. Temperamentti ilmenee jo pienillä vauvoilla eroina aktiivisuustasoissa, tunneilmaisussa ja sopeutumiskyvyssä. Temperamentin katsotaan luovan pohjan persoonallisuuden kehitykselle. Toisen tason muodostaa yksilölle tyypilliset sopeutumistavat, joihin luetaan muun muassa monet motivationaaliset, strategiset, kognitiivis-sosiaaliset ja kehitykselliset osatekijät. Kolmas taso on tarinamuotoinen identiteetti, joka kokoaa persoonallisuuden yhtenäiseksi rakenteeksi. (Metsäpelto, Feldt 2010, 22-25). Olennaista ihmisluonnon kannalta on

ymmärtää se, että ihmisyyys ei vaikuta olevan yksinkertainen tai helposti selitettävä asia. Siksi se, miten toimimme ja miten suhtaudumme asioihin, vaatii myös laajempaa tarkastelua ja monen eri näkökulman huomioimista.

Identiteetti persoonallisuutta kokoavana rakenteena on kuitenkin se, mikä lienee ihmisluonnon kannalta kenties olennaisin asia, kuten edellä jo korostin. Identiteetti merkitsee käsityksen luomista omasta itsestä, arvoista ja päämääristä. Nykyyhteiskunnassa korostetaan paljon yksilöllisyyttä ja omien valintojen merkitystä. Mahdollisuuksia on paljon, mutta ne edellyttävät myös vastauksia kysymyksiin siitä, kuka minä olen ja omasta merkityksestäni. Oman elämän mielekkääksi kokeminen ei synny pelkästään ajelehtimalla valintojen virrassa, vaan edellyttää myös itsetuntemusta. Identiteetti kasvaa ja kehittyy vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Keskeisiä taustatekijöitä ovat kuitenkin yksilön omat biologiset ja psykologiset ominaisuudet. Identiteettiä pidetäänkin itsenäisenä intrapsyykkisenä rakenteena, joka ei heijastele muiden ihmisten arvoja ja ajatuksia. Identiteetin rakentaminen liittyy olennaisesti omimman minän löytämiseen. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 180). Kun puhutaan läsnäolosta ja omasta olemisen tavasta, olennaiseksi seikaksi nousee nimenomaan tietoisuus siitä, kuka on ja mitkä ovat itselle tyypillisiä tapoja reagoida. Omien toimintatapojen takana piilevien asioiden ja ajatusten tunnistaminen sekä niiden alkuperän kyseenalaistaminen voi opettaa ihmiselle paljon omasta itsestä ja liittyä näin oman identiteetin kehittämiseen.

Identiteetti on rakenne, joka ei tule valmiiksi, vaan muokkautuu läpi elämän. Tämä ihmisen dynaamisuus edellyttää kuitenkin sikäli pysyvää identiteettiä, joka kestää tällaiset muutokset. Oma minä rakentuu jatkuvasti suhteessa elämäkokemuksiin ja kohdattuihin asioihin. Tämä ei saa minuutta romahtamaa, mikäli identiteetti on rakentunut kestäväälle pohjalle. Tutkimukset ovat osoittaneet, että olennaista on se, minkälaisen prosessin ihminen käy läpi identiteettiä muodostaessaan. Keskeistä on omakohtainen etsintä ja erilaisten vaihtoehtojen pohdinta, sekä toisaalta myös sitoutuminen itselle tärkeisiin arvoihin (Metsäpelto, Fieldt 2010, 181). Identiteetti onkin mielenkiintoinen tarkastelun kohde myös vapauden näkökulmasta. Esimerkiksi humanistinen etiikka Frommin filosofiassa nostaa esiin teemoja ihmiseksi kasvamisen vapaudesta ja sen rajoittamisesta, kuten edellä jo mainitsin. Jos unohdetaan ympäristön asettamat viitekehykset niin oikeastaan identiteetin kehitys edustaa juurikin ihmisen vapautta kasvaa omaksi itsekseen.

Identiteetin kehitys vaiheittaisena prosessina ilmentää siis myös vapauden ajatusta. Identiteetin ensimmäinen taso *selkiintymätön identiteetti* on kehittymättömin identiteetin taso, jossa henkilöllä ei ole selkeää käsitystä omasta arvomaailmasta. Tämä on lapselle tyypillinen identiteetin taso ja sille ominaista on kyvyttömyys tiedostamaan ongelmiaan ja erilaisia vaihtoehtoja. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 181). Vapauden näkökulmasta tällä tasolla ihminen on hyvin riippuvainen muiden ohjauksesta. Väitän lisäksi, että tällöin ihminen on hyvin herkkä omaksumaan hänelle tarjottuja vaikuttimia. Tällöin myös ympäristön merkitys korostuu ja etenkin se tunneilmapiiri, jossa omaa identiteettiään aletaan rakentaa. Sillä, miten ympäristö kohtaa yksilön on valtava merkitys myöhemmän kehityksen kannalta.

Omaksuttu identiteetti vaikuttaa rajoittavan yksilön vapautta edellistä vahvemmin, sillä siinä ihminen omaksuu ympäristönsä arvot kyseenalaistamatta niitä. Rakenteena tämä taso on hyvin joustamaton ja vaativa, mikä heijastuu myös ihmisen autoritäärisenä suhtautumisena muihin ihmisiin. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 182). Omaksutulle identiteetille tunnusomaista on jonkin viiteryhmän arvojen sisäistäminen ilman niitä kyseenalaistavaa prosessia, mikä voi johtaa hyvin vaativaan ja normien mukaiseen elämään ja oman itsensä tukahduttamiseen. Omaksuttu identiteetti rajoittaa yksilön vapautta sekä ulkoisesti, mutta ennen kaikkea myös sisäisesti. Väitän että ihminen oman itsensä vapauden rajoittajana on rakenteena jopa haitallisempi kuin suoraa ulkoapäin tuleva vallankäyttö. Ihminen oman itsensä vallankäytön kohteena on nimittäin paljon vaikeampi tiedostaa ja irti pääsemisen prosessi tuskallisempi; onhan kyse lopulta oman itsensä kyseenalaistamisesta ja kohtaamisesta.

Etsivä identiteetti alkaa jo lähestyä vapauden ajatusta selvittämällä omaa kantaansa aktiivisesti. Vakava itsensä ja valintojensa pohdinta synnyttää usein myös ahdistusta ja silloin puhutaankin identiteettikriisistä. Etsivä identiteetti muistuttaa paljon Frommin kuvausta ihmisestä olentona, joka jatkuvasti on tuomittu etsimään itseään. Etsivän identiteetin taso on kuitenkin äärimmäisen tärkeä, sillä se on väylä kohti *saavutettua identiteettiä*. Saavutettu identiteetti merkitsee, että ihminen on aktiivisesti itse rakentanut identiteettiään ja näkemyksiään pohtimalla ja vertailemalla, kyseenalaistamalla ja tarkkailemalla. Tämä on kypsä ja vahva identiteetin taso, joka on myös avoin uusille, eriäville näkemyksille, muutoksille. (Fieldt, metsäpelto 2010, 183-184).

Vapaus saavutetun identiteetin tasolla lienee juuri vapautta itsessään- silloin ihminen on kykenevä itse kyseenalaistamaan ja punnitsemaan ratkaisujaan ja eri oten kykenevä myös seisomaan valintojensa takana. Vastuuta valinnoista ei tällöin vyörytetä jonkin itsen ulkopuolisen kontolle, vaan ihminen voi luottaa itseensä ja siihen kuka on. On mielenkiintoista, kuinka ihmisen psyykkinen rakenne voidaankin nähdä myös filosofisena kysymyksenä esimerkiksi vapauden suhteen.

On huomattava, että vaikka identiteetin kasvu ja kehitys prosessina tasojen avulla kuvaa periaatteessa identiteetin kehitystä lapsuudesta aikuisuuteen, ilmenee eri tasoja kaiken ikäisillä ihmisillä. Muun muassa onnistuneesti ratkennut identiteettikriisi on edellytys saavutetulle identiteetille, mutta epäonnistuessaan voi taannuttaa ihmisen myös alemmille tasoille. Ihmisluonnon ja ihmisyyden kannalta olennaista ovat ne prosessit, joiden kautta ihminen itseään rakentaa ja prosessoi. Kuitenkin aivan yhtä tärkeää on se, miten ympäristö ja vuorovaikutus ihmistä muokkaa; kannustaen vai tukahduttaen, rakkaudella vai rajoittaen. Se, miten ihminen kokee itsensä suhteessa muihin, on ratkaisevaa. Jatkuva persoonaan, omaan itseen, kohdistuva kritiikki lähenee henkistä väkivaltaa ja synnyttää turvattomuutta. Tästä syystä esimerkiksi koulussa olisi syytä kiinnittää huomiota siihen, miten ja mistä oppilaalle annetaan palautetta. Tämän asian tiedostaminen on ihan samalla tavalla tärkeää aina kohdattaessa toinen; minkälaisen tunneympäristön välitän toiselle omalla olemuksellani? Sen tunnistaminen, miten oma käyttäytymisen vaikuttaa toisiin on ensiarvoisen tärkeää.

2.4 Auktoriteetti ja vapaus

Edellä sivusin jo vapauden teemaa ihmiseksi kasvun ja etenkin identiteetin kehiksestä käsin. Oletukseni on se, että ihminen itse itselleen asettamat rajoitukset ovat vahingollisimpia, koska niiden kohtaaminen liittyy vahvasti tietoisuuteen omasta minästä. Tämä puolestaan heijastuu kohtaamiseen. Oman itsensä kohtaamiseen ensisijaisesti ja välillisesti kaikkiin muihinkin. Vapaus on siitä kaksitahoinen ilmiö, että vaikka sitä tavoitellaan, tavoitellaan myös tilaa, jossa oma vapaus siirretään jollekin ylemmälle taholle. Fromm puhuu fasismista ja poliittisista linjauksista historian saatossa, mutta sama mekanismi on nähtävillä esimerkiksi suomalaisessa yhteiskunnassa ja suomalaisten tavassa

toimia. Yhtä lailla tottuminen tai sopeutuminen ylhäältäpäin tulevaan auktoriteettiin kuvastaa esimerkiksi organisaatiojohdon luomaa passiivisuutta. Tällöin vuorovaikutuksesta puuttuu tietynlainen humaanius, koska sen lähtökohtana ei olekaan yksilöiden välinen vuorovaikutus, vaan yksilö nähdään passiivisena toimijana. Ongelmallista on se, että tällaisen passiivisen yksilön illuusion syntyminen liittyy tilanteen hyväksymiseen. Jos vuorovaikutussuhteen laatua yrittää muuttaa organisaation sisällä yksilötasolla, törmätään opittujen rakenteiden ja toimintamallien rajoituksiin. Myös ne eniten vääryyttä kärsivät hyväksyvät hiljaa asemansa ja kohtelunsa. Tällainen luo etäisyyttä ihmisyyteen ja ihminen kohdataan objektina tai korkeintaan tekojensa kautta. Ihminen voi nähdä toisessa joko ihmisen itsensä tai tekojensa ja saavutustensa summana.

Erich Fromm kuvailee kirjassaan *Pako vapaudesta* (1976), kuinka autoritääristen henkilöiden voittoa pidettiin jotenkin näiden henkilöiden mielipuolisuudesta johtuvana. Yleinen harhakuva oli se, että nämä suuret mielipuoliset johtajat saivat huijattua valtaansa valtiokoneiston ja että koko kansa oli väkivallan ja petoksen uhri. Fromm kuitenkin korostaa, että miljoonat saksalaisetkin luovuttivat mielihyvin vapautensa Hitlerille. Vapauden puolesta ei taisteltu, siitä luovuttiin. (Fromm 1976, 12). Ongelmana ei ole se, että on olemassa äärimmäisiä aatteita, vahvoja johtajia, vaan se, että miten omat henkilökohtaiset asenteet vaikuttavat tähän. Miten kuri, yhdenmukaisuus ja riippuvuus tuntuvat ilmenevän etenkin yksilöiden tarpeiden tasolla?

Sen enempää historiallisesti tarkasteltuna on huomattava, että ihmisillä tuntuu myös olevan tarve passiivisuuteen. Onko tämän tarpeen taustalla tarve turvallisuuteen? Vai onko oma asema, oli se hyvä tai huono, ihmiselle jollakin tapaa omaan identiteettiin ja minuuteen sidottua? Onko siis turvallisempaa pysyä omassa lokerossaan, kuin alkaa kyseenalaistamaan sitä? Kun tarkastelemme alistumisen tarvetta ja vallanhalua, korostaa Fromm sitä, kuinka ihmiset kokevat vapauden. Onko vapaus ulkoisen pakon puuttumista vai jonkun muun läsnäoloa? Jos ajatellaan auktoriteettiasemia, rakentuvat ne eri asteista. Hevoslaumassa arvojärjestys on mutkaton ja välit ratkotaan valtataisteluilla. Lauma ja sen rakenteet luovat turvaa ja luottamusta. Ihmisillä nokkimisjärjestys ei ole niin selkeä. Ihmisillä valta-asemat perustuvat yleensä statukseen tai tietoon tai vain puhtaasti persoonallisuuteen. Yhtä kaikki, auktoriteettiasemassa oleva on ylempänä ja nauttii jonkinlaista arvostusta. Tämä kevyt pohdinta ei kuitenkaan vastaa vielä lainkaan siihen kysymykseen, miten ihminen ylipäättään kokee vallan ja vapauden. Jos vapauden

riistäminen koetaan juuri riiston näkökulmasta, se tuskin on kokemuksena miellyttävää tai tavoiteltavaa. Jos vapauden luovuttamisen toiselle kokee vapautena esimerkiksi vastuusta, voi kokemus olla täysin päinvastainen.

Fromm nostaa esiin huomion alistumisen kohteesta, kuten edellä jo todettiin. (Fromm 1976, 12). Alistuuko ihminen aina julkiseen auktoriteettiin vai voiko myös sisäiseen auktoriteettiin alistua. Mistä sisäisen auktoriteetin vaatimukset tulevat? Jos kyse on omastatunnosta tai itsekritiikistä, ovatko ne vain sisäistettyjä julkisia rakenteita? Mielenkiintoista on ihmisen luontaiseltakin tuntuva tarve joidenkin auktoriteettikäsitteiden sisäistämiseen ja niiden mukaan toimimiseen. Tämä ilmenee käytännössä jo niinkin yksinkertaisesti, kuin oman toiminnan herättämänä epävarmuutena tai oman osaamisensa kyseenalaistamisena. Tosin, mitä jos auktoriteettiasemassa olevan ei nauti samalla asiantuntijuudestaan tai asemastaan? Herättääkö tällainenkin auktoriteettihahmo samanlaista epävarmuutta? Onko tällainenkin auktoriteettihahmo edelleen auktoriteettihahmo?

Toinen Frommin esittämä huomio liittyy ihmisten vallanhimoon. (Fromm 1972, 14). Mikä sen herättää ja miksi sitä koetaan tarpeelliseksi käyttää? Olen pohtinut, onko ihmisillä sisäänrakennettu halu kontrolloida ympäristöään. Tiedetään, että eheän minuuden kannalta on tärkeää tuntee hallinnantunnetta, jonka myötä ihmiselle syntyy kokemus siitä, että voi vaikuttaa ympäröiviin tapahtumiin, itseensä ja elämään. Kontrollin menettäminen lisää stressiä ja ahdistusta, sillä ihminen tuntee olevansa vain tapahtumien virrassa. Miksi kontrolli halutaan kuitenkin ylettää toisiin ihmisiin tai eläimiin ja etenkin vallankäytön näkökulmasta? Mielenkiintoista on myös se, mihin itsensä ylikontrollointi johtaa.

Joskus esimerkiksi opettajan ja oppilaan välinen suhde voi muodostua todella vääristyneeksi, mikä juontuu näkemykseni mukaan valta-aseman väärinkäytöstä tai väärinymmärryksestä. Tämä voi ilmetä esimerkiksi oppilaan alistamisella, itkettämällä, tai muilla henkisesti melko äärimmäisillä keinoilla, joilla opettaja pyrkii varmistamaan itselleen kyseenalaistamattoman aseman. Kun toinen ihminen nähdään omien toimintojensa kohteena tai itsensä jatkeena, myös auktoriteettiasema ja vallankäyttö korostuvat. Kyse ei tällöin ole auktoriteetista, jonka rooli pienenee ajan myötä, vaan auktoriteetista, joka näkyy ylikorostuneesti eri tilanteissa. Kun ihmisten kohtaamista leimaa odotukset ja erilaiset vallankäyttöön liittyvät asemat, vääristyy koko vuorovaikutussuhde.

Frommin mukaan dynaamisella mukautumisella tarkoitetaan sitä, kun ihminen mukautuu tilanteen sanelemiin välttämättömyyksiin, esimerkiksi juuri oppilas opettajan vaatimuksiin. Frommin mukaan tämä saa ihmisessä aikaan joitakin muutoksia, vihamielisyyttä tai jotakin muuta joka jää ihmisen luonteeseen dynaamiseksi tekijäksi. Frommin mukaan nämä dynaamiset rakenteet ovat irrationaalisia ja monesti tiedostamattomia ja vaikuttavat ihmisen toimintaan. Fromm väittää, että jokainen neuroosi on esimerkki dynaamisesta mukautumisesta. (Fromm 1976, 22). Frommia mukaillen vuorovaikutussuhteen vääristymisellä voi olla kauaskantoisia seurauksia. Vaikka nyt ei lähdetäisi analysoimaan yksilössä tapahtumia muutoksia neuroosien tasolla, lienee selvää, että etenkin epäoikeudenmukaiseksi koettu kohtelu vaikuttaa myöhempisiin asenteisiin. Kaikki ne puolestaan vaikuttavat siihen, kuinka esimerkiksi esimerkin oppilas myöhemmin suhtautuu opettajiin ja koko koulujärjestelmään. Olenkin huomannut, että pitkään jatkunutta opettajan ja oppilaan välisen kuilun kasvamista on hyvin vaikea pysäyttää. Tähän vaikuttaa havaintojeni mukaan ympäristön sallimien stereotyyppien tai normien ylläpitäminen, hiljainen hyväksyntä. Jos yksi henkilö, oli se sitten opettaja koulussa tai kuka hyvänsä muu organisaation työntekijä, alkaakin noudattaa erilaisia toimintaperiaatteita, ovat vaikutukset vähäiset, jos ympäristö muuten pysyy ennallaan. Väitän, että tästä syystä yksittäisen henkilön on vaikea saada muutosta aikaan.

Frommin mukaan ihmisluonnossa on erilaisia alueita, joista toiset ovat mukautuvampia kuin toiset. Vastakohtana ihmisillä on perustarpeita, jotka puolestaan eivät ole niin joustavia. (Fromm 1976, 22). Fromm johtaa aiheen työnteon kautta maailmaan kuulumiseen, mutta itseäni kiinnostaa se, kuinka ihmisen mukautuvuus liittyy ihmisen yhteenkuuluvuuden tarpeeseen ja kuinka tämä yhteenkuuluvuuden tunne puolestaan ilmenee erilaisissa yhteisöissä. Tarkoitin tällä sellaista yhdenmukaisuutta, joka ilmenee oppilailla luokissa tuntikäyttäytymisenä ja opettajilla tietyn sapluunan mukaan toimimisena. Tarve yhdenmukaisuuteen on kokemukseni mukaan yksi pääsyyistä sille, miksi instituution tasolla muutokset ovat niin hankalia. Tarve kokea kuuluvansa johonkin on kuitenkin mielestäni yhteydessä myös kontrollin tarpeeseen.

Jos ajatellaan ihmisten ja esimerkiksi laumaeläinten välisiä eroja, yhteenkuuluvuuden tunne kuuluu luonnollisena osana tällaisten saaliseläinten elämää. Yhteenkuuluvuuden tunne on elinehto, tapa selviytyä. Ihmisillä yhteenkuuluvuuteen liitetään paljon tunnelatautuneita näkökulmia yhteiskunnallisista ja kulttuurisistakin

lähtökohdista käsin. Ajan henki tuntuu sanelevan paljon sitä, mikä on milloinkin toivottava tapa olla ihminen ja mitä ihmisen ominaisuuksia milloinkin arvostetaan. Itsenäisyys ja ilman apua pärjääminen, tehokkuus ja tuottaminen, lienevät niitä nykypäivän ilmiöitä, jotka ovat käynnistäneet vastareaktioinaan erilaisia slowlife- suuntauksia ja yhteisöllisyyden korostamista. Vaikuttaa siltä, että ihmiset kamppailevat jatkuvasti jonkin ”luonnollisen” tarpeen ja sen vastakohtan välillä. Onko kyse siitä, että ihmisyyys itsessään käsitetään nykypäivänä uudella tavalla ja onko tämä ajattelussa mahdollisesti tapahtunut muutos ollut liian nopeaa?

Ihmisyyden ja ihmisenä olemisen muutoksista kertoo mielestäni esimerkiksi ihmisten taipumus luoda itsestään brändi. Tämä liittyy olennaisesti aiemmin sivuamaani kysymykseen siitä, missä määrin ihminen itse päättää siitä, millaisena muut saavat hänet nähdä (Taipale 2016). Se, minkälaisena halutaan muille näyttäytyä vaikuttaa olevan tärkeämpää kuin koskaan, sillä nyt siihen on internetin kautta aivan uudenlainen mahdollisuus. Yhtäkkiä internetin ulkopuolista elämää leimaa se, minkälaiseksi se halutaan muokata virtuaalitodellisuudessa. Todellisuuden ja virtuaalitodellisuuden vastakkainasettelu tai pyrkimys niiden jonkinlaiseen yhteensovittamiseen viittaa kuitenkin mielestäni ihmisen tarpeeseen kokea olevansa hyväksytty. Nyt vain erilaiset viiteryhvät ovat siirtyneet virtuaalisiksi aiempaa vahvemmin ja yhteenkuuluvuuden tunnetta etsitään sen kautta, millainen ehkä pitäisi olla. Mielenkiintoista on se, edellytetäänkö ihmisten todella olevan jotakin, olevan tietynlaisia, vai onko kyse vain itselle väärästä ryhmästä? Tai vielä tarkemmin, ihmisen itse itselleen asettamasta mielikuvasta, todellisuusvääristymästä?

Kuitenkin, jos ajatellaan että tietty instituutio on toiminut samojen periaatteiden valossa jo kauan, ovat sen työntekijät oletettavasti omaksuneet yhteiset toimintaperiaatteet. Oletetaan edelleen, että epäkohdat ovat sallittuja hiljaisen hyväksynnän ansiota, ihmiset ovat siis tottuneet niiden olemassaoloon, koska niin on aina ollutkin. Koulumaailmasta esimerkkinä toimii koulukiusaamisen määrä; ainahan sitä on jossain määrin ollut. Tähän samaan kategoriaan kuuluu myös oppilaiden roolit, aina on ollut kiusaajia ja kiusattuja ja niin edelleen. Tähän liittyy edelleen hiljaisen hyväksymisen teema. Kun jostain asiasta muodostuu normi, se on jo hyväksytty. Jos tällaiset asenteet vallitsevat ihmisten ajattelussa, miten niitä edes osataan alkaa kyseenalaistaa? On surkeaa, että esimerkkejä löytyy nimenomaan koulumaailmasta, sillä tämä on suuressa ristiriidassa opettajan tehtävän kanssa. Miten opettaja, joka ei kykene muuttamaan ajatteluaan ja tunnistamaan siinä

muutettavia asioita, voi kyetä ohjaamaan oppilaitaan samaan? Sillä siitähän oppimisessa on kyse, vanhan muokkaamisesta ja uuden löytämisestä. Joka tapauksessa, mikäli oletukseni osuu oikeaan, mikä osa ihmisessä kykenee päivästä toiseen mukautumaan näihin epäkohtiin hyväksyen niiden läsnäolon?

Viittasin aiemmin lyhyesti ihmisen kontrollin tarpeeseen. Oletankin, että tarve kontrolloida ympäristöään vähentää luovaa ajattelua ja avoimuutta muutoksille. Kun päivät sujuvat totutusti, ovat tapahtumat ennakoitavissa ja ihminen turvassa. Turvallisuuden tunne tai turvallisuushakuisuus lienevätkin keskeisiä taustavaikuttajia. Muutos, hyppy uuteen pelottaa. Mitä jos en osaa, hallitse, kykene? Jos luovun tiukasta kuristani luokassa, mitä sitten tapahtuu? Jos annan yhden oppilaan tehdä kokeen lattialla niin sitten kaikki haluavat samaa, kaaos! Pelätään kuollakseen kontrollin menettämistä, oman vallan kyseenalaistamista eli kenties oman itsen kyseenalaistamista. Tässä mielessä ihmiset siis muistuttavat hyvin paljon laumassa eläviä saaliseläimiä. Laumassa eläminen ja sen sääntöjen mukaan toimiminen liittyvät vastuun jakamiseen ja keskinäiseen luottamukseen. Yksin ei pärjää. Mitä tapahtuu, jos ihmiset eivät kuitenkaan kykene varauksettomaan luottamukseen? Mitä jos laumanjohtaja ei nauti arvostusta? Ihmisten väliset vuorovaikutussuhteet ovat monimutkaisempia, mutta täytyykö näin välttämättä olla?

Jos ihminen toimii edellä kuvattujen prosessien kautta, mikä on silloin hänen suhteensa omaan vapauteensa? Kokeeko itselleen rajoja asettava, tai itseään tietoisesti jonkinlaiseksi rakentava ihminen itsensä vapaaksi? Tässä kohdassa vapaus olla ei rinnastu nähdäkseni kykyyn olla oman itsensä kanssa, vaan pikemminkin tarpeeseen olla tietynlainen. Mitä vapauden tematiikkaan tulee, erittäin mielenkiitoinen on Frommin ajatus siitä, miten määräävässä roolissa on ihmisen taipumus tai pyrkimys välttää yksinäisyyttä. (Fromm, 76, 25). Miten vapaus suhtautuu tähän ihmisen tarpeeseen? Kyse ei ole siis absoluuttisesta vapaudesta riippumattomuuden mielessä, vaan kenties juuri siitä, mistä toiset ihmiset voivat yksilön vapauttaa. Toisaalta mielenkiintoista on yksilöllisyyteen pyrkiminen, vaikka tosi asiassa tarve toisiin on suuri. Voisiko tämä toimia yhtenä selityksenä sille, miksi omasta vapaudesta luovutaan? Tiedetään, että ihmisen minuus vaatii toisia ihmisiä rakentukseensa. Näkymättömyyden ja erillisyyden kokemus on ehkä yksi vahvimista. Ihminen tarvitsee toista nähdäkseen itsensä. Jos tällainen yhteys puuttuu, miten ihminen voi luoda itseään? Minkälaiseksi minuus muodostuu? Onko ihmisellä tällöin vapaus olla mitä tahansa valintojensa kautta?

Frommin mukaan vapaus on luonteenomaista inhimilliselle olemassaololle ja vapauden merkitys on riippuvaista siitä, miten ihminen on tullut tietoiseksi itsestään. Ihmisen tietoisuus itsestä erillisenä oliona kehittyy hänen kasvaessaan ja voi johtaa myös pelon ja epävarmuuden tunteisiin. Fromm väittää, että yksilöitymisen prosessi tapahtuu automaattisesti, mutta minän kasvu ei tapahdu samantahaisesti erilaisista ehkäisevistä syistä johtuen. Tämä erivaiheisuus johtaa eristäytyneisyyteen, joka Frommin mukaan liittyy myös paon toimintoon. (Fromm 1976, 35). On kiinnostavaa, miten Fromm käyttää eläimiä vertailukohtana ihmiselle. Ihmisiltä puuttuu lajien vaistojen tuoma vapaus ollen syntymänsä hetkellä paljon riippuvaisempi ympäristöstä, kuin vaikka esimerkiksi hevosvars. Tavallaan ihminen on sidotumpi joihinkin ympäristön asettamiin rajoihin ja kehyksiin heti ja näihin olosuhteisiin on sopeuduttava tai niitä on pyrittävä muuttamaan. Ihmisen on kyettävä valitsemaan erilaisten toimintatapojen välillä omaa järkeään käyttäen, kyettävä rakentamaan itse oma ihmisyytensä ja elinympäristönsä. Vaikuttaisi hyvin inhimilliseltä, että jossain vaiheessa vastuuta tekee mieli jakaa toisten kanssa. Lienee helpompaa omaksua valmiita suunnitelmia osaksi itseään, kuin itseään kuunnellen löytää ne.

Eräs Frommin huomio on äärimmäisen mielenkiintoinen. Hänen mukaansa nimittäin vapaus ei takaa yksilöllisyyttä. Oikeutemme ilmaista itseämme merkitsee jotakin vain siinä tapauksessa, että meillä on omia ajatuksia! (Fromm 1976, 202). Tämän ajatuksen valossa pohdinnassani nykyihmisten tarpeesta rakentaa itseään ei ole kysymys vapaudesta. Frommin mukaan nimittäin oman ajattelun nujertaminen alkaa jo lapsuudessa. Ajatus on karneudessaan kiehtova. Etenkin kun ensimmäisenä vertauskohtana esiin nousee suomalainen koululaitos ja omat kokemukseni sieltä. On hyvin tavallista, että oppilaat nähdään tasapäistämisen hengessä, mielessä oletetaan jokin keskiarvo tai -käyrä, johon oppilaat, lapset, asetetaan. Nykyään puhutaan toki paljon yksilöllisestä opetuksesta, mikä on hienoa, mutta käytännön tasolla tämä ihanne ei välttämättä toteudu. Toivottava on kuitenkin, että suunta on oikea. Kuitenkin, tasapäistämisen ihanne tukee kaikkia niitä oletuksia, joita oppilaisiin liitetään. On esimerkiksi tutkittu, että tyttöjen käyttäytymisen arvosanaan vaikuttaa positiivisesti tietyt persoonallisuuden piirteet, mutta tätä samaa vaikutusta ei ole poikien keskuudessa. Pojilla sen sijaan tietyt luonteenpiirteet vaikuttavat käytösnumeroon alentavasti. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 63-64). Tätä voi tulkita esimerkiksi niin, että ihmisillä (opettajilla) on mielessä valmis muotti, johon lapsia sovitetaan. Jos näin

ei ole, siitä seuraa pahimmillaan rangaistus. Tämä on aika kaukana yksilöllisyyden arvostamisesta. Ja mitä tulee Frommin huomioon yhteiskunnan asemasta yksilön itsenäistä ajattelua ehkäisevänä mekanismina, sopii tämä siihenkin ajatukseen.

Jos kasvatuksessa korostuu lapsen omien tunteiden tukahduttaminen, sosiaaliseen normiin opettaminen, vääristyy myös lapsen alkuperäinen ajattelu. (Fromm 1976, 207). Vaikka tarkoitus voi olla hyvä, ja kenties asia on esitetty kärjistetysti, niin tämän kasvatuseriaatteen voi nähdä hyvin helposti vallankäyttönä tai vapauden riistämisenä. Mikä muu tehokkaammin rajoittaisi ihmisen vapautta, kuin hänen ihmisluontonsa tukahduttaminen? Asialla on kuitenkin myös kääntöpuoli, joka liittyy nähdäkseni sopeutumiseen. On eri asia manipuloida tai muokata tietoisesti toisia ihmisiä, kuin kasvattaa heitä osaksi yhteiskuntaan. Pitäähän hevoslaumassakin vastasyntyneen varsan oppia laumansa tavoille. Tässä määrääväksi tekijäksi nousee kenties teon motiivit. Toisaalta on tärkeää nostaa esiin se seikka, että yhteiskunnan jäseneksi kasvattaminen ei kuitenkaan edellytä ihmisen ainutlaatuisuuden tukahduttamista, vaan edellyttää nimenomaan toisen näkemistä, ymmärtämistä.

Frommin mukaan alkuperäisen ajattelun tukahduttaminen voi johtaa kyynistymiseen ja epäilyyn, toisaalta taas lapsenomaiseen auktoriteettiuskoon. Kyynisyyden ja naiiviuuden yhdistelmä lannistaa. Tähän liittyy myös tahtominen, ihmiset eivät enää mieti mitä tahtovat toteuttaessaan jonkun muun heille syöttämää ajatusta ja maailmankuvaa. (Fromm 1976, 210). Tällainen minän kadottaminen tekee yhdenmukaistumisen tarpeen hyvin suureksi. Tällöin on helppo solahtaa annettuun rooliin tai samaistua johonkin vertaisryhmään. Tämä on yksi syy sille, miksi kohtaamisen pitäisi olla mahdollisimman vapaata toiseen kohdistetuista odotuksista ja asenteista. Ihmiselle pitää antaa mahdollisuus olla tilanteessa omana itsenään.

On kuitenkin mielenkiintoista tarkastella vapautta myös siitä näkökulmasta, että se johtaa ihmisen eristäytyneisyyteen ja sitä kautta riippuvuuteen. Frommin mukaan positiivinen vapaus on kokonaispersoonallisuuden omaehtoista toiminnallisuutta. Fromm tarkoittaa tällä omaehtoisuudella toimintaa, joka on vapaata ja vapaaehtoista. Frommin mukaan esimerkiksi pienillä lapsilla on kyky toimia näin. (Fromm 1976, 219). Väitän, että vapaus rakentavassa, ei yksilöä hajottavassa mielessä, edellyttää ympäristön tuomaa tukea ihmisen kasvulle ja kehitykselle. Vapaus ei ole yksin jättämistä ja selviytymistä, vaan toisen ihmisyyden ja persoonallisuuden kunnioittamista. Fromm jakaakin vapauden

käsitteen negatiiviseen ja positiiviseen vapauteen, ja itse tulkitseen niin, että ympäristöllä on suuri merkitys sille, kumpaan suuntaan vapauden kokemus suuntautuu. Positiiviseen vapauteen kuulukin ajatus, että ei ole korkeampaa voimaa tai valtaa kuin ainutlaatuinen yksilöllinen minä. Frommin mukaan ihminen on olemassaolonsa keskus ja tarkoitus. (Fromm 1976, 222). Haluan ymmärtää tämän ajatuksen niin, että keskiössä on ihmisen yksilöllisyyden kunnioitus, jota ei saavuteta tukahduttamalla ja lannistamalla. Tämä ajatus on olennainen myös vallan ja vallan käytön näkökulmasta; jos valta otetaan väkisin, siinä rikotaan montaa ihmisyyttä koskevaa periaatetta vastaan ja tällä tavoin otettu valta tai asema ei nauti koskaan haluamaansa kunnioitusta. Tässä kohdassa on hyvä muistella taas tasa-arvoisen lauman ja sen johtajan suhdetta; johtajan keskeisin tehtävä on tuoda laumalleen turvaa. On mainittava, että Fromm esittää asiat melko kärjistäen. On myös huomioitava se, että toisella tavallakin toimivia ihmisiä on. Mielestäni Frommin huomiot ovat kuitenkin tarkkoja ja tästä syystä Frommin filosofia toimii hienosti tutkielmani teoreettisena viitekehystenä. Siihen tapaan miten ihmiset suhtautuvat toisiinsa, tuntuu aina liittyvän ajatus vallasta ja asemasta. Jopa siinä määrin, että ihmisillä on taipumus nähdä tämä oma valtahierarkiansa etuarvoisessa asemassa; vallan mekanismeja liitetään näin ollen myös tilanteisiin, joissa sitä ei ilmene tai joissa sen tarkoitus on täysin eri. Edellä esitettyjen huomioiden valossa voin väittää nyt, että ihmisen oma kokemus itsestä tuntuu nivoutuvan usein suuressa määrin siihen, miten hän kokee toiset.

Jos vuorovaikutus määritellään tarve- ja päämääränäkökulmasta käsin, muuttuu kohtaamisen sävy tai tunnelma täysin. Vaikka en allekirjoita vastaavaa määrittelyä, väitän silti, että vuorovaikutustilanteisiin liittyy usein puhtaasti ajatus johonkin päämäärään pääsemisestä. Kun puhutaan vallasta, on miellelyhtymä yleensä negatiivinen. Valta liitetään monesti juuri vapauden negatiiviseksi vastakohtaksi ja se käsitetään rajoittavana toimenpiteenä. Toisaalta taas, kuten alussa jo aihetta sivusin, valta voi olla myös vapauttavaa; tarjota vapautta jostakin tai vapautta johonkin. Monesti kyse on vallasta ja sen käyttämisestä, kun ollaan tekemisissä toisten ihmisten asioiden ratkaisemisen kanssa. Vanhemmat käyttävät valtaansa, kun päättävät, mitä ulkovaatteita lapselle puetaan. Valtaa käytetään, kun päätetään ketkä pääsevät tapaamaan terveyskeskuksen päivystävää lääkäriä. Vallankäyttö on arkipäiväinen ilmiö ja voi ilmetä täysin huomaamattomissa yhteyksissä. Onkin tärkeää huomata, että valta ei kaiustaan huolimatta ole aina negatiivista.

Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän hän on riippuvainen muista. Kasvaminen tuo mukanaan kasvavassa määrin valtaa omaan itseensä ja samalla valta tuo myös vastuuta. Jos vallan käsitettä aletaan pyöritellä toiseen vaikuttamisen näkökulmasta, vastuun kysymys nousee mielestäni ylitse muiden. Valta tuo mukanaan vastuuta ja on helppoa ajatella, että hyvään vallankäyttöön liittyy nimenomaan kyky tunnistaa ja kantaa vastuunsa. Valta ja vallankäyttö tuntuu siis sisältävän myös esimerkiksi inhimillisen ja empaattisen suhtautumisen näkökulman. Erich Fromm liittää vallan tiukasti vapauden ja myös paon tematiikkaan. Frommin mukaan ihmisen kohtaama omasta erillisyydestä kumpuava ahdistus voi johtaa tilanteeseen, jossa valtamekanismit ylikorostuvat joko omaksumalla vallankäyttäjän asema tai alistuminen. Kyseessä on tällöin oman itsensä ja vapautensa pakeneminen, toisin sanoen oman itsensä vältteleminen ja pelko. Erillisyyden ahdistus saa ihmisen pakenemaan tilannetta, jota ei voi Frommin mukaan paeta. Ominaista tälle paolle on lisäksi omasta yksilöllisyydestään luopuminen, joka ei johda positiiviseen vapauteen tai onnellisuuteen (Fromm 1976, 127). Niin, onnellisuus. Onnellisuuden esiin nostaminen onkin mielenkiintoinen valinta, sitä voi pitää nimittäin ahdistuksen ja epätoivon vastakohtanakin. Frommin ajattelun valossa onnellisuus vaikuttaa olevan tila, johon ei pääse pakonomaisella käytöksellä, välttelyllä tai pakenemisellä. Onnellisuus nähdään sivutuotteena, johon päästään kohtaamalla oma itsensä.

Frommin mukaan ensimmäinen paon laji on omasta itsestä luopuminen sulautumalla johonkin ulkopuoliseen. Keskeistä tässä mekanismissa on itsestä puuttuvien voimien saaminen. Olennaista on tällöin pyrkimys alistumiseen ja hallitsemiseen. Fromm puhuu itse asiassa masokistisista ja sadistisista pyrkimyksistä. Masokismilla Fromm tarkoittaa alemmuudentunnetta, voimattomuutta ja itsensä kokemista mitättömäksi. Keskeistä tällaisessa kokemuksessa on itsensä tunteminen muita huonommaksi, heikoksi tekeytyminen ja oman elämän hallinannantunteen puuttuminen. Tämä lisää riippuvuutta minän ulkopuolisiin voimiin, mikä johtaa vastarinnattomaan alistumiseen. (Fromm 1976, 128).

Tämän kaltainen ajattelutapa kitkee tehokkaasti pois kaiken, mitä ihminen itse haluaisi tehdä tai olla. Oma kykenemättömyys luo turvattomuutta, johon yksilö hakee lohtua jostakin itseään voimakkaampana pitämästään. Ihmisten toimintaa leimaa tällöin kyseenalaistamatta omaksutut lainalaisuudet. Sadistisilla taipumuksilla Fromm puolestaan tarkoittaa toimintatapoja, jotka ovat monesti tietoisia. Nämä ilmenevät vallankäyttönä,

pyrkimyksenä alistaa toinen. Sadismia on eriasteista alkaen aina vallankäytöstä täydelliseen alistamiseen ja hyötymiseen, kärsimyksen tuottamiseen ja siitä nauttimiseen. Erona sadistisille ja masokistisille taipumuksille on tiedostaminen; masokistiset taipumukset ovat usein tiedostamattomia, sadistiset eivät. (Fromm 1976, 130).

Marjatta Jabe ja Sari Kuusela kirjoittavat, että vallankäyttö tuntuu usein ohimenevänä tuntemuksena, kun joutuu tekemään jotakin oman mielen vastaista. (Jabe, Kuusela 2013, 15). Valta on asema ja asiantuntemusta, se oikeuttaa tekemään ratkaisuja ja on keino saada toteutettua omia näkemyksiään. On kuitenkin huomattava, että valta ei ole aina sidoksissa asemaan tai tehtävään vaan valtaa on kaikilla. Vallankäytöksi voidaan siis tämän määritelmän mukaan sanoa kaikkea, jossa pyritään vaikuttamaan parhaaksi katsomallaan tavalla. (Jabe, Kuusela 2013, 15). Frommin näkemys vallasta on sikäli erilainen, että Fromm linkittää sen ajattelussaan keskeneräiseen ihmisyyteen, Jabe ja Kuusela lähinnä ihmisiin arkisesti kuuluvaksi, luonnolliseksikin osaksi.

Parhaaksi katsomallaan tavalla. Suhteessa keneen tai mihin? Jos vallankäyttö ja sen osoittaminen linkitetään subjektiivisiin tuntemuksiin, ihmisen henkilökohtainen suhtautumistapa nousee ylitse muiden. Tällöin vallankäytön kohde on täysin toisen osapuolen sisäisen maailman ehdoilla, kuten myös syntyvä tilanne. Kuuselan ja Jaben mukaan valta on niin ikään ihmisten välisiin suhteisiin liittyvä ilmiö ja näin ollen vallankäyttö on inhimillinen kokemus. Vaikka valta nähdään usein ilmiönä, jota joko on tai ei ole, se on pikemminkin tilanteessa elävä ilmiö, jota on kaikilla osapuolilla. (Jabe, Kuusela 2013, 16). Edellä mainittu on mielenkiintoinen näkökulma, sillä kun valta rinnastetaan henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi ja ylittää toiseen vaikuttamiseen, tulkitsen sitä niin, että vuorovaikutuksen osapuolilla on valtaa toisiinsa nimenomaan niiden kokemusten kautta, joita toisessa herättää. Se, mitkä asiat lopulta toiseen vaikuttavat, riippuu puolestaan tämän toisen osapuolen tulkinnasta. On kuitenkin tähdellistä ymmärtää se, että pyrittäessä jotenkin vapautuneeseen tai puhtaaseen vuorovaikutukseen, oma asenne ei ole ainoastaan määräävä tekijä. Puhdas vuorovaikutus tuntuu edellyttävän sen kaikilta osapuolilta samanlaista suhtautumista, odotusvapaata kohtaamista ja toisen näkemistä. Väitän, että myös Frommin filosofian valossa tämä tulkinta on sikäli pätevä, että omasta vapaudesta luopuminen samalla altistaa ihmisen erilaisille valtakoneistoille, joko ihmisestä itsestään kumpuaville tai sitten ulkoisille. Ja jos lähtökohtana pitää yksilöä, olennaiseksi

nousee etenkin se, miten ihminen näkee itsensä suhteessa muihin. Tämä koskee luonnollisesti kaikkia osapuolia.

Milloin sitten valta ja vallankäyttö on oikeutettua? Jos ajatellaan, että edellisen mukaan valtaa on kaikilla ja että se oli rinnastettavissa ainakin jossakin olomuodossaan ihmisten tulkintoihin ja kokemuksiin, toisin sanoen havaintojen muodostamiseen ja tämän prosessin motiiveihin, kaikilla meillä on suuri vastuu sekä itsestämme, että toisistamme. Näin tarkasteltuna valta on prosessi, joka elää jokaisessa hetkessä eri tavalla, aivan kuten sen vaikutusmekanismitkin ovat erilaiset ihmisistä riippuen. Hevosmaailmassa asetelma on selkeä. Lauman johtajalla on valta johon lauman muut jäsenet mukautuvat. Ihmisen ja hevosen vuorovaikutuksessa ihmisen tulee osata lukea hevosen elekieltä voidakseen kommunikoiden saavuttaa johtajuuden. Kyse ei ole alistamisesta tai eläimen pakottamisesta omaan tahtoon, vaan lähinnä osoittamalla oma asemansa samaa kieltä puhuen. Tällöin kyse on enemmänkin tasa-arvoisesta kommunikoinnista, kuin autoritäärisestä valta-asemasta tai edes vallankäytöstä. Johtajan tarkoitus on saada muut tuntemaan olonsa turvalliseksi.

Valta mielletään monesti pakkoon ja alistamiseen. Vallan rakentavista ja myönteisistä puolista ei niinkään puhuta tai niitä ei ainakaan liitetä automaattisesti osaksi vallan käsitettä. Jabe ja Kuusela kuitenkin korostavat, että vallan toinen puoli estää ja pakottaa, toinen mahdollistaa ja rohkaisee (Jabe, Kuusela 2013, 17). Tässä on samoja piirteitä kuin vapauden pohdintoissa, jotka pohjasin Frommin ajatteluun. Ihmiset antavat vallallekin erilaisia merkityksiä, omista henkilökohtaisista tarpeistaan käsin. Valta tai vallan kohteena oleminen ei ole aina niin yksiselitteistä.

Frommin (1976) mukaan auktoriteetti ei ole ominaisuus, vaan se kuvaa henkilöiden välistä suhdetta. Tällaisessa suhteessa toinen pitää itseään toista ylempänä. Fromm jakaa auktoriteetin kuitenkin kahteen erilaiseen auktoriteetin lajiin. Fromm vertaa, että esimerkiksi opettajan ja oppilaan välisessä auktoriteettisuhteessa mielenkiinto on samassa asiassa. Sekä oppilaan menestys, että epäonnistuminen ovat molempien asioita. Verrattaessa tätä suhdetta esimerkiksi orjan ja omistajan suhteeseen kyse on pikemminkin toisesta hyötymisestä, puhtaasti toisen käyttämisestä omiin tarkoituksiinsa. Näillä auktoriteettityypeillä on täysin erilaiset tunnelataukset, toinen perustuu keskinäiseen arvostukseen ja luottamukseen, toinen valta-asemaan. Lisäksi opettajan ja oppilaan välinen asetelma muuttuu jatkuvasti, kun tiedot ja taidot alkavat vastata toisiaan. (Fromm 1976,

146). Kysyin aiemmin, onko vuorovaikutustilanteelle asetettu päämäärä molempien osapuolten tiedossa. Esimerkiksi opettajan ja oppilaan välisessä suhteessa olisi tärkeää, että tavoite on sama. Tämä koskee kaikkea sitä vuorovaikutusta, jossa tilanne perustuu jollekin tavoitteelle. Tarve- ja hyötynäkökulma vuorovaikutuksessa ei tarkoita välttämättä aina riistävää valta-asetelmaa. Olennaista on siksi juuri edellä mainittu; osapuolten tulee jakaa yhteinen tavoite. Jos ihmisten välinen kanssakäyminen perustuu toisen ihmisen ihmisyyden ja arvon tunnustamiseen, myös valta saa erilaisia sävyjä. Tällöin toinen ei ole vain omien toimintojen kohde tai väline jonkin saavuttamiselle. Auktoriteetti ja valta sekä niiden ilmeneminen vaikuttavat siis olevan hyvin pitkälti riippuvaisia siitä, kuinka toiseen suhtaudutaan.

Ihannetilanteessa opettajan ja oppilaan suhde vastaa Frommin kuvaamaa tilannetta, tilannetta, jossa opettajan tulee ansaita asemansa joka päivä uudestaan. Valitettavasti koulumaailmassa ajatellaan monesti vielä vanhanaikaisesti siten, että opettaja on ylempi auktoriteetti ja oppilaiden tehtävänä on totella. Tällöin auktoriteettikäsite rinnastetaan vallankäyttöön, jonka tehtävänä on nimenomaan hallita ja rajoittaa. Olennaista on nimenomaan myös *ylemmän* auktoriteetin käsite, jolloin auktoriteetti sisältää jo käsitteellisesti ajatuksen eriarvoisuudesta. Valtaa, tai asemaa, voi kuitenkin käyttää monella eri tavalla. Valta ei myöskään ole välttämättä sidoksissa yhteen henkilöön, vaan valtaa voi käyttää myös ryhmä (Jabe, Kuusela 2013, 17). Liittäisin ryhmän vallankäytön myös esimerkiksi ryhmäpaineen kaltaisiin psykologisiin ilmiöihin, joiden vaikutuksesta yksilö alkaa muuttamaan käyttäytymistään tai jotain muuta osaa itsestään. Liitän tämän myös yhteenkuuluvuuden tunteen tärkeyteen, ja nykykäsitykseen ihmisyydestä, joka tuntuu sisältävän ajatuksen oman itsensä brändäämisestä. Tästä mainitsin jo aiemmin.

Valta on kykyä vaikuttaa ihmiseen. Pyöröaitauksessa työskennellessä pyritään vaikuttamaan hevoseen. Vaikuttamisen keinot ovat olennaisia, ei pidä takertua vaikuttamisen terminologiaan, joka sekin tuntuu saavan monesti negatiivisen kaiun. Vaikuttamisen keinoja on monia, ja väitän, että humaani vallankäyttäjät osaa valita niistä oikeat. Kyse ei ole nyt huijaamisesta, manipuloinnista tai muusta suggeroinnista, ne jätän tarkasteluni ulkopuolelle. Arkisella tasolla esimerkiksi opettajan työssä se liittyy esimerkiksi järkevään rajojen asettamiseen; jos lapsi on villi ja ehtiväinen, kaiken rajoittaminen todennäköisesti lisää vastarintaa. Voi myös olla että perinteiset kurinpitomenetelmät eivät sovi kaikille. Opettajalta ja muilta jossakin valta-asemassa

olevilta edellytetään siis näkemykseni mukaan luovaa ajattelua ja joustavuutta. On myös huomattava se seikka, että esimerkiksi juuri opettajan työstä puhuttaessa valta perustuu tietyllä tapaa asemaan, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että vallankäyttö olisi kaikissa muodoissaan oikeutettua. Vielä tärkeämpää on vallan muodon lisäksi havaita se, että kaikesta huolimatta kyse on yksilöiden välisestä kommunikaatiosta, jolloin vuorovaikutukseen ja tilanteeseen vaikuttaa muutkin tekijät, kuin tämä ”valta-asemassa” oleva opettaja. Väitän, että tähän olisi syytä kiinnittää huomiota. Tietty asema ei tarkoita sitä, että suhde olisi yksipuolinen.

Pyrkimys yksipuolisuuteen lienee kuitenkin monen kommunikaatio-ongelman taustalla. Olen törmännyt useisiin tilanteisiin, joissa oppilas yritetään pakottaa opettajan määrittämään oletukseen huomioimatta oppilasta yksilöllisesti. Tästä seuraa lähes väistämättä vastarintaa tai muita myöhemmin esiintyviä ongelmia. Sama yksipuolisuuden pyrkimys on yksi niistä tekijöistä, jotka tuntuvat ohjaavan monet vuorovaikutustilanteet väärille raiteille. Silloin osapuolet eivät koe tulevansa kuulluiksi. En usko, että tämä ongelma jää vain erilaisten instituutioiden sisälle, vaan rantautuu todennäköisesti myös arkielämän kohtaamisiin. Tämä yksipuolisuus, toisen näkeminen vain omista motiiveistaan käsin liittyy myös yksilön tarpeeseen tulla nähdyksi ja hyväksytyksi omana itsenään. Kuten todettu, toteutuakseen valta tarvitsee sen oikeuttavan ja hyväksyvän kohderyhmän. Yleensä valta annetaan ihmiselle persoonan, aseman, asiantuntemuksen, ideologian tai taitojen perusteella. Valta liittyy siis myös auktoriteettiin ja arvovaltaan. Jabe ja Kuusela pitävätkin auktoriteetin ja vallan suhdetta kehämäisenä; vallalla saa auktoriteettia ja auktoriteetti edesauttaa valta-aseman saavuttamista. (Jabe, Kuusela 2013, 21). En pidä tätä ajatusta kuitenkaan aukottomana, sillä väitän, että auktoriteetti ja valta eivät kulje välttämättä käsi kädessä. Valta-asemassa olevalla ei ole välttämättä auktoriteettia, tai edes asemaa esimerkiksi alaistensa silmissä.

Onkin mielenkiintoista, että vuorovaikutuksen näkökulmasta ongelmana tuntuu olevan ylhäältäpäin tuleva auktoriteetti, joka ei sisällä humaaniutta. Tarkoitan tällä sitä, että ihmiset tottuvat organisaatiojohtoon, mikä passivoi. Tällaisessa kuviossa lähtökohtana ei ole yksilöiden välinen vuorovaikutus, vaan valta näyttäytyy kasvottomana voimana. Jabe ja Kuusela esittävät, että kokemus vallankäytöstä syntyy sosiaalisessa tilanteessa ja liittyy vahvasti toisen tahtoon mukautumiseen jonkin oman motiivin kustannuksella. (Jabe, Kuusela 2013, 22). Uskon kuitenkin, että merkittävä osuus vallankäytön kohteena

olemisesta syntyy juuri kasvottomissa tilanteissa, eli tilanteissa, joissa yksilö ei koe voivansa vaikuttaa olosuhteisiin. Tämä ylhäältäpäin katsova valta tai vallankäyttö lienee enemmän esimerkiksi erilaisten organisaatioiden rakenteessa piilevä ominaisuus, kuin yksittäisen henkilön vastuulla oleva. Kun valta sirpaloituu tällä tavoin, ollaan kaukana yksilöiden välisestä kohtaamisesta ja tasa-arvoisesta, inhimillisestä vuorovaikutuksesta.

Toisaalta yhtä olennaista ainakin ihmisen vapauden näkökulmasta tarkasteltuna on sisäisen auktoriteetin rooli. Fromm kuvaa sisäistä auktoriteettia yksilön omaksitunnoksi, velvollisuudeksi tai yliminäksi. (Fromm 1976, 147). Kiinnostavaa on se, miten tällainen auktoriteetti omaksutaan. Uskon, että toista ihmistä arvostava ihminen tuntee velvollisuutensa ja vastuunsa, mikä heijastuu toimintaan tietynlaisena sisäisenä rajoittavuutena. Tällöin ihminen kokee, kuinka toista on esimerkiksi kohdeltava hyvin ja kunnioittavaksi. Toisaalta taas sisäinen auktoriteetti voidaan nähdä toisestakin näkökulmasta; se voi olla tiedostamatonta ja omaksuttua, mikä ilmenee oman käytöksen kyseenalaistamattomana rajoittamisena. Tällöin sisäinen ääni ei ole yksilön oma, vaan kyse on ulkoisen auktoriteetin sisäistämisestä. Pahimmillaan tällaiset tiedostamattomat tai kyseenalaistamattomat mielen rakenteet voivat olla ihmisen psyykeelle hyvin tuhoisia. Nämä ovat rinnastettavissa myös omaksutun identiteetin käsitteeseen, jota käsittelin aiemmin.

Vallankäytön muotoja on monia ja sen ilmenemistapoja myös. Keskittän kuitenkin tarkasteluni ihmisten välisen vuorovaikutuksen ja vallan suhteeseen. Keskeinen hypoteesini on edelleen se, että valta vallankäytön näkökulmasta muuttaa syntyvää kohtaamista, vuorovaikutusta. Jaben ja Kuuselan teoksessa Hyvä, paha valta (2013), esitetään, että valtaa ei voi erottaa vuorovaikutuksesta. Vallankäyttö vaikuttaa muun muassa siihen, miten vuorovaikutus koetaan. Koska vallan kokemus syntyy ihmisten välillä, edellyttää se kohtaamista. Valtatilanteita voi pitää myös peilinä, joissa näkee itsensä uudesta näkökulmasta.

Ihmisillä on tapana antaa vallalle merkitys, jossa johtajuutta ja auktoriteettiasemaa tulee korostettua. Sen kanssa ristiriidassa oleva, tai ristiriitaiselta *tuntuva*, toisen ihmisen käytös koetaan usein valta-asetelman kyseenalaistamisena. Tätä ajattelutapaa näkee usein koulumaailmassa opettajien ja oppilaiden kesken. Verrattaessa esimerkiksi muihin eläinlajeihin arvojärjestys on huomattavasti monivivahteisempi, kuin miten sen ihmiset yleensä käsittävät (Telkänranta 2016, 100). Eläimillä kyse ei ole paremmuuden tai

huonommuuden asetelmasta, vaan lähinnä siitä että arvojärjestys koostuu erilaisista strategioista, joilla resurssit jaetaan ilman stressiä ja kilpailua. Johtajuus liittyy luottamukseen ja turvallisuuden tunteeseen.

Kun ihmiset kasvavat hierarkisissa yhteiskunnissa, tuovat ne saman hierarkian ajatuksen myös eläinmaailman. Tämä näkyy ”johtajuuden” ajatuksessa ihmisen ja eläimen välillä. ”pomouden osoittaminen” aiheuttaa hämmäntäviä ja pelottavia tilanteita eläimille, jotka eivät näe tilanteita yrityksenä kohota arvojärjestyksessä. Nämä abstraktit kuviot ovat ihmisten itsensä luomia. Eläimille merkitsee se, että johtajaan voi luottaa ja turvata. Koiran käytöstutkimukset osoittavat, että niillä esimerkiksi on tapana kokeilla tapauskohtaisesti mitä voi tehdä ja mitä ei, liittämättä tilanteeseen auktoriteettiulottuvuuksia (Telkänranta 2016, 101.). Aiheeni kannalta tässä nousee olennaiseksi etenkin se tapa, jolla ihmiset suhtautuvat toiseen osapuoleen. Oma kokemusmaailma ujutetaan myös sellaisten asioiden piiriin, jotka eivät toimi ihmismielen lainalaisuuksien mukaan. Oli toinen osapuoli sitten kuka tai mikä hyvänsä, väitän tämän mekanismin olevan vahingollinen. Vahingollinen siksi, että totutun kaavan toistaminen ei liity itsensä kehittämiseen, tuntemiseen tai kohtaamiseen.

Telkänrannan mukaan yhteistä sosiaalisille selkärangkaisille eläimille on se, että niillä on geenien puolesta kyky oppia sosiaalisuutta (Telkänranta 2016, 102). Sosiaaliset taidot eivät siis ole sellaisinaan valmiina, vaan edellytys kehittää niitä. Kasvattamisella on tässä suuri rooli, niin eläimillä kuin ihmisilläkin. Esimerkiksi eläimen kesyys syntyy yksilön omien kokemusten myötä, ei pelkästään perinnön aikaansaamat muutokset geneeissä. Kuten ihmisille, myös eläimille on tärkeää saada rauhassa oppia oman lajinsa kieli sen herkkyyksikauden aikana. Kasvatuksella on suuri rooli etenkin siinä mielessä, mihin yksilöä rohkaistaan. Tiedetään, että jotkut toimintatavat ovat meihin koodautuneita jo sikiöaikana, mutta niiden esiintuominen riippuu paljon ympäristön sallivuudesta. Ympäristö toimii parhaimmillaan yksilöä tukien, pahimmillaan tukahduttaen. Tällaiset ympäristön mekanismit voivat muuttua myös sisäisen auktoriteetin kaltaisiksi yksilön vapautta rajoittaviksi mekanismeiksi.

3. VUOROVAIKUTUS JA VIESTINTÄ

3.1 Käyttäytymisen evolutiivinen perusta

On kiinnostavaa, miksi ihminen ajattelee niin kuin ajattelee ja käyttäytyy niin kuin käyttäytyy. Mikä saa ihmisen valitsemaan tietyn toiminta- tai suhtautumistavan lukuisien joukosta? Onko ihmisillä todella jotain sellaisia lajityypillisiä olemuksia, jotka vaikuttavat häiritsevästi kykyyn aistia ja olla läsnä hetkessä? Edellä kuvasin persoonallisuuden ja temperamentin vaikutusta siihen, millainen ihminen on ja minkälaiseksi hän mahdollisesti kasvaa. Perimä ja ympäristö yhdessä vaikuttavat osaltaan siihen, minkälainen ihminen on tai mikä on hänelle tyyppillistä, mutta ei kuitenkaan sanele ihmisen kehitystä. Fromm esitti vastukseksi kykyä järjenkäyttöön, joka samalla erottaa ihmisen vaistonvaraisesta toiminnasta ja lisäksi luo eristäytyneisyyttä ihmisen ja muiden välille. Kykyjemme ansiosta tai niiden vuoksi olemme tuomittuja tiettyihin ristiriitoihin elämässämme ja muun muassa kyvystämme kohdata nämä ristiriitaisuudet ja niistä kumpuava ahdistus vaikuttaa siihen, miten suhtaudumme ihmisyyteen ja vapauteen. Näin lyhyesti esitettynä. Vapaus puolestaan liittyy auktoriteettiuskoomme ja siihen, kenen asettamia rajoituksia seuraamme.

Jussi Viitala on tutkinut käyttäytymisen evolutiivista perustaa teoksessaan *Vapaasta tahdosta? Käyttäytymisen evolutiivinen perusta* (2005). Hän aloittaa tutkimuksensa vapaan tahdon ongelmasta, siitä ajatuksesta, mikä osa käyttäytymisestä todella on meidän itsemme käsissä. Tulokulma on mielenkiintoinen ja olenkin kiinnostunut siitä, mitkä kaikki tekijät vaikuttavat vapauden kokemukseemme. Korostan tässä yhteydessä nimenomaan vapauden kokemusta. Frommin filosofiassa eräs vapautta rajoittava tekijä oli autoritääriäinen omatunto, joka rajoitti ihmistä ihmisen omasta mielestä käsin. Vapauden rajoitukseen luen kuuluvaksi myös yhteiskunnallisen näkökulman siinä mielessä, että yksilön ainutlaatuisuuden kehitystä haitataan tai jopa estetään.

Viitalan mukaan käyttäytymistä ymmärtääkseen tulee tietää jotain evoluutiosta. Jokaisessa populaatiossa on monenlaisia perintötekijöitä, joten sen yksiot eivät ole toistensa kanssa samanlaisia. DNA: ssa tapahtuvat muutokset tuottavat jatkuvasti lisää perinnöllistä muuntelua. DNA: han voi tulla sen suhteellisen muuttumattomasta luonteesta huolimatta spontaaneja muutoksia. Sattumanvarainen muuntelu ja luonnonvalinta tuottavat evoluution. Viitala sanookin, että luonnossa ainoa pysyvä asia on muutos. Darwinin

evoluutioteoria sisältää luonnonvalinnan lisäksi ajatuksen suvunjatkumisesta, eli kaikki tekijät, jotka ohjaavat lisääntymismenestykseen ohjaavat myös evoluutiota. Sukupuolivalinta on tuottanut riikinkukon pyrstön ohella esimerkiksi sen, miten sukupuolten välinen peli on käynnissä kaiken aikaa. (Viitala 2005, 31-33).

Ihmisissä on mekanismeja, jotka ovat puhtaasti luontomme säätelemiä. Osa käyttäytymisestämme selittyy siis sen kautta. Myös Fromm on huomionut viettien ja vaistojen merkityksen, freudilaisessa mielessä lähinnä, mutta ei turvaudu ihmisluontoa koskevissa tutkimuksissaan vain tiedostamattomiin biologisista tarpeista johtuviin yllykkeisiin. Niiden läsnäolon merkitystä vähättelemättä. Viitalan teoksesta tulee kuitenkin ilmi myös se mahdollisuus, että monimutkaisempien prosessien taustalla saattaa olla vain yksi itsekäs geeni, joka sattuu säätelemään juuri tiettyä toimintatapaa (Viitala 2005, 41). Esimerkiksi geeni voi saada yksilön uhrautumaan muiden eläinten puolesta. Eläinten keskuudessa ilmenevä altruismi voi olla näin ollen geneettisesti määrättyä.

Fromm esitti, että ihmisen erottaa muista ihmislajeista kognitiiviset kyvyt, järki ja järjen käyttö. Viitala muistuttaa, että varhaiset etologit uskoivat kaiken eläinten käyttäytymisen olevan evoluution tuottamaa ja perintötekijöiden sanelemaa. Näitä kutsuttiin vaistoiksi. Myöhemmin vaistosta tuli käsitteenä poliittinen termi ja sen avulla pyrittiin erottamaan eläin ja ihminen toisistaan. (Viitala 2005, 43). Juuri näin Frommkin teki. Vaistoja ja vaistonvaraista toimintaa ei sovi silti unohtaa tarkastellessamme olemassaoloa ja aitoa läsnäoloa. Väitän, että vaistonvarainen toiminta vaikuttaa olennaisesti olemassaolon tapaamme.

Behavioristit vastustivat etologeja ja selittivät ihmisen käyttäytymisen olevan täysin opittua kieltäen kokonaan vaistojen olemassaolon. Behavioristit kielsivät tietoisuudenkin vaikutuksen yksilön käyttäytymiseen. Nykyään tällaisia ääripäitä ei pidetä enää vaihtoehtoina tai toisiansa poissulkevinä teorioina, vaan niiden yhteisvaikutus yksilön kehityksessä ymmärretään. Viitalan mukaan kaikilla lajeilla käyttäytymisen perusmotiivit ovat kuitenkin samat; hengissä säilyminen ja lisääntyminen. (Viitala 2005, 45-46). Käyttäytyminen perustuu ympäristöstä tai yksilöstä itsestä saatavaan tietoon (Viitala 2005, 47). Käyttäytyminen on siis reagoitua tietoon. Viitala erottaa informaation evoluutiosta neljä eri vaihetta : *Perusaistit* ovat alkaneet kehittyä heti kun elämää oli olemassa. *Signaalien evoluutio* puolestaan liittyy sosiaalisuuden kehittymiseen. *Symbolifunktion ja kielen kehitys* on signaalien kehitykselle läheinen ja liittyy niin ikään eliöiden väliseen

viestintään. Viimeinen vaihe informaation evoluutiossa on ihmisen *kulttuurievoluution* tuottamat informaatiokanavat, jotka eivät kuulu biologian tutkimuskenttään. (Viitala 2005, 47).

Edellä todettiin esimerkiksi Korhosen ja Maikun haastattelun (2017) valossa, että hevosta kiinnostaa vain tästä hetkestä saatu tunnekokemus, informaatio, jonka mukaan reaktio määräytyy. Ihmiset eivät toimi yhtä spontaanisti eikä sellainen liene edes tavoiteltavaa tai tarpeellista. Ihmisen kykenevät tarvittaessa sivuuttamaan esimerkiksi epämiellyttävän tunteen ilman pakoreaktiota, mutta se ei siitä huolimatta sulje pois tällaisenkin vaistonvaraisen toiminnan ja reagoinnin tärkeyttä. Ihmisillä suurin työ lienee automaattisia reaktioita herättävien sisäistettyjen oletuksien tiedostamisessa ja niiden välttelemisessä. Ihmisten käyttäytymismallit eivät ole samalla tavalla geneettisesti määräytyneitä, kuten esimerkiksi loispistiäisillä, jotka vain toistavat edellisen sukupolven toimia. Ihmisilläkin on kuitenkin geeneihin koodattuja toimintamalleja, kuten esimerkiksi vauvan imemisrefleksi.

Geenit ohjaavat käyttäytymisen kehittymistä vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Elimistö puolestaan määrää sen, minkälaisia käyttäytymistapoja yksilö voi omaksua. Leimautumisreaktio niin ikään vaikuttaa ihmisen käyttäytymiseen, esimerkiksi poikasikiöillä poikien väliaivoissa näkökeskuksen edessä oleva tumake kasvaa 2-3 kertaa suuremmaksi kuin tytöillä. Tumakkeen koko on riippuvaista sikiökauden testosteronimäärästä. Muutos heijastuu myöhemmin yleensä poikien käytökseen. Samankaltaisia käyttäytymisen piirteitä on havaittu myös tytöillä, jotka ovat altistuneet suuremmille testosteronipitoisuuksille raskausaikana. (Viitala 2005, 147-148).

Esimerkiksi sukupuoli-identiteetin kannalta sikiöaikaiset tapahtumat näyttelevät suurta roolia. Sukupuoli-identiteetin määräytymiseen ei voi vaikuttaa myöhemmin kasvatuksen kautta, sillä se on jo ikään kuin koodautunut yksilöön. Esimerkiksi mieheksi leimautuminen voi epäonnistua sikiöajan androgeenien puutteen vuoksi. (Viitala 2005, 147-148). Se, miten sukupuoli-identiteettiä ilmaistaan, on puolestaan kulttuurisidonnaista ja kasvatuksella on tähän vaikutus. Olennaista on se, että ihmisessä on kuitenkin sellaisia käyttäytymiseen vaikuttavia ominaisuuksia, jotka eivät ole myöhemmin muokattavissa ympäristön avulla.

Viitalan edellä esittämien huomioiden voidaan nähdä kaventavan ihmisen oman tahdon vapautta ohjata käyttäytymistään. Ihmisessä on joitakin sisäsyntyisiä määräviä

tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, minkälainen ihminen on ja mikä on hänelle tyypillinen toiminta- tai reagoititapa. Mielenkiintoista on se, suhtaudutaanko tällaisiin mekanismeihin tosiaan vapautta rajoittavina tekijöinä vai hyväksytäänkö ne osaksi omaa itseä. Onko esimerkiksi mitään evoluution tuottamaa tekijää, joka olisi tuonut ihmiselle kyvyn itsenäiseen päätöksentekoon (Viitala 2005, 159)? Viitala arvelee, että tietoisuus voisi olla tällainen mekanismi, joka mahdollistaisi myös vapaan harkinnan, valinnan vapauden.

Tietoisuus ei ole tekijä, joka erottaa ihmiset muista eläinlajeista. Kaikkien eläinlajien käyttäytyminen pohjautuu geenien koodaamiin käytösmalleihin, sekä leimautumisreaktioiden kautta syntyviin opittuihin taitoihin ja taipumuksiin. Erottelu ihmisten ja eläinten välillä vain estää ymmärtämästä eläimiä, että ihmisiä. Ihmisten ajattelu ja tunteet rakentuvat samalla tavalla kuin muillakin lajeilla, mikä ei tarkoita vielä kuitenkaan täysin samanlaista toimintaa. Ihmisen mieli on yhtä lailla evoluution tulos, olkoonkin, että kulttuurievoluutio on muokannut sitä paljon. Joka tapauksessa, inhimilliset ominaisuudet ovat suurelta osin yhteisiä muiden lajien kanssa. (Viitala 2005, 160).

Tämä on erinomaisen mielenkiintoista. Tästä näkökulmasta nimittäin ihmisluonto ei poikkea muista eläinlajeista radikaalisti. Ihmisyyden määrittely inhimillisinä pidettyjen piirteiden, kuten tunne-elämän ja tietoisuuden perusteella ei vie ihmislajia yhtään sen kauemmaksi muista eläinlajeista; esimerkiksi simpanssin vastaavat ovat täysin samalla tasolla kuin ihmisellä. Simpansseilla esiintyy myös samanlaisia mielenterveyden häiriöitä ja niiden kasvatuskäyttäytyminen seurauksineen on verrattavissa ihmisten kasvatustoimintaan ja siihen reagointiin (Viitala 2005, 163). Viitalan mukaan ihmisen tietoisuuden muiden vastaavasta erottaa ehkä se, että ihmisillä on paremmat kyvyt pohtia tekojensa syitä ja seurauksia. Tämä lienee seurausta kielen kehityksestä ja sen vaikutuksesta käsitteenmuodostukseen, joiden avulla monimutkaisiakin asioita voi käsitellä.

Viitala esittää, että vastuu on lopulta se koetinkivi, jolla ihmisyyttä testataan. Kykyyn pohtia omien tekojensa vaikuttimia ja seurauksia liittyy myös vastuun kantaminen muista. Tiedostamista täytyy opetella (Viitala 2005, 170-181). Tästä näkökulmasta on huolestuttavaa, että tämä potentiaalinen kyky tuntuu jäävän muiden asioiden jalkoihin. Vastuun kantaminen liittyy toki myös vapauden tematiikkaan, mutta ennen kaikkea siihen, miten muihin suhtaudutaan. Tiedostava yksilö on aina vastuussa teoistaan. Vapaus tuo vastuuta. Mitä vanhemmaksi lapsi kasvaa, sitä enemmän hänellä on määräysvaltaa omaa

elämäänsä. Tämän kääntöpuoli on kuitenkin se, että samalla omia tekojaan tulee kyetä arvioimaan myös vastuun näkökulmasta. Vastuu on siitä mielenkiintoinen ilmiö, että se tuntuu todella edellyttävän oman itsensä tiedostamista ja tunnetta siitä, onko valmis seisomaan tekojensa takana. Jos kokemusta vapaudesta ei ole, tuskin on myöskään kokemusta vastuunkantamisesta. Toisaalta taas vapauden luovuttaminen ylemmälle auktoriteetille kertoo myös jotain siitä, mitkä asiat ihminen kokee nyt omalle vastuulleen kuuluvaksi. Tarkoitan tällä sitä, mitkä asiat ihminen omaksuu osaksi omaa arvomaailmaansa.

Mihin omaksuttu vastuu perustuu? Kenties mekanismi perustuu omaksuttuun identiteettiin tai kenties vallitsevaan tunneilmapiiriin. Väitän, että esimerkiksi pelko määrittää paljon sitä, mitä asioita arvostamme tai teemme. Jos luovutamme vastuun elämästämme esimerkiksi jumalalle, tulee samalla omaksuneeksi ideologian, joka rajoittaa toimintaamme ajattelumme ja tunteidemme kautta. Mielestäni Viitalan huomio vastuusta on siis erinomaisen osuva ja nivoutuu hyvin myös Frommin ajatteluun vapaudesta ja ihmisluonnosta. Vastuu liittyy olennaisesti myös kohtaamiseen; ihmiselle on näkökulmani mukaan vastuu ensinnäkin itsensä kohtaamisessa ja luonnollisesti myös toisten kohtaamisessa. Kohtaamisen välttely kertoo välinpitämättömyydestä, siitä, että ei pidä vuorovaikutuksen toista osapuolta tarpeeksi arvokkaalta. Tässä yhteydessä ei ole väliä, onko toinen osapuoli minä itse, vai toinen.

3.2 Ihminen ja eläin, signaalit ja kieli

Yksi kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen liittyvä olennainen tekijä on se, miten suhtaudumme toiseen. Se kertoo siitä, kuinka toisen näemme ja vaikuttaa ylipäätään siihen, miten tilanne koetaan. Tämä kaikki välittyy toiselle osapuolelle monellakin tavalla; sanoin, mutta etenkin oman olemuksemme kautta. Siirrynkkin seuraavaksi tarkastelemaan juuri olemuksellisuutta eli sitä, mitä kehomme meistä viestii. Ihmisen viestinnästä valtaosa on nonverbaalista, eli sanatonta viestintää. Tällä tarkoitetaan sitä, että ilmeet, eleet ja asennot kertovat toiselle enemmän kuin uskommekaan. Näiden signaalien ja eleiden tulkitseminen on vaistonvaraista ja usein tiedostamatontakin. Aiemmin totesimme, että tunteet vaikuttavat paljon mielikuviin, joita tilanteesta muodostuu. Joskus puhutut sanat ovat

ristiriidassa välittyvien signaalien kanssa, joka voi herättää myös epämääräisiä, usein epämiellyttäviä tunteita. Oman itsensä kohtaaminen ja tiedostaminen auttaa myös tiedostamaan lähettämiään signaaleja herkemmin, mikä näkemykseni mukaan heijastuu myös vuorovaikutukseen.

Ymmärtääkseen paremmin eläinten elekieltä, käytössä on kasvonilmeiden luokittelujärjestelmä FACS eli *facial action coding system*, joka perustuu tietoon eri eläinlajien kasvolihasten rakenteesta ja liikkeistä. Niiden perusteella on kartoitettu kaikki ne liikkeet, joista eläinlajin ilmeet koostuvat. Ilmeen yksittäisiä rakenneosia sanotaan toiminnallisiksi yksiköiksi. Esimerkiksi hevosilla yksi toiminnallisista yksiköistä on suupielen asennon muuttuminen, AU12, jota säätelee poskilihas. Alahuulen liikkeitä AU 16 säätelee puolestaan alahuulen alavetäjälihas. (Telkänranta 2016, 19).

Ihmisillä ja esimerkiksi apinoilla on sikäli samankaltainen kasvojen rakenne, että poskipäälihas on yhteydessä silmien alapuolisiin lihaksin, mutta hevosilla puolestaan tätä kytkentää ei ole. Tällaiset kytkennät voivat olla syy sille, miksi ihmisten voi olla vaikeaa havaita esimerkiksi juuri hevosten ilmeitä. (Telkänranta 2016, 19). On äärimmäisen mielenkiintoista, miten erilaiset rakenteet vaikuttavat siihen, minkälainen elekieli on kullekin lajille mahdollista. Mielenkiintoista on myös se, miten toisen lajin eroavaisuus omiin eleisiin vaikuttaa tunnistamiseen. Ihmisillä viestintäkeinot keskittyvät monia muita eläinlajeja enemmän kasvoihin. Toki ihmisten nonverbaalinen viestintä kattaa koko kehon, mutta ihmisillä esimerkiksi korvat eivät näyttele samalla tavalla merkittävää roolia kuin vaikka hevosilla. Ihmisiltä puuttuu myös esimerkiksi häntä, joka hevosilla viestii paljon hevosen liikkeistä ja ajatuksista. Yksi hevosten kanssa kommunikointiin liittyvä keino liittyikin hännän liikkeiden jäljittelyyn esimerkiksi käden avulla; käden heiluttaminen hännän tavoin on tulkittavissa pyynnöksi perääntyä.

Ihmisten kasvolihasten FACS kartoitus osoittaa, että kasvonilmeiden valikoima rakentuu 27 erilaisesta toiminnallisesta yksiköstä. Esimerkiksi simpansseilla on käytössään vain 13 yksikköä. Hevosilla vastaavan kartoituksen tulos on 17 yksikköä ja kissoilla 21. Lajille ominaisten ilmeiden tuottaminen on geenien ohjaamaa eli synnynnäistä. Kyky ymmärtää näitä eleitä perustuu kuitenkin pitkälti oppimiseen ja vuorovaikutukseen muiden kanssa. (Telkänranta 2016, 20). Telkänrannan mukaan selkärankaisten viestiminen sekä heijastaa, että aiheuttaa aitoja tunteita. Vaistomaisen käyttäytymisen motiivina on aito tunne. Olennaista tässä on se, että vaikka käyttäytymistä tai toimintatapoja selitettäisiin

biologisina ja vaistonvaraisina reaktioina, niiden takana piilee silti jotain muutakin kuin geenien ohjaama automaatio. Kyky tuntea ei ole vain ihmisten etuoikeus, vaan koskee myös muita lajeja. Itse asiassa ihmisillä esimerkiksi empatia on hyvin riippuvaista ihmisen omasta valinnasta, kun taas esimerkiksi hevoset osoittavat empaattisuuttaan sitä tarvitsevalle. On tärkeää ymmärtää, että viestinnän takaa löytyy eläimiltä jotain, mitä pidämme yleensä inhimillisyytenä. Väitän, että tämä on yksi suuri tekijä sille, miksi ihmiset voivat oppia omasta olemisestaan niin paljon eläimiltä.

Ihmisten puhetaito on kehittynyt evoluution myötä hitaasti ja jotkut tutkijat arvelevat, että se on lähtöisin elekielestä, josta on hiljalleen siirrytty erilaisiin äänteisiin. Kielen syntaksin kehittyminen puolestaan on yhteydessä monipuoliseen viestintään. Juuri tämä syntaksin, eli lauserakenteiden merkitys viestille, ymmärtäminen on puutteellista esimerkiksi kissoilla, koirilla ja hevosilla, ja Telkänranta arvelee sen aiheuttavan konflikteja lemmikkien ja omistajien välille. (Telkänranta 2016, 25-30). Eläimet ymmärtävät yksittäisiä sanoja ja yksinkertaisia lauserakenteita. Sen laajempi ymmärrys paikataan herkällä kyvyllä aistia puhujan tunnetiloja, minkä ihminen tulkitsee lemmikkinsä kyvyksi ymmärtää puheitaan. On kuitenkin fakta, että eläimillä on ihmisiä rajallisempi kyky ymmärtää kieltä.

Kielen kehitykseen tarvitaan enemmän kuin symbolien ja syntaksin ymmärtäminen. On ymmärrettävä myös ajatuksia. Telkänrannan mukaan kielen ydin on ajatusten kohtaaminen, ei vain lauserakenteiden tehtailu. (Telkänranta 2016, 36). Ajatus on eittämättä kiehtova. Ihmisten välistä kommunikaatiota vaikuttaa nimittäin häiritsevän juuri toisen kohtaamattomuus; ihmiset kuulevat sen, mitä haluavat kuulla ja toisen viesti jää ymmärtämättä, tai kuten Telkänranta sanoo, *kohtaamatta*. Monien konfliktien tai epäselväksi jääneiden kohtaamisten takana lienee juuri ihmisten keskeinen ymmärtämättömyys ja se, miten toisen välittämiä tunteita ei tunnisteta. Eläinten vahvuus puolestaan on tunnetilojen äärimmäisen herkkä havaitseminen ja reagoiminen niihin. Tämä ajatusten kohtaaminen liittyy suoraan siis myös läsnäoloon ja vuorovaikutukseen, toisen kohtaamiseen.

Eläinmaailmassa vastavuoroisuus on yleisestä ja ilmenee käytännössä niin, että eläin auttaa yleensä niitä, jotka ovat auttaneet sitä aiemmin. Luonnossa sosiaalisten suhteiden vahvistaminen perustuu oma-aloitteiseen antamiseen. (Telkänranta 2016, 98). Esimerkiksi hevosilla on laumassa yleensä vain muutama ystävä, sillä tämä

ystävyyssuhteiden hoitaminen vie niin paljon aikaa; hevosilla on tapana pitää huolta ystävistään rapsuttelemalla toisiaan esimerkiksi harjan tyvestä ja sään kohdalta- paikoista joihin hevosen itse on vaikeaa yltää. Telkänrannan mukaan oma lajimme on aivan poikkeuksellisen antelias. Tämä on saattanut olla ihmisen esihistoriassa se syy, joka on luonut edellytyksiä kehittyneemmälle yhteistyölle. Luonnossa yhteistyötä esiintyy myös yli lajirajojen. (Telkänranta 2016, 98-99). Toiminta yhteistyössä toisten kanssa edellyttää niin ikään ihmisillä hyvää havaintokykyä ja omien ominaisuuksien hyödyntämistä ryhmässä. Samalla tavalla kuin nopea susi saattaa olla se, joka katkaisee pakenevan saaliin pakoreitin, saattaa reagoinniltaan nopea lapsi omaksua aina samankaltaisia rooleja eri ryhmässä. Yhteisöllinen toiminta edellyttää myös oivaltavaa oppimista, tarkkuutta lukea muita.

Sosiaalisuuden kehittyessä eläimet alkoivat reagoida toisiinsa ja harjoittamaan jonkinlaista yhteistoimintaan. Tämä vaikutti informaation evoluutioon niin, että tiedonsiirron tarve kasvoi ja näin syntyivät sosiaaliset signaalit. Viitala arvelee, että ensimmäiset signaalit ovat liittyneet todennäköisesti suvulliseen lisääntymiseen ja sitä ohjaaviin kemiallisiin tekijöihin. Signaalit voivat olla mitä tahansa toisen yksilön havaittavissa olevia merkkejä, kuten näkyviä ornamentteja, eleitä, hajuja, joihin reagoida signaalin edellyttämällä tavalla. Mielenkiintoinen kysymys onkin sitten se, miksi signaalin vastaanottaja reagoi signaalin esittäjän toivomalla tavalla. (Viitala 2005, 57).

Signaali kertoo jotain sen esittäjän motivaatiosta, mikä saattaa vaikuttaa vastaanottajan vastaukseen. Esimerkiksi riikinkukon pyrstö tekee siitä helpon saaliin, miksi pyrstöä ei heilutella hovin vuoksi. Toisaalta signaalin esittäminen voi olla kaikille yhteinen etu, josta molemmat osapuolet hyötyvät. Eläimet eivät ole suinkaan aina tietoisia signaalien merkityksestä. (Viitala 2005, 60). Vaikka ihmisten verbaaliset kyvyt ylittävät muiden lajien vastaavat, myös ihmisten välisessä viestinnässä signaaleilla on merkittävä osa, sillä jopa 80% viestinnästä on nonverbaalista. Ihmisillä on myös niitä signaaleja, joista ihmiset eivät ole välttämättä tietoisia, tällainen on esimerkiksi pupillirefleksi, joka liittyy viehtymyksen tunteisiin. Pupillirefleksi ei ole ainut tahdosta riippumaton signaali, vaan ihmisen kasvot välittävät jatkuvasti tunneivojen viestejä. (Viitala 2005, 64).

Ihmisen oman kehonkielen tiedostaminen voi auttaa ymmärtämään itseään paremmin. Sosiaalinen valhe on ihmisillä läsnä arkipäivissä; ihmiset osaavat peittää oikean tunnetilansa valheellisella reaktiolla. Kuitenkin, jos ihmisen elekieli on ristiriidassa sanojen kanssa, ei ihminen herätä luottamusta kanssaihmisissä. Viitalan mukaan ei ole täysin

varmaa, että ihmisen kieli on kaikista kehittyneintä, esimerkiksi pullonokkadelfiinien ääntely on kokonaan opittua ja muistuttaa ihmisen kieltä. Jokaisella parven delfiinillä on myös oma äänneyhdistelmänsä eli oma nimi (Viitala 2005, 76). On kiehtova ajatus, että eläimetkin nimeävät toisiaan. Se tekee viestinnästä henkilökohtaisempaa ja samalla kertoo jotain sosiaalisuuden ja vuorovaikutuksen asteesta. Lisäksi se myös jollakin tapaa identifioi toisen omaksi yksilökseen.

Delfiinien aivot ovat ihmisen aivoja kehittyneemmät. Ihmisten aivojen ja älyn evoluutiota varmasti ohjannut käden tarkkuusote niiltä kuitenkin puuttuu, joka liittyy erityisesti puheen evoluutioon. Kädentaitojen ja puheen nopea kehittyminen on myös nostanut informaation evoluution uudelle tasolle. Puhuttu kieli vaikuttaa luonnollisesti myös sosiaalisuuden kehitykseen. Viitala korostaakin, että puhuttu kieli voi hyödyttää vain sosiaalista lajia. (Viitala 2005, 76-77). Ihmisen puheen ja kielen oppiminen on pitkälti geneettisesti määräytynyttä ja sen herkkyyskausi loppuu pitkälti ennen kouluikää. Tästä kertoo esimerkiksi lukihäiriön periytyvyys. Lisäksi lapset, jotka eivät ole altistuneet puhutulle kielelle herkkyyskauden aikana, oppivat yleensä vain niin kutsuttua protokieltä. Lapset käyttävät kielen oppimiseen lisäksi eri aivoalueita kuin toista kieltä opiskeleva aikuinen. (Viitala 2005, 82-83). Puhe ja kieli näyttelevät merkittävää roolia ihmisten sosiaalisessa kanssakäymisessä, aivan kuten muilla lajeilla merkittävää on eleiden ja signaalien tulkitseminen. Eleet ja niiden tiedostaminen ovat kuitenkin valtavan tärkeitä myös ihmisille, kuten aiemmin on jo todettu. Kielelliset kyvyt liittyvät toki ymmärretyksi tulemiseen ja helpottavat kommunikointia, mutta kuitenkin tiedostamattomastikin lähetetyt signaalit vaikuttavat etenkin siihen kokemukseen, tunteeseen, joka kyseisestä vuorovaikutustilanteesta toiselle välittyy.

Eräs oppilaani kysyi kerran, voiko intuitioon luottaa. Sama oppilas antoi esimerkin epämiellyttävältä vaikuttavasta ihmisestä. Siihen, minkälaisen kuvan ihminen antaa itsestään vaikuttaa valtavan monet tekijät; ihmisen itsensä motiivit, taustatekijät, tilanteelle asetetut odotukset. Samat asiat vaikuttavat myös vastapuoleen. Varmasti intuitiota on syytä kuunnella esimerkiksi uhkaavalta tuntuvassa tilanteessa, mutta pitäisikö ihmisille pyrkiä antamaan mahdollisuus? Ehkä omia tuntemuksia tarkastelemalla voi saada selville sen, miksi kyseinen henkilö on herättänyt itsessä tietyn reaktion. Lienee kuitenkin selvää, että ensimmäisestä mielikuvasta voi olla vaikeaa päästä eroon. Toisaalta tunteet voivat myös

huijata ensivaikutelmaa sekoittamalla vastaavankaltaiseen tilanteeseen ja näin vääristää tätä uutta kokemusta.

3.3 Ihmisielen sosiaalisuus

Yksi ero ihmislajin ja muiden lajien välillä on se, että ihmiset elävät eri tavalla kehittyneissä ympäristöissä. Teknologia ja muu kulttuuriin liittyvä edistys vaikuttavat myös ihmisten sosiaaliseen käytökseen. Yhteistä on kuitenkin esimerkiksi se, että sosiaalisuudella on suuri merkitys; eristäytyneisyys ja yksin jääminen vaikuttaisi olevan usealle lajille suurin rangaistus. Sosiaalipsykologi Jonathan Haidtin mukaan ihmiset ovat hyvin altruistisia ja moraalisia olentoja. Tämä piirre tai taipumus näyttää vain rajoittuvan tiettyyn sisäryhmään, mikä tarkoittaa sitä, että ihmiset eivät suhtaudu kaikkiin samalla tavalla. (Gronow, Kaidesoja 2017, 17). Tämä on yksi suuri ero ihmisen ja muiden eläinlajien välillä. Edellä tosin totesimme, että eläintenkin altruismi keskittyy yleensä vastavuoroisuuteen. Ihmisillä näitä toiseen suhtautumisen prosesseja määrittää kuitenkin monet eri tekijät, ei pelkästään eloonjäämisvietti tai selviytyminen.

Jo lapset alkavat omaksua varhain omia erojaan suhteessa muihin. On oireellista, että jonkinlainen vastakkainasettelu syntyy jo varhain ja lapset oppivat ajattelemaan näistä vastakohtista käsin. Tiedetään, että ympäristö aatteineen vaikuttaa ihmisen persoonallisuuden ja identiteetin kehitykseen. Tiedetään myös se, miten tärkeä sosiaalinen viiteryhmä voi yksilölle olla. Voiko omaa itseä rakentaa muuten kuin suhteessa siihen, mitä itse on ja muut eivät ainakaan ole? Onko tässä kyse yksilöllisyyteen kannustavan kulttuurin vaikutuksesta vai itsensä lukemisesta johonkin suppeampaan viiteryhmään? Samankaltaisuus tuntuu viehättävän ihmisiä (Gronow, Kaidesoja 2017, 18). Tämän ilmiön takana saattaa piillä myös evolutiivinen prosessi, jossa yhteistoimintaan kyenneet ovat selviytyneet muita paremmin. Oma mielenkiintoni keskittyy nyt lähinnä juuri tämän vastakkainasettelun ymmärtämiseen; vuorovaikutuksen näkökulmasta vastakkainasettelu, itsen eron korostaminen suhteessa toiseen vaikuttaisi olevan yksi syy vuorovaikutuksen ja kohtaamisen vääristymiselle.

Keho on kokoajan läsnä. Jo toisen ihmisen läsnäolo vaikuttaa käyttäytymiseen. Toinen lähettää jatkuvasti erilaisia signaaleja, joita tulkitsemme tietoisesti tai tiedostamatta.

Nämä ulkoiset ärsykkeet puolestaan saavat meissä aikaan jonkin reaktion. Lisäksi ihmisen aivot peilaavat toisen eleitä, ilmeitä ja liikkeitä. Tämä tarkoittaa, että tietyn eleen edellyttämät hermoverkot aktivoituvat pelkämästä katsomisesta, mikä puolestaan vaikuttaa esimerkiksi empatian kokemukseen. (Gronow, Kaidesoja 2017, 31-41). Väitän, että tässä kohdassa nousee olennaiseksi se, miten ihmiset tahtovat tai kykenevät suhtautumaan toiseen. Aivojen impulssit ja fysiologiset vasteet voi halutessaan ohittaa, mutta se edellyttää oman itsensä tiedostamista ja näiden reaktioiden prosessointia. Yhdistäisin tämän prosessin Frommin ajatukseen ihmisen järjellisydestä. Ihmiset ovat periaatteessa kykeneviä toimimaan haluamallaan tavalla, mutta ajattelua määrittävien lainalaisuuksien tiedostaminen ei ole niin yksinkertaista.

Gronow ja Kaidesoja määrittävät vuorovaikutuksen vähintään kahden ihmisen väliseksi ominaisuudeksi, joka muodostuu kulloistenkin tavoitteiden ja toimintojen mukaan. Vuorovaikutus kulkee siis omia polkujaan vaikka muodostuukin kahden ihmisen ominaisuuksista. (Gronow, kaidesoja 2017, 50). Tässä on ajatus, johon haluan pureutua tarkemmin. Mikäli vuorovaikutuksen määritelmä sisältää jo ajatuksen siitä, että vuorovaikutus *muodostuu tavoitteista ja toiminnoista* mennään mielestäni turhan kauas vuorovaikutuksen todellisesta merkityksestä. Tällainen määritelmä nimittäin samalla hyväksyy sen, että vuorovaikutuksella tulee olla jokin tavoite, ihmiset suhtautuvat toisiinsa siis jo ennalta jonkin tarpeen näkökulmasta. Tämä jos mikä pahimmillaan estää vuorovaikutuksen vapaan muodostumisen. Vuorovaikutuksesta ja toisen kohtaamisesta tulee tällöin nimittäin väline jonkin päämäärän saavuttamiselle.

On kuitenkin huomattava myös se seikka, että monet vuorovaikutustilanteet syntyvät juuri tarpeen näkökulmasta. Ei ole järkevää odottaa, että jokainen vuorovaikutustilanne on yhtä syvällinen ja yksilölle arvokas. Kuitenkin oman olemassaolon ja kohtaamisen näkökulmasta tämä vuorovaikutuksen ennalta määräävä tarve- ja tavoitenäkökulma on vahingollinen. Jos määrittäväksi piirteeksi nousee toisen ihmisen kohtaaminen esineenä, ollaan aika kaukana inhimillisyydestä. Valitettavasti esimerkiksi koulumaailmassa riittää esimerkkejä kyseisen määritelmän kaltaisista vuorovaikutustilanteista. Jos toinen kohdataan jonkin toiminnan suorittamisen, esimerkiksi oppimisen näkökulmasta, on tämä kohtaaminen ikään kuin rakennettu ennen itse tilanteen alkamista. Samalla tavalla kuin yhteys toiseen ihmiseen, myös yhteyden luominen esimerkiksi eläimeen häiriintyy, mikäli kohtaaminen perustuu tavoitteen saavuttamiselle.

Kyse on tällöin paineen asettamisesta; mielessämme on jokin määränpää, johon pyritään. Olennaista on se, onko tämä tiedossa myös toisella osapuolella?

Ihmiset ilmaisevat omaa mieltään luonnollisesti toisistaan poikkeavin tavoin siitä huolimatta, että ihmisten tietyt perusilmeet ovat universaaleja ja kulttuuriset rajat ylittäviä. Kulttuurinen ympäristö vaikuttaa ihmisen itseilmaisuuksiin joko kannustavasti tai rajoittavasti, mutta ihmiset silti reagoivat tilanteisiin eri tavoin. Perusilmeet ovat kuitenkin vain osin tahdonalaisen säätelyn piirissä, joten ihmismieli, sisäinen maailma, vaikuttaa ilmaisevan itse itseään halusimme tai emme. Vuorovaikutuksen näkökulmasta ilmeiden säätely on osa vuorovaikutuksen kulkua. (Gronow, Kaidesoja 2017, 69-70). Siinä missä eläinten, esimerkiksi hevosten, välinen viestintä perustuu lähes täysin välittömien eleiden ja signaalien tulkitsemiseen, ihmisillä on taipumuksena ainakin pyrkiä ohjaamaan omaa tunneilmaisuunsa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ihmiset olisivat tietoisia omasta kehonkielestään, mikä johtaa helposti ristiriitaisiin tilanteisiin. Ihmiset tulkitsevat toistensa äänensävyjä ja eleitä omista lähtökohdistaan käsin.

Tunteiden säätelyä tarkastellaan esimerkiksi psykologiassa ennen kaikkea yksilön kykynä ja prosessina, jossa yksilö pyrkii vaikuttamaan siihen mitä tuntee ja miten tunteitaan haluaa ilmaista. Itsesäätely ilmenee jo vauvana tarkkaavuuden säätelynä, kiihtymystilan hallintana ja kykynä säädellä omien sisäisten tilojen ulkoisia ilmauksia. Aikuisuuden tunnesäätelyä voidaan kuvata kykynä päästä käsiksi omiin sisäisiin tiloihin; jäsentää, arvostaa ja käyttää niitä hyväksi. Tunteiden ilmaisuun liittyy vastakohtaisia näkemyksiä. Toisaalta tunteiden säätely nähdään ihmisen vapautta ja spontaaniutta rajoittavana tekijänä, ja toisaalta taas hyödyllisenä ominaisuutena, joka ilmenee esimerkiksi väkivaltaisen käytöksen vähenemisen saralla. (Gronow, kaidesoja 2017, 70).

Rajanveto onkin hankalaa ja ylilyöntejä pitää välttää. Tunteiden säätely, kuten muukin itsensä tiedostamiseen liittyvä tunnistaminen on hyväksi. Ihmisen omana itsenä olemista ei saa kuitenkaan rajoittaa liikaa. Tämä vie meidät taas tarkastelussa kohti vapauden tematiikkaa. Ihmisen oman itsen ja minuuden tukahduttaminen esimerkiksi kasvatuksellisin keinoin ei ole hyväksi, kuten ei myöskään liiallinen yksilön sisäinen pyrkimys hallintaan. Itsesäätely ja vuorovaikutus ovat tiiviissä vuorovaikutuksessa ja koskee sekä tarkkailua, että toimintaa (Gronow, Kaidesoja 2017, 72). Yksilö seuraa ja tarkkailee omia psykofyysisiä tiloja samanaikaisesti vuorovaikutuskumppanin seuraamisen

kanssa. Esimerkiksi puheeseen vaikuttaa paljon kuulijan välitön reaktio puhuttuun. Teoilla ihminen säätelee samalla itseään, että itse tilannetta. Esimerkiksi katseen kääntäminen pois voi olla sekä keino rauhoittaa itseään, että ohjata vuorovaikutustilanteen kulkua tiettyyn suuntaan. Koska vuorovaikutus on jatkuvaa toisen peilaamista ja reagointia, on tärkeää olla tietoinen omista signaaleistaan ymmärtääkseen myös toisen reaktioita.

Kuten edellä on jo monesti todettu, rationaalisuus ja järki ovat Frommin filosofiassa se, mikä erottaa ihmisen muista eläinlajeista. Rationaalisuus luo samalla etäisyyttä ihmisen ja muiden, ihmisen ja luonnon välille. Voidaan kuitenkin ajatella, että ihmisen kognitio ei ole vain yksilön toimitus tai sisäinen ilmiö, vaan jatkuvaa vuorovaikutusta tiedostavan subjektin ja ympäristön välillä. Tämä ajatus on sama kuin Antonio Damasiollakin. Kun toimija vaikuttaa ympäristöön, vaikuttaa myös ympäristö häneen. Hajautettu kognitio ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ympäristö tarjoaa yksilölle paljon esimerkiksi muistamisen ja informaation apuneuvoja. Nämä ”edut” ovat kuitenkin riippuvaisia yksilön kognitioista (Gronow, Kaidesoja 2017, 132). Jos ajatellaan, että omilla aivoilla ajattelu tukeutuu aina sosiaaliseen kontekstiin ja ympäristöön, voiko ihminen olla välittömästi tietoinen yhtään mistään? Jos Damasiota seuraten ajatellaan, että ihminen on jatkuvassa suhteessa ympäristöönsä aivojen muodostaessa siitä jatkuvasti erilaisia kuvia, koskeeko tämä sama mekanismi myös yksilön omaa sisäistä abstraktia ajattelua? Tämä on ajatusleikkinä sikäli mielenkiintoinen, että tästä näkökulmasta ihminen ei voi päästä tästä taipumuksestaan eroon. Jos Frommilaisittain järki luo etäisyyttä, seuraava kysymys kuuluukin, että mihin itse asiassa? Ihmisen kognitiiviset toiminnot näyttävät kuitenkin olevan edellytys ylipäättään ihmisen olemiselle.

Uskon, että ihmisen tapa suhtautua asioihin on kaiken keskiössä. Se vaikuttaa tulkintaan omasta itsestä ja heijastuu luonnollisesti myös siihen, miten ihminen suhtautuu muihin. Monitulkintaisuutta lisää se, että toisella osapuolella on puolestaan oma näkemyksensä asioihin. Vertaankin vuorovaikutustilannetta teatteriesitykseen, joka tulee olevaksi yleisön ja näyttelijöiden vuorovaikutuksesta. Tarina jää pelkäksi tarinaksi ilman sen tulkittamista ja tulkinta puolestaan tyhjäksi ilman sen vastaanottajaa. Samalla tavalla vuorovaikutustilanteeseen vaikuttaa kaikkien osapuolten kokemukset, tulkinnat, tunteet ja ajatukset.

4. KOHTAAMINEN

4.1 Martin Buber

Palataan hetkeksi perusasioiden äärelle. Kun ajatellaan vuorovaikutusta, on selvää, että se vaatii toteutuakseen joitakin, joiden välillä se tapahtuu. Toisen osapuolen ei tarvitse välttämättä olla toinen persoona, vaan vuorovaikutuksessa voi näkemykseni mukaan olla myös esimerkiksi itsensä tai luonnon kanssa. Tästä johtuu ajatus, että vuorovaikutuksella täytyy olla toisin sanoen jokin kohde, vuorovaikutus viittaa siis kokijan ulkopuolelle. Tästä näkökulmasta vuorovaikutus rinnastuu ajatusten kaltaiseen toimintaan, johonkin sellaiseen, joka tulee läsnä olevaksi vasta itse tilanteessa. Liekö siis täysin vuorovaikutukseton tila juuri, se, johon mielen tyhjentämisellä pyritään? Väitän, että ei. Ihminen vaikuttaa olevan jatkuvassa vuorovaikutuksessa johonkin, vähintään itseensä. Mielen tyhjentäminenkin on tietynlaista vuorovaikutusta, oman itsensä kuuntelemista ilman häiritseviä ajatuksia. Tästä näkökulmasta on helppoa ymmärtää teologissävytteiset ajatuksen jonkin jumalallisen läsnäolosta.

Edellä on tarkasteltu vapautta ja ihmisluontoa, ylipäätään ihmisyyteen ja ihmiseksi kasvamiseen liittyviä tekijöitä. Koska pyrkimyksenäni on selvittää vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen liittyviä tekijöitä, on paikallaan palata niin sanotusti perusteisiin. Olemassaoloon. Tavoitteenani ei ole liittää ihmisen olemassaolon tai alkuperäisen käsitettä mihinkään mystiseen tai jumalalliseen toimintaan, vaan tuoda sen tavallisen arkikokemuksen piiriin. Tarkoitan tällä sitä, että ihminen vapautuu omista ennakoasenteistaan ja ikään kuin heittäytyy tilanteeseen, tilanteen ja hetken armoille; pyrkisi kokemaan tilanteen mahdollisimman puhtaasti. Olen puhunut edellä myös vaistoista ja niillä viittaa myös ihmisen luontaiseen toimintaan, tietysti, kun kerran käytän peilipintana vaistonvaraisesti toimivia eläimiä. Tällöin kyse ei ole intuitiosta, vaan luonnollisesta tavasta reagoida ympäristön ärsykkeisiin. Tällaisia toimintoja ovat muun muassa eloonjäämiseen liittyvät toiminnot, jotka nekin voivat häiriintyä erilaisten ärsykkeiden vaikutuksesta, ja muut ihmisestä luontaisesti kumpuavat vietit. Nyt on pakko huomauttaa, että asia ei ole millään tavalla yksinkertainen. Ihmisen kognitiiviset kyvyt nimittäin näyttävät ohittavan vaistojen kuuntelemisen hyvinkin helposti, ihmisillä on siis tapana selittää asioita pois.

Nyt lienee puolestaan tarpeellista selvittää vähän puhtaan kokemuksen sisältöä. Puhdas itsessään luo mielle yhtymän taasen johonkin uskonnollisävytteiseen jumalallishenkiseen kokemukseen, josta ei ole kysymys. Tai toki voi olla, mikäli ihminen näin haluaa kokemuksensa kokea, mutta tämä ei ole tutkimukseni keskiössä. Puhun yksinkertaisemmillaan kokemuksesta, jossa ihminen ikään kuin törmää itseensä ja näkee myös itsensä toisen kautta. Näkemykseni mukaan tällainen puhdas kokemus edellyttää molemminpuolisuutta; jaettua kokemusta. Tämä jakamisen elementti onkin yksi looginen syy sille, miksi korostan kokemuksen yhteydessä eläinten seuraa. Tarkoitukseni on tarkastella kohtaamista ja sen kokemuksellisuutta ilmiönä. Tästä päästään seuraavaan käsitteeseen, nimittäin läsnäoloon. Mitä sillä tarkoitetaan ja mikä on sen rooli kohtaamisessa? Väitän, että läsnäolon taito on olennainen osa vuorovaikutuksessa olemista. Olemisen yksinkertaisuudessaan muodostaakin keskiön niin vaistonvaraiselle toiminnalle, kohtaamiselle, kuin vuorovaikutuksellekin.

Martin Buberin filosofiassa olevaisen luonne käsitetään kerroksellisesti niin, että persoonallisuuden taso rakentuu aineettoman henkisyuden ja aineellisen luontomme päälle. Buber liittää persoonaan jumalallisen ulottuvuuden, ja rinnastaakin persoonallisuuden sieluun. Buberille persoonallisuus on yksilöllisyyden kanssa vastakohtainen näkemys. Tällä tarkoitetaan sitä, että yksilö on käsitteenä abstrakti ja persoona puolestaan käsittää ihmisen kaikkine suhteineen. Tämä tulee ajatuksellisesti lähelle aiempaa pohdintaani ihmisen vuorovaikutuksellisesta luonteesta. Buberin mukaan persoonan samaistaminen yksilöön altistaa ihmisen yhdenmukaistaville voimaa. Tämä johtuu yksilön yhteisöjen pelosta, jolloin yksilö vain pyrkii vahvistamaan omaa yksilöllisyyttään. (Hankasalmi 2008, 53).

Tämä on ajatuksena valtavan kiehtova. Yhteisön kollektisoivat voimat ja yhdenmukaistamisen paine johtuisivat siis siitä, että ihminen pyrkii korostamaan omaa yksilöllisyyttään. Tämä sivuaa juuri kokemuksellisuudesta erkaantumisen tematiikkaa. Buberin mielestä tällainen asetelma on ihmiselle huonosti sopiva, onneton ja kurja. Buberilla persoonan käsite viittaaakin suhteeseen, ei niinkään yksilön olemukseen. Persoona on yksilöllä, mutta persoonana olemisen on Buberin mukaan individualististen pyrkimysten ylittämistä, yksilöllisyyden ja kollektiivisuuden rajalla tasapainoilua. Persoonaksi tuleminen ei ole itse päämäärää tai tavoite, vaan tavoitteena on asettua suhteeseen Sinän kanssa. (Hankasalmi 2008, 53-54).

Tulkitsen edellistä niin, että suhteessa oleminen on ihmiselle luontaista, ei omasta yksilöllisyydestään kiinnipitäminen. Jos ihminen keskittyy vain omaan itseensä, jos ajattelu kulminoituu vain omaan näkökulmaan, juuri kohtaaminen ja läsnäolo ovat ne seikat, joihin tämä asenne vaikuttaa. Vaikka persoonan käsite onkin Buberilla luonteeltaan henkinen, en tarkastele tässä yhteydessä sitä jumalallisesta näkökulmasta. Kuitenkin on huomattava, että vaikka todellisuus on Buberin mukaan monistinen, niin ihmiselle se ilmenee kaksitahoisena. Ihmisellä on kaksi olemuspuolta, joita Buber kuvaa käsitteillä Minä-Sinä (Ich-Du) ja Minä-Se (Ich-Es). Nämä käsitteet eivät viittaa olioihin, vaan suhteisiin. Olennaista on se, että ihminen on erilainen Minä-Sinä, kuin Minä-Se suhteissa. Koska minuus viittaa aina joko Sinään tai Siihen, minää ei Buberin mukaan voi ajatella itsenäisenä. (Hankasalmi 2008, 54).

Mielenkiintoista on se, että ihmisen yksilöiminen, joka tuntuu olevan nykyajan trendi, johtaisi Buberin mielestä ihmiselle vieraaseen tilaan. Jos tätä vertaa Frommin ajatteluun ihmisen vapaudesta tai vapauden vapaaehtoisesta luovuttamisesta, yhtäläisyyksiä löytyy. Frommin mukaanhan ihminen on heikko juuri siitä syystä, mikä ihmiset tehokkaimmin erottaa eläimistä. Fromm väittää, että vaistonvaraisen toiminnan korvautuminen järjellä koituu ihmiselle haitaksi. Samalla tavalla Buber korostaa, että ihmisen yksilöllisyyteen takertuminen on ihmiselle haitallinen ja jopa sairas tila. Yhtäläisyydet korostuvat entisestään, kun Buberin filosofiaa avataan enemmän edellä mainittujen suhteiden tasolla. Frommin ajattelusta voi johtaa ajatuksen siitä, kuinka ihmisen erkaantuminen luonnosta häiritsee kohtaamista jo olemisen tasolla. Buber vie puolestaan ajatuksen niin pitkälle, että on valmis määrittämään ihmisen kaksitahoiseksi suhteidensa laadun perusteella.

Buberin filosofiassa perussanan Minä-Sinä minä on erilainen kuin minä Minä-Se suhteessa. Minä-Se suhteen minä ilmenee minäkeskeisyytenä ja tulee itsestään tietoiseksi kokemisen ja käyttämisen subjektina. Minä-Sinä suhteen minä puolestaan tulee itsestään tietoiseksi subjektiivisuutena erotuksena se, että Minä-Sinän minästä puuttuu riippuvainen genetiivi. Buberin mukaan siis minäkeskeinen ihminen ilmentyy asettumalla erilleen muista minäkeskeisistä ihmisistä ja persoona puolestaan ilmentyy asettumalla yhteyteen muiden kanssa. Hankamäki kyseenalaistaa kuitenkin Buberin ajattelun, koska miten ihminen muka voisi välttää olemasta minäkeskeinen; minuus on kuitenkin aina havaintojen ja tekojensa subjekti. (Hankamäki 2008, 54). Totesin itsekin, että vuorovaikutuksesta,

suhteeseen asettumisesta puhuessa, ihminen on kokevassa asemassa. Ihminen itse on se, joka mahdollistaa vuorovaikutuksen, vuorovaikutus viittaa aina johonkin. Väitän kuitenkin, että tämä ihmisyyteen ja kokemiseen liittyvä seikka ei poissulje Buberin ajatusta. Syy on mielestäni olemuksellinen ja riippuvaista nimenomaan kokemuksen laadusta. Tällöin olennaiseksi seikaksi ei nouse se, kuka kokee, vaan se, miten kokee.

Buber puhuikin autenttisesta kohtaamisesta, kun kyse on Minä-Sinä kohtaamisesta. Kun puhun vaistonvaraisesta toiminnasta, puhtaasta kokemuksesta, sivuan Buberin ajattelua. Hevosten laumakäyttäytyminen perustuu eloonjäämisviettiin. Yksinjääminen, karkoitus, on pahin rangaistus. Kun ihminen tarkastelee laumaeläinten käyttäytymistä, voi se vaikuttaa julmalta vaikka kyse on vain toiminnasta. Siitä, että teosta seuraa jotakin. Kun syy- seuraussuhteet alkavat hahmottua, muuttuu koko rakennelma loogiseksi. Yritän tällä havainnollistaa sitä, kuinka paljon ihmisen ajatteluun vaikuttaa tilanteiden analysointi ja se, kuinka tilanteeseen asetetaan tai asennoidutaan. Tästä Buberinkin suhteissa ja tavoissa asettua maailmaan on kysymys; se miten tilanteessa ollaan, vaikuttaa ratkaisevasti tilanteen laatuun. Olemuksellisuus siis ratkaisee.

4.2. Buberin suhteet

Minä-Se suhteen tavoite ja päämäärä on yksilöllisyys. Buberhan piti yksilöllisyyden tavoittelua haitallisena. Minä-Se suhde perustuukin erotteluun subjektin ja objektin välillä ja tällainen suhde edellyttää myös teknistä ajattelua. Tällä Buber viittaa havainnointiin, analysointiin ja refleктоimiseen. Tällaisen suhteen kautta maailma näyttyy järjestettynä ja hallittavana ja sellaiseen ihminen nimenomaan pyrkii toimintojensa kautta. Buber vertaa tätä tieteen maailmaan, joka yhtä lailla pyrkii olemaan todistettavissa ja aukoton. (Hankamäki 2008, 55). Tätä voi verrata myös Frommin ajatukseen siitä, että ihmiset sivuuttavat luonnollisuutensa järjen avulla. Frommin mukaan tosin tämä on luonnollinen piirre, joka kuuluu ihmisyyteen.

Buberin mukaan järjestetyn maailman haltuunottokeinoja ovat ajallisuus ja paikallisuus. Vain Se voi olla asetettu järjestykseen. Järjestykseen asettaminen vaatiikin tietoisuuden aktiivisuutta ja suhtautuu välinpitämättömästi ei-tiedettyyn. Tästä syystä Minä-Se suhteessa tapahtuva kohtaaminen pyrkii ottamaan maailman haltuunsa.

(Hankamäki 2008, 55). Buber tuntuu siis ajattelevan, että Minä-Se suhteessa asiat esineellistetään; asioita ei varsinaisesti kohdata, vaan ne pyritään ottamaan haltuun ja saattamaan johonkin järjestykseen. Kuinka tämä sitten resonoi nykypsykologian tietämyksen valossa, jossa korostetaan nimenomaan ihmisen psyykkisen terveyden kannalta olennaista hallinnantunnetta? Psykologiassa persoonan käsitettä lähestytään myös narratiivisen psykologian näkökulmasta. Sen mukaan ihminen pyrkii luomaan omasta elämästään narratiivin, eli kertomuksen. Tämän tehtävänä on luoda järjestystä ja tarkoituksellisuutta ihmisen elämään, minkä pohjalle on hyvä rakentaa omaa identiteettiään ja mikä mahdollistaa myös identiteetin mahdolliset muutokset. Pitää kuitenkin tehdä ero hallittavuuden ja kontrolloinnin välille samalla tavalla kuin kohtuullisuuden ja hillittömyyden välillekin.

Hallinnantunne perustuu nimenomaan ajatukseen siitä, että ihminen kokee voivansa vaikuttaa omaan elämäänsä. Tämä liittyy ihmisen vapauden kokemukseen, siihen, että voi olla vapaasti oma itsensä. Liiallinen kontrollointi puolestaan on rinnastettavissa nimenomaan siihen, että ihminen rajoittaa omaa vapauttaan tai kokee tulleen rajoitetuksi. Tästä syystä en rinnasta Buberin Minä-Se suhdetta ihmisen psykologisiin mekanismeihin niitä kumoavassa mielessä. Mielestäni Buberin näkemys pikemminkin tukee edellä jo esitettyjä havaintoja ja johtopäätöksiä siitä, mitä ihmisluonto mahdollisesti merkitsee ja mikä on sen vaikutus vuorovaikutuksessa ja kohtaamisessa.

Frommin mukaan vapautuminen ulkopuolisten auktoriteettien kahleista aiheutti eksistentiaalisen vapautuskriisin ja osaltaan altisti ihmisiä autoritääriselle johtajuudelle. Fromm pitää tätä eurooppalaisten ihmisyyden haasteena. Buberin ajattelu ja yhteiskuntakritiikki on samoilla linjoilla Frommin kanssa ja hänen mukaansa ulkoisten auktoriteettien romahdettua ihmisen henkiset resurssit eivät riittäneet Minä-Se suhteen kehittämiseen. Tämän vuoksi ihmiset pakenivat vapauttaan auktoriteetti johtajuuteen. (Hankamäki 2008, 55-56). Vaikka tema tuntuu nyt menevän liian pitkälle, niin Buberin ja Frommin yhteiskuntakritiikki ja yhteiskunnallinen ulottuvuus liittyy olennaisesti myös siihen, miksi ihmiset toimivat niin kuin toimivat. Ei riitä, että esittelen olemiseen ja vuorovaikutukseen liittyviä teorioita vaan olennaista on ymmärtää myös laajempia syitä toiminnan takana.

Buber korostaa paljon Minä-Sinä yhteyden paremmuutta Minä-Se suhteeseen verrattuna. Tämä on ymmärrettävää historiallisesta näkökulmasta, mutta ero on nähdäkseni

olennainen myös nykyaikana. Buber huomauttaa, että Minä-Se suhde ei ole itsessään pahasta, vaan ihminen tekee siitä pahaa antamalla sen hallita itseään. Jos ihmisen toimintaa leimaa suhtautuminen toiseen kuin esineeseen, ei suhde ole nähdäkseen enää hyvällä pohjalla ja tällöin ollaan juuri vieraantumisen tematiikassa. Kun ajatellaan vuorovaikutusta kahden ihmisen välillä, olennaista on se, miten toinen nähdään ja mistä lähtökohdista tilanne koetaan. Jos toiseen suhtaudutaan esineellistään, vaikuttaa kohtaamisessa kaikki lukuisat ennakkoluulot ja tällöin myös auktoriteetti- ja valta-asetat korostuvat. Kun toista ihmistä ei kohdata ihmisenä, syntyy ongelmia. Samat ongelmat näyttäytyvät, oli kohtaaminen sitten kahden ihmisen, ihmisen itsensä tai ihmisen ja eläimen välinen. Väitänkin, että Buberin ja Frommin korostama auktoriteetin kaipuu tai yleensäkin vain auktoriteetin käsite on määrävässä osassa silloin, kun vuorovaikutustilannetta ohjaa jokin muu kuin toisen inhimillinen kohtaaminen.

Buberin mukaan Minän ja Sinän kohtaaminen tapahtuu tasavertaiselta pohjalta. Minän ja Sen suhteessahan Buberin mukaan hallitsee kokemusta edeltävä subjekti, jolloin kohtaamista määrittää Minä. Tämä korostaa minän ja muiden, tai minän ja maailman vastakkainasettelua. Tämä johtaa taasen esimerkiksi tiedon ulkoistamiseen, on tietävä Minä ja tiedettävät asiat, eli tiedon ulkoiset kohteet. Kuitenkin Minän ja Sinän kohtaamisessa on ymmärrettävä se seikka, että olemassa on monta Minää. (Hankamäki 2008, 63).

Olellaista on se, että Sinä on itselleen Minä. (Buber 1923, 30). Tulkiten tätä ajatusta niin, että ihminen tunnistaa tällöin toisen samalla tavalla arvokkaaksi minäksi, kuin itsensäkin. Kohtaamista ei siis leimaa tässä tilanteessa toisen ulkoistaminen oman tiedonkäsittelyn kohteeksi. Tämä tuo kohtaamiseen inhimillisiä piirteitä. Toisen kohtaaminen edellyttää itsetuntemusta ja Buberin mukaan tuntemme itseämme kun tuntemme toista. Buber ei kuitenkaan palauta minuutta täysin tai edes olennaisilta osin toiseuteen. Onkin mielenkiintoista, että tästä näkökulmasta vuorovaikutus ei typisty vain rektioiden seuraamiseksi, peliksi, vaan keskiössä on jokin inhimillinen ulottuvuus, joka vaikuttaa vuorovaikutuksen osapuoliin. Itseäni kuitenkin kiinnostaa nyt se, mitä toisen kohtaaminen Sinänä edellyttää siltä toiselta. Mitä jos toinen ei suhtaudukaan Minuun Sinuna? Tällöin kohtaamisen osapuolet eivät ole osapuolten mielissä samassa asemassa. Piilekö tässä juuri yleisesti vuorovaikutussuhteita vaivaava ongelma? Emme näe ihmisiä ihmisinä vaan oman toimintamme kohteina? Buberin ajattelussa on merkittävää se, että Minän ja Sinän kohtaamisessa on tärkeää antaa Sinän vaikuttaa itseensä. Tämä ei vielä

tarkoita, että suhde olisi reaktiomaista samaistumista, jonka lopputulos olisi yhteinen persoona.

Buberin mukaan suhteen alkaessa Sinän merkitys voi olla Minää tärkeämpi. Siitä huolimatta, että minuus on havaitsemisen kivijalka. Buber puhuu Sinän kutsusta, jolla tarkoitetaan toisen ilmenemistä Minälle Sinänä. Taustalla on se, että ihminen ei suhtaudu toiseen jonkin kohteena, vaan että ihminen suhtautuu toiseen alusta alkaen tasavertaisesti. Vaikuttaminen toiseen eroaa tällöin symbolisesta interaktionismista, sillä vaikuttamisella ei tarkoiteta, eikä sillä tähdätä, manipuloivaan yksimielisyyteen tai samanlaistamiseen. (Hankamäki 2008, 64). Buberin filosofiassa siis kutsu ja sitä seuraava puhuttu sana merkitsee inhimillistä eksistenssiä perustavanlaatuisessa mielessä. Toisen kohtaaminen Sinänä, eli minänä, tiivistää tavan olla olemassa.

Voidaanko näin ollen ajatella, että olemassa oleminen on kohtaamista? Buberin mukaan ihminen ei ole alun perin missään suhteessa, vaan ihminen kaipaa tällaiseen suhteeseen asettumista. Itse kuitenkin väitän, että juuri nimenomaan kohtaaminen on ihmisen olemisen keskiössä jo aivan alkujaan- vuorovaikutuksellisuus, kuten myös siihen kaipaaminen, on osa ihmisluontoa. Kohtaamisen ei kuitenkaan tarvitse rajoittua kahden tai useamman henkilön välille, alkuperäinen kohtaaminen edustaa minulle ihmisen luontaista tapaa olla olemassa itsensä kanssa. Sinän kohtaaminen sen sijaan lienee myöhemmin syntyvä tarve. Buber esittää, että lapsi on synnynnäisesti Minä-Sinä. (Hankamäki 2008, 64). Tällä tarkoitetaan tulkintani mukaan sitä, että lapsi ei korosta automaattisesti omaa itseellisyyttään esimerkiksi hallinnan keinoin. Tässä kohdassa toki voi pohtia esimerkiksi uhmaiän merkitystä ihmisen kasvun ja kehityksen kannalta, mutta idea on eri. Buberin mukaan ihmisellä on voimakkaampi tarve olla suhteessa, kuin korostaa erillisyyttään. Kyse on siis olemisesta omistamisen sijaan.

4.3 Suhtautuminen ja empatia

Toisen tuntemuksien ymmärtämistä sanotaan empatiaksi. Järjen osalta empatia vaatii kykyä ymmärtää, että toisen tunteet eroavat omista (Telkänranta 2016, 107). Empatia vaatii myös kiintymystä ja tunne-elämää. Kun puhutaan vallasta ja valta-asetelmista yleensä, yksi mielenkiintoinen tarkastelun kohde on eläinten empatia ja empatia yleensä

suhteessa muihin. Empatia liittyy siihen, mistä vaikuttimista toinen nähdään. Jos kykyä asettua toisen asemaan ei juuri ole, myös vallankäyttö voi tuntua luontevammalta ja esiintyä paljon suuremmin. Ihmisillä ja muilla eliölajeilla on paljon rakenteellisia yhtäläisyyksiä ja eläinten empatiakyvyn tarkasteleminen kenties lisää ymmärrystä myös siitä, miksi ihmiset suhtautuvat toisiinsa kuten tekevät. Tiedetään, että etenkin lemmikin omistajat kokevat monesti eläintensä osoittavan paljonkin erilaisia tunteita, kuten muun muassa myötätuntoa. Toisaalta löytyy ihmisiä, jotka eivät usko eläinten kykenevän niin ”inhimilliseen” kokemukseen tai toimintaan. Väitän kuitenkin, että empatian osoittaminen lienee jopa selvempää eläimille kun ihmisille. Eläimillä yksittäisen jäsenen ilot ja surut vaikuttavat koko ryhmään. Tunteiden tarttuminen liittyy esimerkiksi eloonjäämiseen; yhden jäsenen hätäannus saa koko lauman reagoimaan. Tunteiden tarttuminen ei vaadi välttämättä kykyä kuvitella vaan jo tietynlaisten ulkoisten merkkien havaitseminen herättää tiettyjä tunteita (Telkänranta 2016, 106.).

On tutkittu, että joillakin älykkäimmillä eläimillä on tunteiden tarttumisen lisäksi myös kykyä asettua lajitoverinsa asemaan. (Telkänranta 2016, 107). Eläimillä on siis kyky aistia toisten tunteita. Mikä on puolestaan se prosessi, jonka seurauksena ihmisten on niin helppoa unohtaa toisten inhimillisyys? Ehkä Frommin erkaantumisen ajatus liittyy juuri tällaisiin prosesseihin, jotka epäinhimillistävät ihmisiä. Ihmisille tyypillinen tilanteiden järkeily ja analysointi voivat ohittaa jopa hyödyllisiä ja tarpeellisiakin tunteita.

Kuoleman ymmärtäminen on niin abstraktia ajattelua, että Telkänrannan mukaan siihen eivät monet eläinlajit kykene. Telkänrannan mukaan eläinten empatiakokemukset liittyvät muun muassa sukkulasoluihin, joita on viime aikoina löydetty yllättävän monilta eri eläinlajeilta. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että ihmisten lisäksi empatiaa esiintyy monilla muillakin eläinlajeilla. Ihmisillä ja eläimillä esiintyy paljon yhtäläisyyksiä pikkuaivojen osalta, mikä näyttää liittyvän vahvasti empatiakykyyn. Empatiakyky ilmenee eläimillä muun muassa sovittelu- ja lohduttamiskäyttäytymisenä. (Telkänranta 2016, 109). Tämä lienee yksi syy, miksi eläimen seura koetaan usein niin rentouttavan ja lohdullisena. Eläimet tuntuvat vaistoavan ihmisen tunnetilat toisia ihmisiä herkemmin ja myös osoittavat sen selkeämmin. Eläinten osoittamat tunteet ovat aitoja ja reaktiota tiettyyn hetkeen. Ei ole tavatonta, että hevosen luottamuksen osoittaminen herättää ihmisessä voimakkaita tunteita, etenkin, jos ihminen on kokenut vaikeita asioita aiemmin elämässään.

Empatia yli lajirajojen ei ole itsestäänselvää (Telkänranta 2016, 109). Ei etenکään ihmisille, sillä se vaatii tietoa ja kykyä keskittyä, sekä myös eläytymistä tilanteeseen. Eläimen todellista pelkoreaktiota saatetaan pitää vain huvittavana ja esimerkiksi eläimen tapa ilmaista kipua ei ole aina selkeää. Samalla tavalla empatian osoittaminen toiselle ihmiselle ei ole aina itsestään selvää, vaan huoliaan purkavaa ihmistä voidaan pitää jopa ärsyttävänä sen sijaan, että ihmisen huoli kohdattaisiin. Empatiakyvyn ja oman havaintokyvyn kehittäminen rikastuttaa kokemusmaailmaa, kun opimme näkemään ympärillämme enemmän. Keskeisin hypoteesini on se, että ihmisten ennako-odotukset vaikuttavat ratkaisevasti kohtaamisen muotoon, suhtautumiseen. Ihmiset eivät reagoi tilanteeseen siis vaistonvaraisesti ja yletän tämän väitteeni myös ihmisten tapaan olla kohdakkain oman minänsä kanssa.

Ihmisen minuuden voidaan katsoa rakentuvan monista eri tasoista ja olennaista on ympäristön ja muiden biologisten olosuhteiden merkitys. Ympäristön ja genetiikan osuutta voidaan tarkastella myös Frommilaisittain vapauden näkökulmasta, jolloin huomataan, että rajoituksia voidaan pitää joko vapauden käsitteen ulkopuolisina tai nimenomaan sitä rajoittavana. Tällä tarkoitan sitä, että joskus ympäristö todella rajoittaa yksilön omaksi itsekseen kasvamista, ihmiseksi kasvua. Toisaalta pitää ymmärtää yksinkertaisesti elämään kuuluvien ominaisuuksien vaikutus ilman, että ne luetaan vapauden riiston piiriin. Joka tapauksessa, oletukseni on, että ihminen kykenee kohtaamaan oman itsensä tavalla, jossa oma minä tuntuu juuri omalta itseltä, oman itsensä ytimeltä. Tässä kohdassa en siis spekuloi sitä, onko tämä lainkaan olosuhteet huomioon ottaen mahdollista. Jos tämän minuuden kokemuksen, puhtaasti omana itsenä olemisen asenteen saa tuotua myös kohtaamiseen muiden kanssa, väitän, että syntyvää vuorovaikutustilannetta ei määritä ennalta asetetut odotukset.

Goffman olettaa, että tulkinnalliset kehyksemme ovat ”jotakuinkin oikeaan osuvia”. (Goffman 2012, 168). Goffman jatkaa, että ilmaisuilla voi toki olla eri merkityksiä, mutta yleensä konteksti kuitenkin sulkee pois väärät tulkinnat. Goffmanin mukaan jokainen joutuu joskus kohtaamaan epäilyksiä ja monimerkityksellisyyksiä, joten mikä hyvänsä toiminta on mahdollista kehystää väärin. (Goffman, 2012, 173-174). Goffman on sikäli asian ytimessä, että vuorovaikutuksemme on jatkuvaa monimerkityksellisyyden tulkintaa ja analysointia. Juuri konteksti, jossa kohtaaminen tapahtuu, vaikuttaa paljon siihen, minkälainen asetelma mieleemme muodostuu jo ennen varsinaisen vuorovaikutustilanteen

alkamista. Oireellista on se, että tulkintojen pitäminen oikeaan osuvina ohjaa ajattelun juuri analysoinnin pariin, jolloin epäselväksi jää se, olisiko tilanne voinut muodostua erilaiseksi.

Tässä kohdassa voidaan puhua rajojen asettamisesta. On selvää, että mielekäs olemassaolomme ja jopa persoonallisuutemme rakentuu pitkälti sen varaan, että elämän tapahtumat seuraavat loogisesti toisiaan. Ihmiset löytävät merkityksellisyyttä sattumalle saadakseen epämääräiset tapahtumatkin sovitetuksi osaksi omaa itseään. Ihmisillä on tarve kokea olemassaoloonsa liittyvää samuutta ja jatkuvuutta ja minäidentiteetti onkin tunne minän jatkuvuudesta. Keskeistä on myös itsen suhde toisiin, millaisena pidän itseäni ja millaisena muut minua pitävät. (Metsäpelto, Fieldt 2010, 180). Lisäksi kaiken pitäminen arvoituksellisena, toisten ihmisten reaktiot ja muut tapahtumat, eivät luo tervettä pohjaa minuuden kehitykselle. Keskiössä on kuitenkin se, että asioiden olettaminen johtaa tilanteet haluamaamme suuntaan. Kenties kyse on juuri Goffmanin mainitsemasta kehysten asettamisesta, illuusion luomisesta. Korostan kuitenkin sitä, että tarkastelen nyt nimenomaan kohtaamisille asetettuja ehtoja ja niiden vaikutusta syntyvälle tilanteelle. Se ei poissulje elämän lainalaisuuksien olemassaoloa tai niihin luottamista, eikä missään nimessä mitätöi ihmisten ennakoitavuutta tai sen merkitystä.

Jos ajatellaan, että ihmisen ennako-oletukset, tilanteessa tehtävät tulkinnat pitävät yleensä paikkaansa, näen tilanteen vaikeaksi tai lähes mahdottomaksi muutoksen kannalta. Oletuksien tekeminen ohjaa ajattelua ja vaikuttaa perustuvan ennalta-arvattavuuteen. Tämä näkyy konkreettisesti niin, että esimerkiksi hälyisässä ympäristössä metelin ylläpitäjänä nähdään aina sama henkilö. Konfliktitilanteissa niin ikään tartutaan aina ennakkotapauksiin. Leiman saanut oppilas huomataan jatkuvasti herkemmin kuin muut oppilaat. Ennako-oletukset siis saattavat määrittää vahvastikin sitä, miten suhtaudumme toiseen. Jos esimerkiksi opettajat huomioivat oppilaan aina samasta ajatuksesta tai oletuksesta käsin, vahvistaa tämä osaltaan oppilaan käsitystä siitä, mikä on hänen roolinsa tässä yhteisössä. Puhumattakaan näiden tilanteiden epäoikeudenmukaisuudesta. Ympäristö vahvistaa ja antaa erilaisia rooleja. Luokan pelle käyttäytyy osaksi tavallaan myös vastatakseen ryhmän odotuksiin ja sen luomiin paineisiin. Opettajille näiden roolien tunnistaminen olisi todella tärkeää yksilöllisen kohtaamisen näkökulmasta.

Lienee siis selvää, että monet seikat vaikuttavat siihen, kuinka toiseen suhtaudutaan. Tässä yhteydessä lienee olennaista nostaa esiin paineen käsite ja se, mitkä juuri ovat niitä mekanismeja, jotka vaikuttavat syntyvään luottamukseen ja myöhempään

vuorovaikutukseen. Liitän paineen käsitteen vahvasti nimenomaan auktoriteettiin, asemaan ja lopulta myös vallankäyttöön. Kun puhutaan paineesta, se rinnastetaan usein stressiin tai itse koettuun paineeseen. Tässä yhteydessä kiinnostukseni kuitenkin kohdistuu ennen kaikkea paineeseen, joka kohdistetaan toiseen ja siihen, kuinka tämä paine koetaan. Paine ja vallankäyttö ovat käsitteellisesti läheisiä, sillä paine liittyy kuitenkin vaatimuksiin, joita toiselle asetetaan. Paineen käsite on osin rinnakkainen suhtautumistavan kanssa, koska paineen asettaminen ja sen kokeminen vaikuttavat myös vaikutelmaan, mikä tilanteesta jää. Paineen asettaminen voi olla tietoinen valinta tai omasta olemuksesta tiedostamatta kumpuava toiselle ilmenevä kokemus. Vallankäytön kohteena oleminen on kokemus, joka voi nousta lähes mistä tahansa. Samalla tavalla valtaa voi tietoisesti käyttää hienovaraisesti ja osoittaa sitä esimerkiksi vaatevalintojen kautta. Se, mikä tulkitaan paineeksi, riippuu paljon aiemmista kokemuksista ja tilanteiden herättämistä tunnereaktioista.

Kun yksilöä on kohdeltu toistuvasti epäoikeudenmukaisesti, muodostuu paineen merkitys suureksi. Tällöin keskeiseksi voi muodostua kokemus siitä, miten muut toistuvasti suhtautuvat minuun, itseän. Ja aivan kuten Metsäpelto ja Fieldtkin teoksessaan (2010) totesivat, keskeistä on myös se millaisena ihminen pitää itseään suhteessa muihin. Paineeksi voi tulkita tällöin kaikki viattomaltakin tuntuvat asiat. Ensimmäisessä vaiheessa, jossa yritetään vasta luoda suhteelle pohjaa, saa oma olemisen tapa valtavan merkityksen. Mitään ei voi *yrittää* tehdä, pitää keskittyä vain siihen, miten *olla* missäkin tilanteessa. Tätä voisi kutsua esimerkiksi sallivaksi suhtautumiseksi. Antaa toisen olla rauhassa. Olen huomannut saman esimerkiksi joidenkin oppilaideni kohdalla; joskus toiselle pitää antaa aikaa muodostaa oma tulkintansa, ennen kun vuorovaikutusyhteys edes avautuu. Mekanismi on sama, kun yrittäisi huutaa kilometrin päässä asuvalle luokse tulemisen sijaan. Pitää antaa aikaa ja odottaa.

Kun perustava luottamus on saavutettu, pitää alkaa pohtia sitä, minkälaista painetta kukin sietää. Joskus jopa tietoinen pyrkimys olla asettamatta painetta johtaakin juuri paineeseen, sillä vuorovaikutusta määrittää tällöin jokin tavoite tai päämäärä. Tällöin toiselle on asetettu jokin odotus koskien sitä, miten nyt olisi suotavaa reagoida. Läsnäolo ei ole tällöin aitoa, koska olemisella onkin jokin muu tarkoitus. Ja nyt ollaan asian äärellä. Avainasemassa on tällöin ymmärtäminen ja läsnäolo, ja tietysti ne rajat. Oikein asetettuina. Kun vuorovaikutusyhteys alkaa avautumaan, on tehtävä oikeita ratkaisuja. Ymmärrettävä se, minkä toinen lukee paineeksi. Kun ihminen kohtaa toisen, ei kaikki informaatio toisesta

ole ikinä käytössämme. Tällöin esimerkiksi ennakkoluulot voivat osoittautua hyvinkin vahingollisiksi. Onkin tärkeää, että kohtaamisessa olisi aina tilaa ja aikaa. Toisen kohtaamisen herkkyys olisi hyvä säilyttää sen sijaan, että alkaa toistamaan itse totuttua kaavaa tai esittämään vaatimuksia. Salliva läsnäolo kenties kuvastaa tätä ajatusta parhaiten. Pidän sallivaa suhtautumista, sallivaa läsnäoloa, yhtenä askeleena kohti puhdasta vuorovaikutusta. Omalla olemisen tavalla voi nimittäin vaikuttaa siihen, minkälaiseksi kohtaaminen muodostuu ja vaikuttaa etenkin siihen, minkälaisen tunnelma itsestä toiselle välittyy.

Martin Buber havainnollistaa ajatusta suhteeseen asettumisesta esimerkin kautta, jonka valossa esimerkiksi puuta, tai mitä tahansa kohdetta, voi lähestyä monella eri tavalla. Puun voi nähdä kuvana tai tuntea sen liikkeenä. Puun voi lukea kuuluvaksi johonkin lajiin tai häivyttää sen luvuiksi. Olennaista on se, että näitä eri tapoja yhdistää puun pysyminen objektina. Buberin mukaan kuitenkin on mahdollista, että ihminen tulee vedetyksi yhteyteen puun kanssa, mikä ei puolestaan poissulje edellä mainittuja tarkastelutapoja. Kaikki mikä puuhun sisältyy, on tässä kokemuksessa mukana, puu ei ole vaikutelma vaan kehossa minua vasten. Buberin mukaan yhteys on molemminpuolisuutta. (Buber 1923, 30).

Pidän tästä ajatuksesta, sillä siinä tuntuu kiteytyvän se, mitä ajan takaa puhtaalla kokemuksella tai toisen kohtaamisen metodologialla. Liitän tähän myös ajatuksia, jotka liittyvät tietynlaiseen rauhaan, siihen, että hetkessä ollaan läsnä ja koetaan ympäristöä. Tästä syystä katson myös, että ensisijaista on kohdata ensin itsensä. Buber liittää kohtaamisen tematiikkaan jotakin mystillistä, tahtoa ja armoa, jotka mahdollistavat tämän kohtaamisen. Minua kiinnostaa kuitenkin enemmän kohtaamisen arkisuus ja käytännönläheisyys. Sen ei tarvitse olla selitettävissä ainoastaan mystisillä tai jumalallisina voimina vaan liitän sen enemmän suvaitsevaisuuteen ja kykyyn olla läsnä. Husserlin mukaan se, miten asiat meille jäsentyvät, määräytyy suhteessa omiin subjektiivisiin kokemusmahdollisuuksiin ja toisaalta suhteessa intersubjektiiviseen yhteisöön. Yhteisöstä omaksutut normit ovat osana ihmistä itseään ja niiden vaikutusvalta on omassatunnossa. (Miettinen, Pulkkinen, Taipale 2010, 126-127). Kun siis ihminen havaitsee toisen kokevan subjektin, tapahtuu tämäkin toisen havaintokyvyn havaitseminen omista lähtökohdista käsin. Tulkitsen, että Husserlin mukaan ihminen on aina sidottuna omaan kokemusmaailmaansa. Kun ihminen kohtaa toisen, toinen koetaan omista lähtökohdista käsin. Tämä kuulostaa jopa itsestään selvälle. On kuitenkin kiehtovaa, miten Husserl kuvaa

omaksuttuja normeja omatunnon asioina. Tämä viittaisi ajatteluun, jossa korostuu ihmisen oma vastuu itsestään ja tavastaan olla. Se, että persoonammeikin kehitykseen vaikuttaa ympäristö jossa elämme, ei tarkoita, että voisimme siirtää vastuun toimistamme jonkun muun hartioille.

Se, miksi tämä on kiehtovaa, perustuu ajatukseen siitä, miten ihminen itse voi myös opetella ja aktiivisesti vaikuttaa omaan itseensä ja tapaansa olla. Ennakkoluuloista ja odotuksista voi irtautua ja tilanteeseen voi täten mennä niiltä rauhassa. Ihmisen kohtaamisen ei tarvitse olla ennalta määrättyä. Pidän tätä tärkeänä ajatuksena, sillä se mitä odotuksia tilanteelle asettaa, vaikuttaa usein suoraan siihen, minkälaiseksi tilanne muodostuu. Se heijastuu tilanteeseen jo pelkästään kehonkielen kautta. Lisäksi tällainen käyttäytyminen vahvistaa helposti toisen osapuolen rooleja, ja tässä kohdassa muutoksen mahdollisuus on jo menetetty. Odotukset ja paine on luettavissa jo pelkästä olemuksesta.

Teoksessa *Läsnäoleva kohtaaminen* (Tony Dunderfelt 2016) kuvataan aluksi sitä, miten kohtaaminen ja vuorovaikutus on parhaimmillaan ihanaa ja innostavaa, jopa terapeutista tai parantavaa. Asialla on kuitenkin käänköpuoli, sillä pahimmillaan kohtaaminen on raastavaa ja haavoittavaa. Dunderfelt korostaa, että kyse on nimenomaan sanattomista viesteistä, jotka yhdessä sanallisten viestien kanssa muodostavat psyykkisen sosiaalisen kentän. Sosiaalisen kentän idea perustuu kokemukseen siitä, että ihmisten väliin muodostuu tietty näkymätön tila. Erilaiset vuorovaikutuksen herättämät tunteet ilmenevät juuri tässä tilassa. (Dunderfelt 2016, 13-14).

Dunderfelt puhuu myös intuitiivisesta yhteydestä, jonka rinnastan itseni käyttämään vaistonvaraiseen reagointiin. On sikäli merkityksetöntä, mitä termiä haluaa käyttää, mutta koska peilaan vuorovaikutusta myös eläinmaailmaan, pidän vaistoja kuvaavampana terminä. Kuitenkin, Dunderfeltin mukaan intuitiivisen viestinnän kautta välittyy luottamusta, arvostusta ja kunnioitusta. Hänen mukaansa kyse on toisen ydinminän tunnistamisesta (Dunderfelt 2016, 29). Tämä tukee ajatusta puhtaasta vuorovaikutuksesta. Kun tilanteessa osaa olla itse olemassa vapaana ennalta määritellyistä rasitteista, toinen saa samalla mahdollisuuden tulla nähdyksi omana itsenään. Kohtaaminen on kuitenkin kaksisuuntainen ja onnistunut jaettu kokemus edellyttää molemminpuolista pyrkimystä siihen.

4.4 Onnellisuus ja ihmiseksi kasvaminen

Fromm puhuu mekanismeista, jotka ovat eristyneen yksilön epävarmuudesta aiheutuneita pakotoimintoja. Frommin mukaan ihminen voi joko selvitä voimattomuuden ja yksinäisyyden tilastaan positiivisen vapauden kautta tai taantuen luopua vapaudestaan. Positiivinen vapaus tarkoittaa, että ihminen liittyy maailmaan työn ja rakkauden avulla toteuttaen omia emotionaalisia, aistisia ja älyllisiä kykyjään. Tällä tavalla ihminen voi tulla jälleen yhdeksi luonnon ja itsensä kanssa. (Fromm 1976, 126). Fromm puhuu siis maailman kohtaamisesta, tosiasioiden hyväksymisestä. Siitä, että ihminen kohtaa maailman rinnalla oman itsensä ja ikään kuin sopeutuu siihen omien kykyjensä kautta. Ajatus on kiehtova, sillä jälleen ajatuksessa keskeistä on yksilön omat prosessit, omien vahvuksiensa hyödyntäminen, eli kasvaminen osaksi jotakin.

Frommin mukaan vapauden ei tarvitse johtaa uusiin riippuvuuksiin. Taustalla on ajatus siitä, miten ihminen yrittää paeta negatiivista vapautta elääkseen ja päätyy näin vain uusiin kahleisiin. Ihminen voi olla vapaa olematta yksinäinen, itsenäinen ja silti osa laajempaa kokonaisuutta. (Fromm 1976, 216). Ihmisluonto ei sisällä joko-tai- ajatusta, ihminen voi olla jotakin ilman, että jotakin yhtä tärkeää rajautuu pois. Tällaisen vapauden ihminen voi saavuttaa toteuttamalla itseään ja olemalla oma itsensä. Frommin mukaan itsensä toteuttamisella tarkoitetaan oman itsensä kokonaispersoonallisuuden toteuttamista (Fromm 1976, 216). Itsensä toteuttaminen yhdistää siis järjen ja tunteet. Olennaista on, että nämä mahdollisuudet ovat jokaisessa, mikä on ajatuksena tavattoman kiehtova. Kiehtovaa on ensinnäkin se, että kaikilla on *mahdollisuus*. Toisekseen kiehtovaa on se, että kyvyt ja mahdollisuudet toteutuvat kuitenkin vain niissä puitteissa, kuin niitä ilmennetään.

Positiivinen vapaus on siis kokonaispersoonallisuuden omaehtoista toimintaa. Ihmisillä on vastuu omasta itsestään. Frommin mukaan omaehtoisuus ei ole käsitteenä lainkaan ongelmaton. Omaehtoinen toiminta on vapaaehtoista toimintaa, ei pakonomaista tai automatisoitunutta, ei ulkoapäin suggeroitunutta. Toiminnalla tarkoitetaan tässä yhteydessä luovaa toiminnallisuutta, ei jonkin tekemistä. Omaehtoisuuden tärkein edellytys lienee se, että järjen ja luonnon kuilu lopulta kielletään. (Fromm 1976, 217). Tämä on mielenkiintoista. Frommhan aloitti pohdintansa siitä, miten ihmisen lajityypillinen ominaisuus, järki, erkaannuttaa ihmisen itsestä ja luonnosta. Ihminen nähtiin siis alussa jopa olosuhteiden uhrina, joka oli kahlehdittu ristiriitaisuuksiin ja eristäytyneisyyden

ahdistukseen. Kuitenkin tämän ihmisen ja luonnon eron kieltäminen on lopulta ainut tie kohti onnellisuutta, omaksi itsekseen kasvamista ja vapautta.

Frommin ajattelun takana piilee ajatus siitä, että ihmisen ei tule kieltää tai tukahduttaa itsessään olevia minän osia vaan kokonaisuudessaan oivaltaa itsensä ja tunnustaa elämään kuuluvien osapiirien kokonaisvaltaisuus. Frommin mukaan onnellisuus on harvinaista kulttuurissamme, mutta ei kuitenkaan täysin kadonnutta. (Fromm 1976, 216-217). Vaikuttaisi siltä, että Fromminkin filosofiassa oman itsensä kohtaaminen on keskiössä. Tosiasioiden hyväksyminen ei tarkoita niihin alistumista, joka johtaisi Frommia seuraten vapaudesta luopumiseen, pakenemiseen. Ihmisessä voidaan nähdä olevan potentiaalisena erilaisia tapoja toimia ja suhtautua asioihin. Se mihin yksilö lopulta päätyy, riippuu omien mahdollisuuksiensa ilmentämisestä.

Frommin mukaan pienillä lapsilla on omaehtoisuuden kyky, eli kyky tuntea ja ajatella sitä mikä todella on heidän omaansa. Tämä ilmenee ristiriidattomuutena sanojen ja kehollisen ilmaisun välillä. Tällainen spontaanisuus on helposti tunnistettavaa ja useimmat kokevatkin näitä hetkiä elämässään. (Fromm 1976, 218).

Spontaanissa toiminnassa eheytyksen lisäksi yksilö tulee myös voimakkaammaksi. Frommin mukaan minä on voimakas, siinä missä toimivakin. Omistaminen, vallankäyttö tai sen kohteena oleminen ei ole voimaa. Ihmisen on vain se, johon saa aidon yhteyden luovan toiminnallisuuden kautta. (Fromm 1976, 219). Tärkeintä on näin ollen se, että ihminen kykenee olemaan oma itsensä. Ei häpeä tai alistu, vaan ajattelee, tuntee ja sanoo sitä, mikä on ihmisen omaa. Merkittävää on itse prosessi, omaksi itsekseen kasvaminen, ei niinkään päämäärä tai lopputulos.

Kasvaakseen ja kohdatakseen itsensä ihmisen tulee voittaa itseensä kohdistuva perusepäily. Tämä luo varmuutta omasta itsestään ja näin olleen mahdollistaa kasvun jatkumisen. Minän kasvu on samalla myös ainutlaatuiseksi kasvamista ja kasvun mahdollistaa minän, sekä toisen kunnioittaminen. Fromm korostaa, että minän ainutlaatuisuus ei ole missään mielessä ristiriidassa tasa-arvon kanssa. Tasa-arvo tarkoittaa ihmisten yhtäläisiä oikeuksia vapautteen ja onneen ja että kaikilla on samat perusominaisuudet. (Fromm 1976, 221-222).

Omaehtoisessa toiminnassa piilee vapauden ongelman ratkaisu, sillä se on ainoa tapa voittaa yksinäisyys ilman, että ihmisen tulee uhrata oma itsensä. Juuri omaehtoisensa toteuttamisen kautta ihminen löytää uuden yhteyden maailmaan ja itseensä. Fromm

korostaa, että rakkaus on omaehtoisuuden tärkein osatekijä. Rakkaus, joka tunnustaa muut ja yhdistää yksilön toiseen yksilöön. Rakkaus on eristäytyneisyyden voittamista, sitä, että ykseys ei hävitä yksilöllisyyttä. (Fromm 1976, 219). Kun ihminen kohtaa itsensä, on hän valmis kohtaamaan myös muut. Frommin johtopäätökset tukevat myös omaa hypoteesiani siitä, miten toisen kohtaaminen ja puhdas vuorovaikutus edellyttää ensin oman itsensä tiedostamista ja kohtamista. Vasta sitten löytyy sijaa aidolle välittämiselle, inhimilliselle kohtaamiselle. Frommin mukaan ei ole korkeampaa voimaa ja valtaa kuin yksilöllinen minä. Ihminen on olemassaolon keskus ja tarkoitus (Fromm 1976, 222). Tulkintani mukaan Fromm korostaa sitä, että ehtona kaikelle inhimilliselle ja toista arvostavalle toiminnalle on juuri yksilön, minän arvostus. Kyse ei ole itsekkyydestä, oman minän korostamisesta *suhteessa muihin*, vaan yksilöllisyyden tunnustamisesta, oman itsensä kohtaamisesta ja rakastamisesta. Ja toisten myös.

LOPUKSI

Tutkielmani päätavoitteena oli selvittää, mitkä ovat ihmisenä olemisen ehdot, mitkä ovat ehdot onnistuneelle kanssaolemiselle. Miten ihmisen oma olemisen tapa heijastuu syntyvään vuorovaikutukseen, kohtaamiseen? Väitin, että vuorovaikutusta ja itse kohtaamista leimaa monet ennakko-oletukset, jotka sanelevat kohtaamisen sävyn jo ennen itse tilanteen alkua. Olinkin kiinnostunut nimenomaan niistä ihmisyyden mekanismeista, jotka liittyvät ihmisenä olemisen ohella olennaisesti kanssaolemiseen. Käsitin kohtaamisen käsitteen sikäli laajasti, että liitin siihen sekä sisäisen, että ulkoisen kohtaamisen. Sisäisellä kohtaamisella tarkoitan etenkin ihmisen kykyä olla kohdakkain oman itsensä, omien ominaisuuksiensa kanssa. Tämä liittyy olennaisesti ihmisen kykyyn tiedostaa omaa toimintaansa ja ajatteluaan muokkaavia piirteitä. Lähtökohtainen hypoteesini olikin se, että muiden kohtaaminen edellyttää oman itsensä tunnistamista.

Millaisesta kohtaamisesta sitten on kyse? Keskityin nimenomaan tunnistamaan ihmisyyteen kuuluvan kanssaolemisen ehtoja. Teoreettisen viitekehyksen tutkimukselleni muodosti lähinnä Erich Frommin ihmisluontoa ja vapautta koskeva filosofia. Kiinnostuin erityisesti Frommin ajatuksesta siitä, miten ihmisen ihmiseksi tekevä lajityypillinen ominaisuus itse asiassa erkaannuttaa ihmisen luontaisesta olemisesta, luonnosta ja itsestään. Kyseessä on tietysti ihmisen rationaalisuus, kyky järjen käyttöön ja analysointiin.

Olemuksellisuus ja tietoisuus, puhdas vuorovaikutus. Näitä teemoja lähestyin tutkielmassani. Pyrin monitieteelliseen lähestymistapaan ja hyödynsinkin tutkielmassani psykologiaa, neuropsykologiaa ja eläintieteitä. Elekieltä ja signaaleja, yleisemmin ilmaisu tarkastellessani, mieleeni nousi kysymys myös puhutun sanan merkityksellisyydestä. Koska keskityin enemmän olemuksellisuuteen, rajasin kielifilosofisen lähestymistavan aiheeni ulkopuolelle. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö aihe olisi erinomaisen kiinnostava ja se paljastaisi varmaan valtavasti mielenkiintoisia tulokulmia aiheeseen.

Lähestymistapani valikoitui Frommin filosofian johdattelemana. Halusinkin selvittää, ovatko ihmiset todella pohjimmiltaan muista eläinlajeista suuresti poikkeavia ja löytyisikö sieltä syy ihmisten läsnäoloon liittyville ongelmille. Rinnastin tämän luontaisuuden teeman johonkin alkuperäiseen olemiseen. Siihen, mitä ihminen on pohjimmiltaan. Tarkoituksenani olikin etsiä juuri sitä jotain alkuperäistä, joka tekee ihmisestä sen, mitä itse aidoimmillaan on. Tässä kohdassa on nostettava esiin luonto myös

ihmisen biologisten mekanismien ja muiden eläinlajien näkökulmasta. Jotta kykenin ymmärtämään ihmisten toimintaan ja olemisen mekanismeja paremmin, katsoin olennaiseksi myös tieteelliseen näkökulmaan paneutumisen. Sen avulla huomasin, että oikeastaan ihminen ei eroa huomattavasti monista muista eläinlajeista. Itse asiassa huomasin, että oikeastaan yksi määräävä erottava tekijä olikin vastuu, ihmisen kyky ymmärtää oma vastuunsa suhteessa muihin.

Yksi tärkeä teemaa tutkielmassani onkin vapaus. Käsittelin myös tätä Frommin filosofian kautta. Vapaus liittyy niin ihmisenä olemiseen, että olemiseen muiden kanssa. Vapaus liittyy myös teemoihin, kuten valta ja vastuu. Huomasinkin, että olennaiseksi osaksi kanssaolemista muodostuu kokemus siitä, miten asettuu vuorovaikutukseen oman itsensä kanssa. Päädyinkin väittämään, että tapa kohdata oma itse heijastuu tapaan kohdata muut. Tämä oli myös yksi keskeisimmistä hypoteeseistani.

Kun puhutaan ihmisyydestä ja ihmislunnosta, nousee keskeiseksi osaksi tietoisuus. Mitä tietoisuudella tarkoitetaan ja miten ihminen voi tulla tietoisemmaksi itsestään? Erityisen kiinnostavana koin ihmisen tiedostavan läsnäolon, joka kuitenkin loppupelissä perustuu vaistonvaraiseen toimintaan. Olkoonkin, että vaistot ovat terminä kenties epätieteellinen, mutta mielestäni termi kuvaa hyvin Frommilaisittain järjestynyttä asetelmaa ihmisen erkaantumisesta. Päädyinkin ajatukseen ihmisen alati kehittyvästä ja muuttuvasta luonteesta. Ihmisen tietoisuus on jatkuvasti aktiivinen, mutta oman itsensä tiedostaminen edellyttää pysähtymistä perustavanlaatuisten asioiden äärelle. Tätä tuki osaltaan myös persoonallisuuspsykologian näkökulma. Erityisen kiinnostavaksi koin ihmisen temperamentin ja identiteetin osuuden siinä, millainen ihminen on ja kuinka hän toimii. Pyrin yhdistämään ihmiseksi kasvamisen psykologiseen tietoon siitä, kuinka ihminen kasvaessaan rakentaa itseään yhdessä ympäristön kanssa. Huomasinkin, että psykologinen tieto tukee hyvin omana minänä olemisen ajatusta.

On tutkittu, että myös eläimet kokevat empatiaa. Ihminen ei ole sikäli siis ainutlaatuinen olento, että vain ihmiset kykenisivät asettumaan muiden asemaan. Yksi mielestäni hälyttävä ja ahdistavakin asia oli ihmisten epäempathisuuden törmäminen. Kun asiaa tarkasteli laajemmin, huomasin, että eläimet eivät niin sanotusti laskelmoi empatian osoittamista. Ihmisille sen sijaan tuntuu olevan luontaista valita se viiteryhmä, johon suhtaudutaan empaattisesti. Miten tämä sitten resonoi tutkimuskysymykseni kannalta? Kun lähdetään selvittämään ihmisyyttä, ihmisenä olemista siitä näkökulmasta,

mikä on ihmiselle lajityypillisesti ominaista, huomataan, että ihmistä ei voi erottaa luonnostaan. Tästä syystä mielestä oli hyvin oireellista huomata, että ihmisen kyky järjen käyttöön sai aikaan kurjia lieveilmiöitä, mitä kanssaolemisen teemaan tulee. Ihmisten toimintaan liittyy vahvasti koko eletty elämä. Monet seikat raamittavat ihmisen elämää ja spesifimmin ihmisen tapaa olla.

Tavoitteenani oli yhdistää tutkielmani empiirisesti keräämiini havaintoihin työelämästä koulumaailmasta, sekä hevostyöhön. Väitin, että hevoset voivat toimia ihmisen itsetiedostuksen apuna ja auttaa näin ihmistä peilaamaan omia reaktioita omiinsa. Tämä perustui ajatuksen siitä, miten hevoset reagoivat välittömästi syntyvään tunneilmaperiin, jota ihminen jatkuvasti viestii, usein tiedostamattaan, olemuksellaan. Yksi keskeisin hypoteesini liittyikin juuri läsnäolon vaikeuksiin. Oletin, että ihmisten läsnäoloa häiritsee monet ajattelua leimaavat lainalaisuudet, ennakkoluulot ja stereotypiat, jotka heijastuvat siihen, miten toiseen ihmiseen tai itseen suhtaudutaan. Käytinkin koulumaailmaa esimerkkinä vuorovaikutustilanteista, joissa oli jotakin puutteellista tai vääristynyttä. Etenkin oppilaan ja opettajan välinen suhde tarjosi hyvän tarttumapinnan monenkin kanssaolemiseen liittyvän teeman tarkasteluun.

Varsinaista vuorovaikutustilannetta tarkastelin etenkin Martin Buberin filosofian valossa. Se, minkälaisen suhteen kautta ihminen toiseen suhtautuu, on avainasemassa. Buberin Minä-Sinä- ja Minä-Se-suhteet havainnoillistivat hyvin ihmisen erilaisia näkökulmia vuorovaikutukseen. Tässä mielenkiintoni kohteeksi nousi erityisesti ajatus siitä, miten hallitsevaksi objektinomaisen suhtautumistapa voi nousta. Jäinkin miettimään sitä, mikä tekee toisen inhimillisyyden tunnistamisesta niin vaikeaa. Otaksun tämän liittyvän ihmisten taipumukseen säädellä empatian osoittamista, sekä lisäksi vierauden pelkoon. Lopulta kuitenkin kaikki vuorovaikutus palautuu ihmisen omaan, sisäiseen vuorovaikutukseensa. Oman itsensä tietoinen tarkastelu ja kehittäminen ovat ensiarvoisen tärkeässä roolissa niin Frommilla, kuin esimerkiksi persoonallisuuspsykologiankin valossa. Ihmisen tulee löytää ja hyväksyä ensin itsensä voidakseen kohdata myös muut inhimillisesti ja arvostaen. Kohdakkain oman itsensä kanssa oleminen on tarkasteluni valossa tärkeintä.

Kohtaamisen tematiikkaa olisi voinut tarkastella vielä paljon syvemmin myös hevostyön näkökulmasta. Kun kerran väitän, että oman itsensä kohtaaminen on kaiken ydin, niin tämä on juuri se ydin, johon hevostyöllä voisi vaikuttaa paljonkin. Miten hevoset

todella voisivat auttaa meitä tiedostamaan ja hyväksymään itsemme? Jatkotutkimuksen paikka olisi myös koulu- ja hevosmaailman yhdistämisessä. Uskon, että monet erityisten vaikeuksien kanssa painivat oppilaat hyötyisivät valtavasti työskentelystä hevosten kanssa, itsetiedostuksen lisääntymisestä. Sen kautta esimerkiksi luokan dynamiikkaan voisi vaikuttaa paljonkin. Puhumattakaan opettajista! Hevoset kun voisivat opettaa meille paljon vallan rakenteista ja auktoriteetista. Mielenkiintoiseksi kysymykseksi nousisi juurikin se, miten hevosmaailman laumanjohtajuus saataisiin osaksi suomalaista auktoriteettikulttuuria. Miten saisimme sisäänajettua ajatuksen johtajan nimenomaisesta vastuusta taata turvallisuus?

Luottamuksen kannalta olennaisinta on toimia sen mukaisesti. Ihmisillä tulee olla tunne, että johtajaksi hyväksytyyn kanssa ei tarvitse pelätä mitään. Hän ei anna kenellekään sattua mitään. Hevosten kanssa tämä ilmenee hyvin selkeästi, joko hevonen luottaa ihmiseen, tai sitten ei. Luottamuksen rikkominen luo suoraan esteen yhteiselle kommunikaatiolle. Onkin mielenkiintoista, miten ihmisten keskuudessa johtajuuden vastuu saataisi paremmin tietoiseksi. Oletan tämän liittyvän muun muassa empatiaan ja juuri kaikkiin niihin seikkoihin, jotka vaikuttavat asenteisiin.

Tutkimusta olisi hyvä jatkaa koulumaailman puolella myös toisesta näkökulmasta. Esitän, että hiljainen hyväksyntä on avainasemassa, kun mietitään esimerkiksi koulukiusaamisen esiintymistä. Kun jostakin asiasta tulee vakiintunutta, tarkoittaa se, että asia on hyväksytty osaksi toimintakulttuuria. Tämän kaltaisten piilorakenteiden tiedostaminen ja niihin puuttuminen olisi tärkeää, jotta tarvittavia muutoksia voisi saada aikaan. Voisin puhua myös paljon pedagogisesta turvallisuudesta ja psyykkisestä turvallisuudesta ylipäättänsä. Ihmisten tulle voida kokea olevansa hyväksytyjä sellaisina kuin he ovat, koulussa ja sen ulkopuolella.

Kiinnostavaa on myös hiljaisen hyväksynnän vaikutukset organisaatioiden tasolla, koulumaailmassa ja laajemmin yhteiskunnassa. Sisäänrakennettujen rakenteiden ja ajattelun vaikutukset siis ovat laajempia kuin kuvitellaankaan. Tähän liittyy myös minä vastaan muut- ajattelu. Olisikin mielenkiintoista syventyä sen taustalla oleviin mekanismeihin vielä paremmin. Siihen nimittäin liittyy näkemykseni mukaan uuden ja vieraan pelkääminen, sekä omalta mukavuusalueelta poistuminen. Liittyy myös minä vastaan muut ajatteluun, uuden tai vieraan pelkäämiseen ja omalta mukavuusalueelta poistumiseen.

Jäin vielä pohtimaan muutamaakin asiaa. Ensinnäkin itsen jatkuvuuden ajatus on eittämättä kiehtova. Ihmiset mieltävät itsensä mielellään ikuisesti jatkuviksi, joka johtaa usein juuri uskonnollistyyppiseen ajatteluun. Tässä näen yhtymäkohdan myös Frommin käsitykseen siitä, miten ihminen elää jatkuvassa elämän ja kuolevaisuuden ristiriidassa. Mielenkiintoista on juurikin eheän minän rakentuminen ja sen rajallisuuden hyväksyminen. Jäin miettimään myös identiteetin ja Damasion itsen samankaltaisuutta mitä prosessimaisuuteen tulee. Mitä tapahtuu itselle, jos identiteetti jämähtää esimerkiksi omaksutun identiteetin tasolle? Minkälainen mieli on tällöin ihmisellä?

Oma itse on tärkeä. On tärkeää mille minä tuntuu, sillä koko elämä rakentuu sen varaan. Minussa koemme kaiken. Ei liene siis kummallista, jos oman itsen päätyminen on hankalaa ymmärtää. Lisäksi ei ole lainkaan outoa, miksi omaa itseä haluaisi suojella. Jäinkin miettimään vielä nähdyksi tulemisen tematiikkaa. Sitä, miksi omana itsenä nähdyksi tuleminen on niin tärkeää ja sitä, miksi oman itsen näyttäminen on toisaalta niin vaikeaa. Uskon, että satutetuksi tulemisen pelko saa ihmiset suojelemaan omaa minäänsä. Toisaalta taas minää ei ole tarpeellista paljastaa kaikilta osin jokaiselle. Aloinkin miettimään sitä, miten tämä resonoi toisen kohtaamisen kanssa? Tähän aiheeseen haluaisin perehtyä vielä lisää, sillä se on olennainen esimerkiksi senkin kannalta, miten saan opettajana luotua turvallisen ja hyväksyvän ilmapiirin oppilaille. Tai ihan kaikille kohtaamilleni ihmisille.

LÄHDELUETTELO

Kirjat:

Fromm, E. (1976). *Pako vapaudesta*. Jyväskylä: K.J. Gummerus. Alkuperäisjulkaisu 1962.

Fromm, E. (1984). *Ihmisen osa*. Vaasa: Logos, kirjayhtymä. Alkuperäisjulkaisu 1947.

Buber, M. (1993). *Minä ja sinä*. Juva: WSOY. Alkuperäisjulkaisu 1923.

Jabe, M., Kuusela, S. (2013). *Hyvä paha valta*. Helsinki: Talentum media Oy.

Goffman, E. (2012). *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Tampere: Vastapaino.

Viitala, J. (2005). *Vapaasta tahdosta? Käyttäytymisen evolutiivinen perusta*. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

Telkänranta, H. (2016). *Eläin ja ihminen. Mikä meitä yhdistää?* Porvoo: Bookwell Oy.

Damasio, A. (2011). *Itse tulee mieleen. Tietoisten aivojen rakentaminen*. Helsinki: Hakapaino.

Dunderfelt, T. (2016). *Läsnäoleva kohtaaminen*. Juva: Bookwell Oy.

Husserl, E. (2006). *Uudistuminen ja ihmisyyys*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Hankamäki, J. (2008). *Dialoginen filosofia. Teoria, metodi ja politiikka*. Helsinki: Books on demand GmbH.

Kokoelmateokset:

Fadjukoff, P. (2010). *Identiteetti persoonallisuutta kokoavana rakenteena*. Teoksessa R-L. Metsäpelto & T. Feldt (toim.), *Meitä on moneksi. Persoonallisuuden psykologiset perusteet*. (s. 179-195). Juva: Bookwell Oy.

Gronow, A., Kaidesoja, T. (2017). *Erään ultrasosiaalisen kädellisen mieli*. Teoksessa A. Gronow (Toim.) & T. Kaidesoja (Toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. (s. 7-30). Tallinna: Printon Trükikoda.

Hari, R. (2017). *Miten ymmärrämme toisiamme: neurotieteilijän näkökulma*. Teoksessa A. Gronow (Toim.) & T. Kaidesoja (Toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. (s. 30-54). Tallinna: Printon Trükikoda.

Kaidesoja, T., Paavola, S. (2017). *Ympäristöön hajautunut kognitio*. Teoksessa A. Gronow (Toim.) & T. Kaidesoja (Toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. (s. 130-154). Tallinna: Printon Trükikoda.

Peräkylä, A., Gronow, A. (2017). *Ihmismieli ja sosiaalinen vuorovaikutus*. Teoksessa A. Gronow (Toim.) & T. Kaidesoja (Toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. (s. 54-76). Tallinna: Printon Trükikoda.

Metsäpelto, R-L., Feldt, T. (2010). *Persoonallisuuden käsite psykologiassa*. Teoksessa R-L. Metsäpelto & T. Feldt (toim.), *Meitä on moneksi. Persoonallisuuden psykologiset perusteet*. (s.13-31). Juva: Bookwell Oy.

Vierikko, E. (2010). *Geneettisten ja ympäristötekijöiden vaikutus persoonallisuuteen*. Teoksessa R-L. Metsäpelto & T. Feldt (toim.), *Meitä on moneksi. Persoonallisuuden psykologiset perusteet*. (s. 31- 49). Juva: Bookwell Oy.

Artikkelit:

Taipale, J. (2016). *Social mirrors. Tove Jansson's invisible Child and the importance of being seen*. The scandinavian psychoanalytic review.

Koskinen, P. (2017). *Mitä esimiehet voivat oppia hevosilta? -"Ole aito, läsnä ja myötätuntoinen"*. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/11/13/mita-esimiehet-voivat-oppia-hevosilta-ole-aito-lasna-ja-myotatumtoinen>.